BRIEVEN AAN KUGELMANN

KARL MARX

Karl Marx

BRIEVEN AAN LUDWIG KUGELMANN

Met een voorwoord van
W. I. LENIN

Uitgeverij Pegasus Amsterdam MCMLXXVII

Nederlandse vertaling naar Marx-Engels-Werke, de delen 30 t/m 33,
Dietz Verlag, Berlijn, DDR.

Boekverzorging en omslag: Robert Metz.

Copyright Nederlandse vertaling bij Pegasus, Amsterdam, 1977.

Eerste druk.

ISBN 90 6143 148 4

W. I. LENIN:

Voorwoord

voor de Russische vertaling van 1907

VOORWOORD

Met het uitgeven in brochurevorm van de in het Duitse sociaal-democratische weekblad 'Die Neue Zeit'[1] gepubliceerde volledige verzameling brieven van Marx aan Kugelmann hebben wij ons tot taak gesteld het Russische publiek nader bekend te maken met Marx en het marxisme. Er is in de correspondentie van Marx, zoals ook wel te verwachten viel, zeer veel plaats ingeruimd voor persoonlijke aangelegenheden. Dit biedt voor een biograaf uiterst waardevol materiaal. Voor het brede publiek in het algemeen en voor de arbeidersklasse van Rusland in het bijzonder zijn daarentegen die passages in de brieven oneindig belangrijk, die theoretisch en politiek materiaal bevatten. Juist voor ons is het in het revolutionaire tijdperk, dat wij beleven, bijzonder leerzaam ons in het materiaal te verdiepen, dat ons laat zien hoe Marx direct reageert op alle vraagstukken van de arbeidersbeweging en van de wereldpolitiek. De redactie van 'Die Neue Zeit' merkt volkomen terecht op, 'dat het verheffend is mannen te zien, wier denken en streven in grote omwentelingen zijn gevormd'. Voor een Russische socialist in 1907 is deze kennismaking dubbel noodzakelijk, daar ze een overvloed van de waardevolste aanwijzingen oplevert met betrekking tot de directe taken van de socialisten in alle revoluties, die zijn land meemaakt. Juist nu beleeft Rusland een 'grote omwenteling'. De politiek van Marx in de betrekkelijk stormachtige zestiger jaren moge vaak, zeer vaak rechtstreeks tot voorbeeld dienen voor de politiek van een sociaal-democraat in de tegenwoordige Russische revolutie.[2]

Wij nemen dan ook de vrijheid de theoretisch bijzonder belangrijke passages uit de briefwisseling van Marx slechts in het kort te vermelden, doch uitvoeriger in te gaan op de revolutionaire politiek van Marx als vertegenwoordiger van het proletariaat.

Voor een ieder, die zich een volledige en diepgaande kennis van

het marxisme wil eigen maken, is de brief van 11 juli 1868 van het allergrootste belang. In de vorm van polemische opmerkingen aan het adres van de vulgair-economen zet Marx hier *zijn* opvatting over de zogenaamde 'arbeids'waardetheorie buitengewoon kernachtig uiteen. Het zijn juist de bezwaren tegen Marx' waardetheorie, waarop de minder geschoolde lezer van 'Het Kapitaal' uiteraard het gemakkelijkst komt en die daarom het ijverigst worden aangegrepen door platvloerse vertegenwoordigers van de 'professorale', burgerlijke 'wetenschap', die hier door Marx in het kort, eenvoudig, wonderlijk helder geanalyseerd worden. Marx laat hier zien welke weg hij gevolgd heeft en welke weg gevolgd moet worden om de waardewet te verklaren. Hij onderwijst zijn *methode* aan het voorbeeld van de meest voorkomende tegenwerpingen. Hij maakt het verband duidelijk tussen een (schijnbaar) zuiver theoretisch en abstract probleem als de waardetheorie en het 'belang van de heersende klassen' om de *'verwarring te vereeuwigen'*. Het ware te wensen, dat iedereen, die begint Marx te bestuderen en 'Het Kapitaal' te lezen, gelijktijdig met de bestudering van het eerste en moeilijkste hoofdstuk van 'Het Kapitaal' ook de door ons genoemde brief leest en telkens weer herleest.

Andere, in theoretisch opzicht bijzonder belangwekkende passages van de brieven hebben betrekking op het oordeel van Marx over verschillende schrijvers. Wanneer men deze levendig geschreven, hartstochtelijke uitlatingen van Marx leest, die getuigen van de grootst mogelijke belangstelling voor alle gewichtige geestelijke stromingen en voor een analysering daarvan, dan is het net alsof men de geniale denker zelf hoort spreken. Naast de als terloops gemaakte opmerkingen inzake Dietzgen verdienen de uitlatingen over de proudhonisten de bijzondere aandacht van de lezer. De 'schitterende' intellectuele jeugd van de bourgeoisie, die zich in tijden van maatschappelijke opgang 'in het proletariaat' stort, maar niet bij machte is zich het standpunt van de arbeidersklasse eigen te maken en taai en ernstig 'in de gelederen' van de proletarische organisaties te werken, wordt met enkele pennestreken verbazingwekkend scherp gekarakteriseerd.

Daar hebben we een uitlating over Dühring, die als het ware vooruitloopt op de inhoud van het negen jaar later door Engels (samen met Marx) geschreven beroemde boek 'Anti-Dühring'. Er bestaat een Russische vertaling van Zederbaum, die helaas niet alleen hiaten vertoont, doch ronduit slecht en vol fouten is. Men vindt hier ook een uitlating over Thünen, waarin tevens de rentetheorie van Ricardo wordt aangesneden. Toen al, in 1868, verwierp Marx met kracht 'Ricardo's geborneerdheden', die hij in het in 1894 verschenen derde deel van 'Het Kapitaal' definitief weerlegde en die door de revisionisten — vanaf onze ultraburgerlijke en zelfs 'zwarte-honderd-achtige'[3] heer Boelgakow tot aan de 'bijna orthodoxe' Maslow — tot op de huidige dag worden herhaald.

Interessant is ook de uitlating over Büchner met de beoordeling van het vulgaire materialisme en van het van Lange (de gebruikelijke bron van 'professorale' burgerlijke filosofie!) afgekeken 'oppervlakkige geklets'.

Laat ons nu overgaan tot Marx' revolutionaire politiek. Bij ons in Rusland is een soort kleinburgerlijke voorstelling van het marxisme verbazend sterk onder de sociaal-democraten verbreid, volgens welke namelijk een revolutionaire periode met haar bijzondere vormen van strijd en speciale taken van het proletariaat zoiets als een afwijking zou zijn, terwijl 'constitutie' en 'uiterste oppositie' daarentegen regel is. Er bestaat in geen land ter wereld op het ogenblik een zo diepgaande revolutionaire crisis als in Rusland en in geen enkel ander land zijn er (het marxisme neerhalende en vulgariserende) 'marxisten', wier houding tegenover de revolutie zo sceptisch, zo kleinburgerlijk is. Uit de omstandigheid, dat de inhoud van de revolutie burgerlijk is, trekt men bij ons de platvloerse conclusie, dat de bourgeoisie de *motor* van de revolutie is, dat het proletariaat evenwel in deze revolutie slechts ondergeschikte, onzelfstandige taken te vervullen heeft en dat een proletarische leiding van de revolutie onmogelijk is!

Hoe ontmaskert Marx in zijn brieven aan Kugelmann deze plat-

vloerse opvatting van het marxisme! Neem nu de brief van 6 april 1866. Marx was toentertijd juist gereed gekomen met zijn voornaamste werk. Al 14 jaar voor deze brief[4] had hij een afgerond oordeel gegeven over de Duitse revolutie van 1848. Hij had zijn socialistische illusies over een in 1848 voor de deur staande socialistische revolutie al in 1850 zelf weerlegd. Maar in 1866 schrijft hij, wanneer hij de groei van nieuwe politieke crises pas begint waar te nemen:

'Zullen onze kleinburgers' (het gaat om de Duitse liberale bourgeoisie) 'eindelijk inzien, dat het zonder een revolutie die Habsburg en Hohenzollern uit de weg ruimt . . . tenslotte weer tot een dertigjarige oorlog . . . moet komen!'

Geen spoor van illusies dat de volgende revolutie (ze vond van bovenaf plaats, niet van onderop, zoals Marx had verwacht) de bourgeoisie en het kapitalisme zou wegvagen. De vaststelling, zo duidelijk en onomwonden als maar mogelijk is, dat ze slechts de Pruisische en de Oostenrijkse monarchie uit de weg zal ruimen. En welk een geloof in deze burgerlijke revolutie! Welk een revolutionaire hartstochtelijkheid van een proletarische strijder, die de geweldige betekenis van de burgerlijke revolutie voor de vooruitgang van het socialisme begrijpt!

Drie jaar later verklaart Marx, die aan de vooravond van de ineenstorting van het Napoleontische keizerrijk in Frankrijk de aanwezigheid van een 'zeer interessante' maatschappelijke beweging constateert, *ronduit met enthousiasme:* 'De Parijzenaars studeren gewoonweg hun jongste revolutionaire verleden weer in om zich voor te bereiden op de op handen zijnde nieuwe revolutiezaak.' En na het schetsen van de klassenstrijd, die zich bij deze beoordeling van het verleden ontrolt, besluit Marx: 'En zo borrelt heel die historische heksenketel. Wanneer zal het *bij ons'* (in Duitsland) 'zo ver zijn!'

Dit is het, wat de Russische marxistische intellectuelen van Marx zouden moeten leren, ontkracht als ze zijn door scepticisme, afgestompt door pedanterie, neigend tot boetvaardig geklets, de revo-

lutie al ras moede wordend en als het ware dromend van de feestelijke dag, waarop ze de revolutie ten grave dragen en haar door het constitutionele proza vervangen. Ze zouden eens bij de theoreticus en leider van de proletariërs moeten leren in de revolutie te geloven, ze zouden eens bij hem moeten leren hoe men de arbeidersklasse oproept haar directe revolutionaire taken tot het einde toe uit te vechten, ze zouden eens bij hem de karaktersterkte moeten leren, die geen kleinzielig gelamenteer over tijdelijke mislukkingen van de revolutie duldt.

De pedanten van het marxisme zijn van mening, dat dit alles esthetisch geleuter, romantiek, gebrek aan realisme is! Neen, mijne heren, het is het verbinden van de revolutionaire theorie met de revolutionaire politiek, zonder welke verbinding het marxisme brentanoïsme, stroewisme, sombartisme[5] wordt. De leer van Marx heeft theorie en praktijk van de klassenstrijd tot een onverbrekelijk geheel verbonden. En het is geen marxist die de theorie, welke de objectieve toestand nuchter constateert, verminkt om het bestaande te rechtvaardigen, en die zich verlaagt tot het streven zich snel aan te passen aan elke tijdelijke neergang van de revolutie, snel de 'revolutionaire illusies' van zich te werpen en in 'reële' haarkloverij te gaan doen.

Marx wist in schijnbaar de meest vreedzame, volgens zijn eigen uitdrukking 'idyllische' tijden en (naar een woord van de redactie van 'Die Neue Zeit') met een 'troosteloos moeras' voor ogen het naderen van de revolutie aan te voelen en het proletariaat op een trap te *verheffen*, waar het zich bewust wordt van zijn vooruitstrevende, revolutionaire taken. Onze Russische intellectuelen, die Marx op een filisterachtige wijze vulgariseren, prediken het proletariaat in de meest revolutionaire tijden de politiek van passiviteit, van het gewillig 'met de stroom mee' zwemmen, de politiek van het schuchter ondersteunen der wankelmoedigste elementen van de liberale modepartij!

De beoordeling door Marx van de Commune vormt de kroon op de brieven aan Kugelmann. En deze beoordeling is bijzonder leer-

zaam, wanneer men daar de methoden van de rechtervleugel van de Russische sociaal-democratie tegenover stelt. Plechanow, die na december 1905 kleintjes uitriep: 'Men had niet naar de wapens moeten grijpen!', was zo bescheiden zich met Marx te vergelijken. Marx had immers in 1870 de revolutie evenzeer afgeremd.

Zeker, Marx heeft haar *evenzeer* afgeremd. Maar men stelle zich toch eens voor ogen welk een afgrond er bij deze door Plechanow zelf erbij gesleepte vergelijking gaapt tussen Plechanow en Marx. Plechanow had in november 1905, een maand voor het hoogtepunt van de eerste revolutionaire golf in Rusland, in plaats van het proletariaat met klem te waarschuwen, veeleer direct gesproken over de noodzaak *het gebruik van wapens te leren en zich te bewapenen.* Maar toen een maand later de strijd uitbrak haastte Plechanow zich, zonder de betekenis van deze strijd, zijn rol in het geheel van de gebeurtenissen, zijn samenhang met de voorafgaande strijdvormen ook maar in het minst te analyseren, de boetvaardige intellectueel uit te hangen: 'Men had niet naar de wapens moeten grijpen.'

Marx had in *september 1870, een half jaar* voor de Commune, de Franse arbeiders direct gewaarschuwd: een opstand zou een *dwaasheid* zijn, zei hij in het bekende Adres van de Internationale.[6] Hij onthulde *bij voorbaat* de nationalistische illusies ten aanzien van de mogelijkheid van een beweging in de geest van 1792. Hij verstond de kunst *niet achteraf,* maar verscheidene maanden van te voren te zeggen: 'Men moet niet naar de wapens grijpen.'

En hoe gedroeg hij zich, toen deze, volgens zijn eigen verklaring van september *uitzichtloze* onderneming in maart 1871 toch werkelijkheid begon te worden? Heeft Marx er misschien (zoals Plechanow van de gebeurtenissen van december) alleen maar gebruik van gemaakt om er zijn tegenspelers, de proudhonisten en blanquisten, die de leiding van de Commune hadden, mee 'om de oren te slaan'? Begon hij misschien als een gouvernante te zeuren: ik heb het toch gezegd, ik heb jullie toch gewaarschuwd, daar heb je nu jullie romantiek, jullie revolutionaire fantasterijen? Sprak hij misschien bij wijze van afscheid tot de Communards, zoals Plechanow tot de strijders van december, met de schoolmeesterachtigheid van een zelfvoldane filister: 'Men had niet naar de wapens moeten grijpen'?

Neen. Op 12 april 1871 schreef Marx een *enthousiaste* brief aan Kugelmann, een brief die wij bij elke Russische sociaal-democraat, bij elke het lezen machtige Russische arbeider graag aan de muur zouden willen zien hangen.

Marx, die in september 1870 de opstand een dwaasheid had genoemd, bekijkt deze in april 1871, nu hij een volksbeweging, een massabeweging ziet, met de grootst mogelijke aandacht van een deelnemer aan geweldige gebeurtenissen, die in de wereldhistorische revolutionaire beweging een stap voorwaarts betekenen.

Dit is een *poging*, zegt hij, om het bureaucratische en militaire apparaat stuk te breken en het niet louter van de ene hand in de andere over te dragen. En hij roept de door proudhonisten en blanquisten aangevoerde *'heldhaftige'* Parijse arbeiders een regelrecht hosanna toe. 'Welk een soepelheid', zo schrijft hij, 'welk een historisch initiatief, welk een offervaardigheid zit er in deze Parijzenaars!'... 'De geschiedenis kent een dergelijk voorbeeld van een dergelijke grootheid niet!'

Marx stelt het *historische initiatief* van de massa's boven alles. Oh, als toch onze Russische sociaal-democraten met betrekking tot de beoordeling van het *historische initiatief* van de Russische arbeiders en boeren in oktober en december 1905 bij Marx in de leer zouden willen gaan!

De eerbiedige buiging van deze grote denker, die een half jaar van te voren de mislukking had voorzien, voor het *historische initiatief* der massa's — en het levenloze, zielloze, pedanterige: 'Men had niet naar de wapens moeten grijpen'! Staan die niet even ver van elkaar af als hemel en aarde?

Als *deelnemer* aan de strijd van de massa's, die hij met de hem eigen vurigheid en hartstocht in de Londense verbanning meebeleefde, zet Marx zich aan het kritiseren van de *concrete stappen* van de 'krankzinnig stoutmoedige' Parijse *'hemelbestormers'*.

Oh, wat zouden onze tegenwoordig 'reëel denkende' wijzen onder de marxisten, die in het Rusland van de jaren 1906 en 1907 de revolutionaire romantiek tot in de grond verwensen, wat zouden zij Marx toen hebben uitgelachen! Wat zouden ze de *materialist,* de *econoom,* de vijand van utopieën hebben gehoond, die een buiging maakt voor een 'poging' om de *hemel* te bestormen! Hoeveel tranen, neerbuigend lachen of medelijden zouden bij allerlei mensen in het foedraal' niet verwekt worden over opstandige neigingen, utopisme enz. enz., over deze beoordeling van een hemelbestormende beweging!

Marx verviel niet in de wijsheid van de grondeling,[8] die schuwt de *techniek* van de hoogste vormen van de revolutionaire strijd aan de orde te stellen. Hij behandelt juist de *technische* vraagstukken van de opstand. Verdediging of aanval? vraagt hij, alsof het ging om gevechtshandelingen voor Londen. En hij beslist: absoluut aanval, *'het was zaak direct naar Versailles op te rukken . . .'*

Dat werd geschreven in april 1871, weinige weken voor het grote bloedbad in mei . . .

'Het was zaak direct naar Versailles op te rukken' — voor de opstandelingen, die aan de 'dwaze' (september 1870) onderneming waren begonnen om de hemel te bestormen.

'Men had niet naar de wapens moeten grijpen' in december 1905 om zich met geweld tegen de eerste aanslagen op de veroverde vrijheden te verweren . . .

Waarachtig, Plechanow heeft zich niet voor niets met Marx vergeleken!

Marx gaat met zijn *technische* kritiek voort: 'Tweede fout: Het Centrale Comité' (let wel, dat hier de *militaire leiding* is bedoeld, het gaat om het Centrale Comité van de Nationale Garde) 'gaf zijn macht *te vroeg* uit handen . . .'

Marx verstond de kunst de *leiders* voor een voortijdige opstand te waarschuwen. Tegenover het hemelbestormende *proletariaat* echter was hij een praktische raadgever, een deelnemer aan de *strijd* van de massa's, die ongeacht de verkeerde theorieën en fouten van

Blanqui en Proudhon de *gehele* beweging op een *hoger niveau* brachten.

'Hoe het ook zij', schrijft hij, 'deze huidige opstand van Parijs is — ook al delft hij het onderspit tegen de wolven, zwijnen en gemene honden van de oude maatschappij — de meest glorieuze daad van onze partij sedert het Parijse juni-oproer.'

En zonder voor het proletariaat ook maar *een enkele* fout van de Commune te verhelen, wijdde Marx aan deze *glorieuze* daad een werk dat *tot op de dag van vandaag* de beste handleiding is voor de bestorming van de 'hemel' — en het ergste spookbeeld voor de liberale en radikale *'zwijnen'*.[9]

Plechanow wijdde aan de december-gebeurtenissen een 'werk' dat bijna het evangelie van de kadetten is geworden.

Jaja, Plechanow heeft zich niet voor niets met Marx vergeleken!

Kugelmann heeft Marx klaarblijkelijk geantwoord met uitingen, waarin twijfel doorklonk, en met toespelingen op het uitzichtloze van de zaak, op het realisme in tegenstelling tot de romantiek, en hij heeft op zijn minst de Commune, een *opstand,* vergeleken met de vreedzame demonstratie van 13 juni 1849 in Parijs.

Onmiddellijk (op 17 april 1871) wordt Kugelmann daarvoor door Marx nadrukkelijk terechtgewezen.

'Het zou overigens erg gemakkelijk zijn', zo schrijft hij, *'om wereldgeschiedenis te maken, wanneer de strijd alleen maar zou worden opgenomen onder de voorwaarde van niet te missen gunstige kansen.'* In september 1870 had Marx de opstand een dwaasheid genoemd. Maar als de *massa's* eenmaal in opstand zijn gekomen, wil Marx met hen optrekken, met hen samen in de strijd leren, doch geen achter een bureau opgestelde vermaningen opdreunen. Hij begrijpt dat een poging om de kansen van te voren *met een volstrekte precisie* te berekenen ofwel charlatanerie ofwel hopeloze pedanterie zou zijn. *Boven alles* staat bij hem het feit dat de arbeidersklasse heldhaftig, opofferend en met initiatief wereldgeschiedenis *maakt.* Marx bekijkt deze geschiedenis van het standpunt van hen die haar *maken* zonder de mogelijkheid te

hebben de kansen *onfeilbaar* van te voren te berekenen, maar niet van het standpunt van de kleinburgerlijke intellectueel, die moraliseert: 'Het was gemakkelijk te voorzien . . . Men had niet . . . mogen grijpen.'

Marx kon ook inzien dat er in de geschiedenis momenten zijn, waarop een wanhopige strijd van de *massa's* zelfs voor een uitzichtloze zaak *noodzakelijk* is ter wille van de verdere opvoeding van deze massa's en van hun voorbereiding op de *volgende* strijd.

Onze kwasi-marxisten van vandaag, die zo graag Marx ten onrechte citeren alleen maar om aan hem de beoordeling van het verleden te ontlenen, doch niet het vermogen om de toekomst gestalte te geven, begrijpen niets van het op zo'n wijze stellen van het vraagstuk, het is hun uiteraard volkomen vreemd. Plechanow heeft aan een dergelijke probleemstelling niet eens gedacht, toen hij zich na december 1905 tot taak stelde '*af te remmen . . .*'

Marx echter werpt juist deze kwestie op, zonder in het minst te vergeten dat hij zelf in september 1870 de dwaasheid van een opstand had erkend.

'De burgerlijke canailles van Versailles', schrijft hij, 'plaatsten de Parijzenaars voor het alternatief, de strijd op te nemen of zonder strijd het onderspit te delven. De *demoralisering van de arbeidersklasse* in het laatste geval zou een *veel groter* ongeluk zijn geweest dan de ondergang van een willekeurig aantal ''leiders''.'

Hiermee willen wij ons korte overzicht van de lessen sluiten, die Marx in de brieven aan Kugelmann geeft over een politiek die het proletariaat waardig is.

De arbeidersklasse van Rusland heeft al eens bewezen en zal nog vaker bewijzen, dat zij in staat is 'de hemel te bestormen'.

5 februari 1907.

In 1907 gepubliceerd in de brochure 'K. Marx, Brieven aan L. Kugelmann'. Uitgegeven in St. Petersburg door de uitgeverij 'Nowaja Doema'.

1

28 december 1862
Londen, 9 Grafton Terrace,
Maitland Park, Haverstock Hill

Geachte heer,

Freiligrath heeft mij enige tijd geleden in kennis gesteld van een brief, die hij van u had gekregen. Ik zou eerder geantwoord hebben, als niet een reeks ongelukkige omstandigheden in mijn familie mij gedurende enige tijd het schrijven onmogelijk had gemaakt.[10]

Het deed mij veel plezier uit uw brief te kunnen opmaken, dat u en uw vrienden zo'n grote belangstelling hebben voor mijn 'Kritische beschouwing van de politieke economie' ('Kritik der Politischen Oekonomie'). Het tweede deel is nu eindelijk klaar, d.w.z. op het in het net schrijven en het laatste bijschaven voor het drukken na.[11] Het zullen ongeveer 30 vel druks zijn. Het is het vervolg op de eerste aflevering, maar verschijnt zelfstandig onder de titel: *'Het Kapitaal'* met 'Een kritische beschouwing van de politieke economie' slechts als ondertitel. Het omvat inderdaad alleen wat het derde hoofdstuk van afdeling 1 zou moeten vormen, namelijk 'Het kapitaal in het algemeen'. Niet er in opgenomen zijn dus de concurrentie van de kapitalen en het kredietwezen. Deze band bevat wat de Engelsman 'de beginselen van de politieke economie' noemt. Het is de quintessence (samen met het eerste deel), en wat er op volgt (met uitzondering misschien van de verhouding van de verschillende staatsvormen tot de verschillende economische strukturen van de maatschappij) zou ook door anderen op basis van het geleverde gemakkelijk uitgewerkt kunnen worden.

De langdurige vertraging heeft de volgende oorzaken. Ten eerste heeft het Vogt-schandaal mij in 1860 zeer veel tijd gekost, daar ik genoodzaakt was een massa onderzoekingen te doen omtrent op zich onbelangrijke zaken, processen te voeren enz.[12] In 1861 verloor ik door de Amerikaanse burgeroorlog mijn belangrijkste bron van

inkomsten, de *'New York Tribune'*.[13] Mijn medewerking aan het blad is tot op dit moment opgeschort. Zo was en ben ik gedwongen een heleboel vervelende klusjes aan te nemen, wil ik niet direct met mijn gezin op straat komen te staan. Ik had zelfs het besluit genomen 'praktizijn' te worden en zou begin volgend jaar bij een bureau van de spoorwegen in dienst treden. Moet ik het geluk of ongeluk noemen? Mijn slechte hand van schrijven was de reden dat ik de baan niet heb gekregen. Zo ziet u, dat mij weinig tijd en rust voor theoretisch werk overbleef. Het is waarschijnlijk, dat dezelfde oorzaken het definitief voor de druk gereedmaken langer zullen vertragen dan mij lief is.

Wat de uitgeverij betreft: ik zal onder geen enkele voorwaarde het tweede deel aan de heer Duncker geven. Hij kreeg het manuskript van aflevering 1 in december 1858 en het verscheen in juli of augustus 1859. Ik heb enige, zij het niet direct grote kans dat Brockhaus de zaak zal drukken. De samenzwering van het stilzwijgen, waarmee het Duitse scribententuig mij vereert zo dikwijls het zelf merkt dat de zaak met schelden niet is afgedaan, is voor mij wat de boekhandel betreft ongunstig, afgezien van de tendens van mijn werken. Zo gauw het manuskript in netschrift klaar is (waarmee ik in januari 1863 begin), zal ik het zelf naar Duitsland brengen, aangezien het makkelijker is om langs persoonlijke weg bij de boekhandelaren iets te bereiken.

Ik heb *alle kans* dat, zodra het boek in het Duits uit is, in Parijs een Franse bewerking verzorgd wordt. Om het zelf in het Frans te vertalen heb ik absoluut geen tijd, des te minder daar ik het vervolg, dat wil zeggen het slot van de uiteenzetting over het kapitaal, concurrentie en krediet, in het Duits wil schrijven of de twee eerste werken voor het *Engelse* publiek in één uitgave wil samenvatten. Ik geloof niet dat er op effekt in Duitsland behoeft te worden gerekend voor er een attest uit het buitenland is verkregen. In de eerste aflevering was de wijze van uiteenzetting overigens zeer onpopulair. Dit lag deels aan het abstracte karakter van het onderwerp, aan de beperkte ruimte die mij was voorgeschreven en aan het doel van het

werk. Dit deel is gemakkelijker te begrijpen, omdat het concretere verhoudingen behandelt. Werkelijk populair kunnen *wetenschappelijke* pogingen tot het revolutioneren van de wetenschap nooit zijn. Is echter eenmaal de wetenschappelijke grondslag gelegd, dan is het populariseren gemakkelijk. Worden de tijden wat stormachtiger, dan kan men ook de kleuren en tinten weer kiezen die een populaire uiteenzetting van *deze* onderwerpen zou vereisen. Daarentegen had ik wel verwacht dat de Duitse vakgeleerden alleen al fatsoenshalve mijn werk niet zo volledig hadden genegeerd. Ik heb bovendien de geenszins prettige ervaring opgedaan, dat partijvrienden in Duitsland, die zich langdurig met deze wetenschap hebben beziggehouden en mij privatim overdreven uitbarstingen van bijval over aflevering 1 hebben geschreven, niet de geringste stap hebben ondernomen om een kritiek of zelfs maar een vermelding van de inhoud in voor hen toegankelijke tijdschriften te schrijven. Als dit partijtaktiek is dan moet ik erkennen, dat het geheim ervan voor mij ondoorgrondelijk is.

Het zal mij veel plezier doen als u mij bij gelegenheid schrijft over de toestanden in het vaderland. We gaan klaarblijkelijk een revolutie tegemoet — waaraan ik sinds 1850 nooit heb getwijfeld.[14] Het eerste bedrijf zal een geenszins verheffende heruitgave van de stommiteiten van '48-'49 bevatten. Maar dat is nu eenmaal de loop van de wereldgeschiedenis en men moet die nemen zoals hij is.

Met de beste wensen voor het nieuwe jaar,

uw
K. Marx

2

Londen, 29 november 1864
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N.W.

Geachte vriend,

U ontvangt vandaag van mij per post zes exemplaren 'Address of

the Workingmen's International Association', die door mij is geredigeerd.[15] Wilt u zo goed zijn een exemplaar met mijn vriendelijke groeten aan madame Markheim (Fulda) te bezorgen en ook aan de heer Miquel er een te doen toekomen?

De Associatie of veeleer het comité ervan is belangrijk, omdat de leiders van de Londense vakverenigingen erbij zijn, dezelfde mensen die Garibaldi zo'n enorme ontvangst hebben bereid en door de massameeting in St. James' Hall Palmerstons plan voor een oorlog met de Verenigde Staten hebben verijdeld.[16] Ook de leiders van de Parijse arbeiders staan ermee in verbinding.

Ik werd in de afgelopen jaren veel door ziekten geteisterd (tijdens de laatste 14 maanden b.v. weer door karbonkels). Mijn privé-omstandigheden zijn beter geworden door erfenis ten gevolge van de dood van mijn moeder.

Ik geloof, dat volgend jaar eindelijk mijn geschrift over het kapitaal (60 vellen) klaar is voor de druk.

De redenen, waarom ik mij tijdens Lassalles leven *niet* met zijn beweging heb ingelaten, zult u wel begrijpen ook zonder dat ik ze gedetailleerd formuleer. Dit kan mij er echter niet van weerhouden — en te meer daar personen, die hem na stonden, mij daarom verzoeken — hem na zijn dood tegen zulke ellendelingen als de schreeuwlelijk K. Blind in bescherming te nemen.

Ik vrees dat er in het begin van de zomer of in het midden van de lente van het komende jaar een oorlog tussen Italië, Oostenrijk en Frankrijk uitbreekt. Dit is zeer schadelijk voor de binnenlandse beweging in Engeland en Frankrijk, die aanzienlijk in kracht toeneemt.

Ik hoop spoedig van u te horen.

Uw zeer toegewijde

K. Marx

3

Londen, 23 februari 1865
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Geachte vriend,

Ik ontving gisteren uw brief, die voor mij zeer interessant was, en zal nu op de afzonderlijke punten antwoorden.

Ik wil u allereerst mijn verhouding tot *Lassalle* in het kort uiteenzetten. Ten tijde van zijn agitatie was onze verhouding op een laag pitje gezet, ten eerste wegens de zelfverheerlijkende opschepperij, die hij tegelijk verbond aan het meest schaamteloze plagiaat van mijn geschriften etc.; ten tweede omdat ik zijn *politieke* taktiek *veroordeelde;* ten derde omdat ik hem, al *voor* hij met zijn agitatie begon, hier in Londen uitvoerig had uitgelegd en 'bewezen', dat een direct *socialistisch* ingrijpen door een *'staat als P r u i s e n'* onzin was.[7] In zijn brieven aan mij (1848-1863) had hij, net als bij zijn persoonlijke ontmoetingen met mij, steeds verklaard dat hij aanhanger was van de door mij vertegenwoordigde partij. Zodra hij er zich in Londen (eind 1862) van overtuigd had, dat hij zijn spelletje niet *met* mij kon spelen, besloot hij zich *tegen* mij en de oude partij op te werpen als 'arbeidersdiktator'. Ondanks alles had ik waardering voor zijn verdienste als agitator, hoewel tegen het einde van zijn korte loopbaan zelfs die agitatie voor mij in een steeds twijfelachtiger licht kwam te staan. Zijn plotselinge dood, oude vriendschap, huilbrieven van gravin Hatzfeldt, verontwaardiging over de *laffe brutaliteit* van de burgerlijke bladen tegen hem, die zij bij zijn leven zo zeer hadden gevreesd, dit alles heeft mij ertoe gebracht een korte verklaring tegen die ellendeling van een Blind te publiceren, die echter niets te maken had met de *inhoud* van Lassalles doen en laten (mevrouw Hatzfeldt stuurde de verklaring naar de *'Nordstern'*). Om dezelfde redenen en in de hoop de mij gevaarlijk lijkende elementen weg te kunnen werken, zegde ik met Engels medewerking toe aan de *'Social-Demokrat'* (het blad heeft

een vertaling van de 'Address' gepubliceerd en ik heb op verzoek van het blad bij de dood van Proudhon een artikel over laatstgenoemde geschreven) en gaf toestemming ons als medewerkers te noemen, nadat Schweitzer ons een *program van zijn redactie* had toegestuurd *dat ons voldeed*. Voorts was voor ons een garantie, dat *W. Liebknecht* niet-officieel lid van de redactie was. Intussen werd al gauw duidelijk — we kregen daarvan bewijzen in handen — dat *Lassalle* inderdaad de partij had *verraden*. Hij was een formeel contract met Bismarck aangegaan (zonder *zelf* natuurlijk *ook maar enige* garantie in handen te hebben). Hij zou eind september 1864 naar Hamburg gaan om daar (samen met de krankzinnige Schramm en de Pruisische politiespion Marr) Bismarck te *'dwingen'* tot de inlijving van Sleeswijk-Holstein, d.w.z. deze in naam van de 'arbeiders' te proklameren enz., waartegenover Bismarck algemeen kiesrecht en een paar socialistische kwakzalverijen had beloofd. Het is jammer dat Lassalle deze klucht niet heeft kunnen uitspelen! Ze zou hem in een verdomd lachwekkend en belazerd licht hebben geplaatst! En aan alle soortgelijke pogingen voor altijd een eind hebben gemaakt!

Lassalle raakte op deze dwaalwegen, doordat hij een *'realistische politicus'* was van het soort van de heer Miquel, zij het van groter formaat en met machtiger doelstellingen! (Tussen twee haakjes, ik had Miquel al lang door in zoverre, dat ik zijn optreden daaruit verklaarde, dat de Nationale Vereniging[18] voor een kleine *Hannoverse* advocaat een prachtig voorwendsel was om zijn stem in heel Duitsland, buiten eigen beperkt gebied, te laten horen en de aldus vergrote *'realiteit'* van zijn eigen persoon terug te laten stralen op het Hannoverse binnenland en om daarbij onder *'Pruisische'* bescherming de *'Hannoverse'* Mirabeau te spelen.) Zoals Miquel en zijn huidige vrienden het door de Pruisische prins-regent afgekondigde 'Nieuwe Tijdperk' hebben aangegrepen om nationale vereniging te spelen en zich aan het 'Pruisische hoofd' vast te klampen,[19] zoals ze trouwens onder *Pruisische bescherming* hun 'burgertrots' hebben ontwikkeld, zo heeft Lassalle de markies Posa van het proletariaat

met de Uckermarkse Philips de Tweede willen spelen, met Bismarck als koppelaar tussen hem en de Pruisische monarchie.[20] Hij aapte alleen de heren van de Nationale Vereniging na. Maar waar dezen in het belang van de middenklasse de Pruisische 'reactie' opriepen, schudde hij Bismarck de hand in het belang van het proletariaat. Eerstgenoemde heren waren daartoe meer gerechtigd dan Lassalle, voorzover de burger de gewoonte heeft het vlak voor zijn neus liggende belang als 'realiteit' op te vatten en voorzover inderdaad deze klasse overal een compromis heeft gesloten, zelfs met het feodalisme, terwijl de arbeidersklasse volgens de aard van de zaak eerlijk 'revolutionair' moet zijn.

Voor een theatrale en ijdele natuur als Lassalle (die echter niet omgekocht kon worden met geknoei met baantjes, met het burgemeestersambt enz.) was het een zeer verleidelijke gedachte, een directe daad voor het proletariaat, uitgevoerd door Ferdinand Lassalle! Hij was in feite te slecht op de hoogte met de werkelijke economische voorwaarden van zo'n daad om tegenover zichzelf kritisch zuiver te staan! Aan de andere kant waren de Duitse arbeiders door de laaghartige *'realiteitspolitiek'*, waarmee de Duitse burgers de reactie van 1849-1859 hadden geduld en hadden toegezien hoe het volk dom werd gehouden, te zeer *'afgestompt'* om niet zo'n kwakzalverachtige verlosser toe te juichen, die beloofde hen met één sprong in het beloofde land te helpen!

Dus, om de hierboven afgebroken draad weer op te vatten! Amper was de 'Social-Demokrat' opgericht of al gauw werd duidelijk, dat de oude Hatzfeldt Lassalles 'testament' alsnog wilde uitvoeren. Zij stond via Wagener (van de 'Kreuz-Zeitung') in verbinding met Bismarck. Zij stelde laatstgenoemde de 'Arbeidersvereniging' (Algemene Duitse),[21] de 'Social-Demokrat' enzovoort ter beschikking. De annexatie van Sleeswijk-Holstein moest in de 'Social-Demokrat' geproklameerd worden, Bismarck moest kort en goed als baas erkend worden. Heel dit fraaie plan werd *verijdeld,* doordat we Liebknecht in Berlijn en in de redactie van de 'Social-Demokrat' hadden zitten. Hoewel Engels en mij de redactie van

het blad, zijn slijmende Lassalle-kultus, het af en toe flirten met Bismarck enz. allerminst bevielen, was het natuurlijk toch belangrijker vooralsnog openlijk achter het blad te blijven staan om de intriges van de oude Hatzfeldt te verhinderen en om te voorkomen dat de arbeiderspartij volledig werd gekompromitteerd. We maakten dan ook van de nood een deugd, hoewel we privatim steeds aan de 'Social-Demokrat' bleven schrijven dat ze tegenover Bismarck evenzeer front moesten maken als tegen de Vooruitgangers.[22] We duldden zelfs, dat die opgeblazen kwast van een Bernhard Becker, die de door Lassalle per testament aan hem vermaakte belangrijkheid heel serieus neemt, *tegen* de *Internationale Arbeidersassociatie* intrigeerde.

Ondertussen werden de artikelen van de heer Schweitzer in de 'Social-Demokrat' steeds Bismarck-achtiger. Ik had hem tevoren geschreven dat men de Vooruitgangers in het 'coalitievraagstuk' kon *intimideren,* maar dat de *Pruisische regering nooit of te nimmer*zou instemmen met de volledige afschaffing van de wetten inzake verenigingen, omdat dit het doorbreken van de bureaucratie, het mondig maken van de arbeiders, het verscheuren van het personeelsreglement,[23] het afschaffen van de adellijke ranselpraktijken op het platteland enz. tot gevolg zou hebben. Dit zal Bismarck nooit kunnen toestaan, omdat het ten enen male onverenigbaar is met de Pruisische *ambtenaren*staat. Ik had er aan toegevoegd dat, als de Kamer de wetten op de vereniging zou verwerpen, de regering haar toevlucht zou nemen tot *frasen* (b.v. dat het sociale vraagstuk om 'dieper gaande' maatregelen vraagt, enz.) om ze te kunnen handhaven. Dit alles werd door de feiten bevestigd. En wat deed de heer von Schweitzer? Hij schreef een artikel *voor* Bismarck en spaart al zijn heldenmoed op tegen oneindig kleine grootheden als Schulze,* Faucher enz.

Ik geloof dat Schweitzer enz. het *eerlijk* bedoelen, maar ze zijn *'realistische politici'*. Ze willen rekening houden met de *bestaande*

* F. H. Schulze-Delitzsch

verhoudingen en dit *privilege* van een 'realistische politiek' niet alleen aan de heren Miquel en Co. overlaten. (Laatstgenoemden schijnen zich het recht op handjeplak-spelen met de Pruisische regering te willen voorbehouden.) Ze weten, dat de arbeidersbladen en de arbeidersbeweging in Pruisen (en daardoor in het overige Duitsland) alleen bestaan bij de gratie van de politie. Ze willen dus de omstandigheden nemen zoals ze zijn, de regering niet prikkelen enz., net zoals onze *'republikeinse'* realistische politici een Hohenzollern-*keizer* 'op de koop toe' willen nemen. Daar ik echter geen 'realistische politicus' ben, heb ik het nodig gevonden in een publieke verklaring (die u wel gauw in een of andere krant zult zien) samen met Engels de medewerking aan de 'Social-Demokrat' op te zeggen.

Daarmee ziet u meteen waarom ik op dit moment in Pruisen *niets* kan doen. De regering daar heeft zonder meer geweigerd mij het Pruisische staatsburgerschap opnieuw toe te kennen.[24] *Agitatie* zou mij daar alleen worden toegestaan als ze in een vorm zou plaatsvinden, die naar de wens is van de heer von Bismarck.

Ik geef honderd keer de voorkeur aan mijn agitatie hier via de *'Internationale Associatie'*. De invloed op het *Engelse* proletariaat is direct en van het grootste belang. Wij porren hier nu de kwestie van het algemeen kiesrecht op, die hier natuurlijk *een heel andere betekenis* heeft dan in Pruisen.[25]

Over het geheel genomen is de vooruitgang van deze 'Associatie' *boven alle verwachting*, zowel hier als in Parijs, België, Zwitserland en Italië. Alleen in Duitsland maken natuurlijk Lassalles opvolgers het me moeilijk, die

1) stom genoeg bang zijn om aan belangrijkheid in te boeten;

2) mijn uitgesproken afkeer kennen van datgene, wat de Duitsers 'Realpolitik' noemen. (Het is dit soort *'realiteit'* dat Duitsland zo ver bij alle geciviliseerde landen achter stelt.)

Daar iedereen die een kaart van 1 shilling koopt lid van de Associatie kan worden; daar de Fransen deze vorm van persoonlijk lidmaatschap gekozen hebben (net als de Belgen), omdat de wet

hun verbiedt zich als 'associatie' bij ons aan te sluiten; daar de zaak in Duitsland ongeveer net zo ligt, heb ik nu besloten mijn vrienden hier en die in Duitsland op te roepen kleine genootschappen op te richten, ongeacht het aantal leden in iedere plaats, waarvan elk lid een Engelse lidmaatschapskaart koopt. Aangezien het Engelse genootschap *openbaar* is, staat zelfs in Frankrijk niets deze handelwijze in de weg. Ik zou het prettig vinden als u ook in uw naaste omgeving op deze manier met Londen in contact zou komen.

Ik dank u voor uw recept. Vreemd genoeg was drie dagen voor ik het ontving de ellendige ziekte weer uitgebroken. Het recept kwam dus erg van pas.

Ik stuur u over een paar dagen nog 24 Adressen.[15] Ik word juist door een vriend bij het schrijven onderbroken, en daar ik deze brief graag wil versturen, zal ik de volgende keer op andere punten van uw brief ingaan.

Uw
K.M.

4

Londen, 15 januari 1866
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Beste vriend,

Veel geluk in het nieuwe jaar en hartelijk bedankt voor uw vriendelijke brief.

U gelieve de kortheid van deze regels, veroorzaakt door een overmaat aan werk op het ogenblik, te verontschuldigen. Volgende keer schrijf ik uitvoeriger.

Ik sluit twee kaarten bij[26] en deel u in de eerstvolgende brief mee welke vraagstukken er op het openbare congres in Genève, eind mei, behandeld zullen worden.[27]

Ons genootschap heeft grote vorderingen gemaakt. Het bezit al

drie officiële organen, één in Londen, *'The Workman's Advocate'*, één in Brussel, *'La Tribune du Peuple'*, één van de Franse sektie in Zwitserland, *'Journal de l'Association Internationale des Travailleurs, Section de la Suisse Romande'* (Genève), en er zal binnen een paar dagen onder redactie van *J. P. Becker* een krant van de Duits-Zwitserse sektie verschijnen, *'Der Vorbote'*. (Adres: 6, rue de Môle, Genève, J. P. Becker, voor het geval u hem bij gelegenheid een politieke of sociale correspondentie mocht willen sturen.)

Het is ons gelukt de enige werkelijk grote arbeidersorganisatie, de Engelse *'Trade Unions'*, die zich vroeger *uitsluitend* met het loonvraagstuk bezighielden, in de beweging te betrekken. Met behulp daarvan heeft het door ons voor het verkrijgen van het *algemeen kiesrecht* opgerichte Engelse genootschap (het centrale comité ervan bestaat voor de helft uit leden — arbeiders — van ons centrale comité) enige weken geleden een reusachtige meeting gehouden, waarop alleen arbeiders spraken. Het effekt ervan kunt u daaraan aflezen, dat de *'Times'* zich in twee opeenvolgende nummers in zijn hoofdartikelen met deze meeting heeft bezighouden.

Wat mijn geschrift betreft — ik ben thans twaalf uur per dag bezig met het in het net schrijven. Ik denk het manuskript van het eerste deel in maart zelf naar Hamburg te brengen en u bij die gelegenheid te ontmoeten.

De kapriolen van de navolger van Justus von Möser hebben mij erg geamuseerd.[28] Hoe armzalig moet een man van talent wel zijn als hij in dergelijke bagatellen bevrediging zoekt en vindt!

Wat Bürgers aangaat, die bedoelt het zeker goed, maar hij is zwak. Het is iets meer dan een jaar geleden dat hij op een openbare bijeenkomst in Keulen heeft verklaard (het staat gedrukt in de Keulse kranten), dat Schulze-Delitzsch het sociale vraagstuk definitief had 'opgelost' en dat hij (Bürgers) alleen uit *persoonlijke vriendschap voor mij* op communistische dwaalwegen verzeild was

geraakt! Kon ik hem na zulke *publieke verklaringen* anders dan als een 'renegaat' beschouwen?

Uw toegewijde
K. Marx

5

Margate, 6 april 1866
5, Lansell's Place

Beste vriend,

Overmorgen zal ik van hier naar Londen terugkeren. Mijn arts had me naar deze plaats aan zee verbannen, waar ik inderdaad *een heel stuk opgeknapt* ben. Maar zo zijn er weer meer dan twee maanden — februari, maart en half april — volledig voor mij verloren gegaan en is de voltooiing van mijn boek weer op de lange baan geschoven! Het is om des duivels te worden.

Mijn ziekte waren karbonkels, geen steenpuisten. De aangelegenheid was dit keer gevaarlijk. Overigens hebt u gelijk dat 'diëtistische' zonden op de achtergrond ervan staan. Ik ben te veel aan het nachtwerk gewend, studeer overdag en schrijf 's nachts. Dit gevoegd bij allerlei zorgen, privé en publieke, en — zolang ik serieus aan het werk ben — verwaarlozing van regelmatige voeding, beweging enz. kan het bloed best van streek brengen.

De bijdrage van de heer Menke van 10 daalders voor de 'Internationale' heb ik met uw schrijven ontvangen. Ik heb de adressen van mijn Franse vrienden in Parijs niet hier. Maar als de heer Menke zich tot mijn vriend *K. Kaub* (33, Rue des trois Couronnes du Temple) wendt, kan deze hem in contact brengen met V. Schily (Duitser) en Tolain, Fribourg etc., de mensen van het Parijse comité.

De berichten uit Duitsland zijn weinig opwekkend. Pruisen is door Rusland (en Bonaparte) opgejut, Oostenrijk door deze laatste (het volgt hem meer tegen zijn zin in, het kan niet anders). Zullen

onze kleinburgers eindelijk inzien dat het zonder een revolutie, die Habsburg en Hohenzollern uit de weg ruimt (over de kleinere mestkevers praten we niet eens), tenslotte weer tot een dertigjarige oorlog en een nieuwe deling van Duitsland moet komen!

Een beweging van de kant van Italië zou de Pruisen kunnen steunen. Maar als we uitgaan van Oostenrijk en Pruisen op zich, zouden laatstgenoemden vrij zeker in het nadeel zijn, alle grootspraak over Düppel[29] ten spijt. Benedek is in elk geval een betere generaal dan prins Friedrich Karl. Oostenrijk zou Pruisen wel, maar Pruisen Oostenrijk niet op eigen kracht tot vrede kunnen dwingen. Ieder succes van Pruisen zou een aanmoediging voor Bonaparte zijn om zich in te mengen.

Terwijl ik u deze regels schrijf is Bismarck misschien al weer in zijn schulp gekropen. Maar ook dat zou het conflict alleen maar opschuiven. Zo'n uitstel is naar mijn mening waarschijnlijk.

Voor Bonaparte is deze Duitse warboel een bijzonder buitenkansje. Zijn positie is totaal ondermijnd. Maar oorlog zou hem nieuw respijt geven.

Schrijft u mij gauw en speciaal over de toestand in Duitsland.

Uw

K.M.

6 Londen, 23 augustus 1866

Beste vriend,

U moet zich terecht gestoord hebben aan mijn langdurig stilzwijgen ondanks uw verschillende vriendschappelijke brieven.

Maar u moet mij verontschuldigen, gezien de buitengewone omstandigheden, waarin ik mij bevind.

Tengevolge van mijn langdurige ziekte heeft mijn economische situatie een kritiek punt bereikt. Ik heb schulden opgestapeld die op mijn hersens drukken en mij tot alles, behalve het werk dat mij

volledig opeist, ongeschikt maken. Als het mij niet lukt tenminste 1000 daalders tegen een rente van, pak weg, 5% op te nemen, dan zie ik werkelijk geen uitweg. En ondanks de talrijke waarderende brieven, die ik uit Duitsland ontvang, weet ik niet tot wie ik me moet wenden. Ik kan alleen hulp gebruiken van particuliere vrienden, niets officieels. U begrijpt dat onder zulke omstandigheden het schrijven van brieven moeilijk wordt.

Het is me nog niet gelukt mijn oude lukratieve contacten met Amerika te herstellen.[13] Men heeft daar zoveel te doen met de eigen beweging, dat men iedere uitgave voor Europese correspondentie als onnutte produktiekosten beschouwt. Ik zou dat kunnen verhelpen door zelf te emigreren. Maar ik zie het als mijn roeping om in Europa te blijven en mijn werk van vele jaren te voltooien.

Wat dit werk zelf betreft — ik geloof niet dat ik voor oktober het manuskript van de eerste band (het worden nu drie banden) naar Hamburg kan brengen. Ik kan maar erg weinig uren per dag produktief werken zonder het meteen lichamelijk te voelen, en uit consideratie met mijn gezin moet ik wel met tegenzin besluiten om de hygiënische grenzen in het oog te houden tot ik volledig ben opgeknapt. Bovendien wordt het werk vaak onderbroken onder invloed van vervelende omstandigheden van buitenaf.

Ofschoon ik veel tijd besteed aan het voorbereidende werk voor het congres in Genève, kan ik er niet heen en wil ik het niet, omdat een lange onderbreking van mijn werk onmogelijk is. Ik beschouw datgene, wat ik met dit werk doe, als veel belangrijker voor de arbeidersklasse dan alles, wat ik persoonlijk op wat voor congres ook zou kunnen doen.

De internationale situatie in Europa beschouw ik als zeer tijdelijk. Wat Duitsland in het bijzonder betreft — men moet de dingen nemen zoals ze zijn, d.w.z. het revolutionaire belang tot gelding brengen op een manier die in overeenstemming is met de gewijzigde omstandigheden.[30] Wat Pruisen aangaat — het is thans

belangrijker dan ooit zijn betrekkingen met Rusland in de gaten te houden en aan de kaak te stellen.

Uw geheel toegewijde
K. Marx

7

Londen, 9 oktober 1866
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Beste vriend,

Ik hoop dat ik uit uw langdurige zwijgen niet behoef te concluderen dat mijn laatste brief u op de een of andere manier beledigd heeft. De zaak is precies omgekeerd. Ieder mens heeft in een wanhopige situatie wel eens de behoefte zijn gemoed te luchten. Maar hij doet dat alleen tegenover mensen, in wie hij een bijzonder, een uitzonderlijk vertrouwen heeft. Ik verzeker u dat mijn burgerlijke beslommeringen mij veel meer benauwen omdat ze de voltooiing van mijn werk belemmeren dan om een of andere reden van persoonlijke aard of ten aanzien van mijn gezin. Ik zou morgen een einde aan de zaak kunnen maken, als ik morgen een praktisch bedrijf zou willen uitoefenen in plaats van voor de zaak te werken. Ook hoop ik dat u zich evenmin gegeneerd voelt door het feit, dat *u* mij niet uit de narigheid kunt helpen. Dat zou een volkomen ongegronde reden zijn.

En nu wat algemene zaken.

Ik had mijn hart vastgehouden voor het eerste congres in Genève.[31] Maar het is in zijn geheel boven verwachting goed uitgevallen. Het effekt in Frankrijk, Engeland en Amerika was onverhoopt groot. Ik kon en wilde er niet heen, maar ik heb wel het program van de gedelegeerden van Londen geschreven. Ik had het opzettelijk beperkt tot punten die onmiddellijke overeenstemming en samen-

werking van de arbeiders mogelijk maken en die direct voedsel en aansporing geven aan de behoeften van de klassenstrijd en de organisatie van de arbeiders tot klasse. De heren Parijzenaars hadden het hoofd vol met de meest holle frasen van Proudhon. Ze zwetsen over wetenschap en weten niets. Ze versmaden elke *revolutionaire*, d.w.z. uit de klassenstrijd zelf voortspruitende actie, elke geconcentreerde maatschappelijke, dus ook met *politieke middelen* (zoals b.v. de *wettelijke* verkorting van de werkdag) realiseerbare beweging; onder het *voorwendsel van de vrijheid* en van anti-gouvernementalisme of anti-autoritair individualisme prediken zij — deze heren, die al 16 jaar lang zo rustig het meest ellendige despotisme hebben verdragen en nog verdragen! — inderdaad de ordinaire burgerlijke economie, alleen à la Proudhon geïdealiseerd! Proudhon heeft enorm onheil aangericht. Door zijn schijnkritiek op en zijn schijntegenstelling tot de utopisten (hij is zelf alleen maar een kleinburgerlijke utopist, terwijl uit de utopieën van een Fourier, Owen enz. het visioen en de fantastische uitdrukking van een nieuwe wereld spreken) werden eerst de 'schitterende jeugd', de studenten, en daarna de arbeiders, vooral die in Parijs, die als luxe-arbeiders, zonder het te weten, zeer sterk aan de oude troep vastzitten, aangegrepen en betoverd. Onbewust ijdel, aanmatigend, dol op gezwets, emfatisch opgeblazen, waren ze er na aan toe alles te bederven, aangezien ze naar het congres waren komen snellen in aantallen, die absoluut niet in verhouding stonden tot hun ledental. In het verslag zal ik ze onder de hand op de vingers tikken.

Erg blij ben ik met het Amerikaanse arbeiderscongres in Baltimore dat tegelijkertijd gehouden werd.[32] Organisatie voor de strijd tegen het kapitaal was hier het parool en merkwaardigerwijze werden de meeste eisen, die ik voor Genève had geformuleerd, daar eveneens door het juiste instinkt van de arbeiders opgesteld.

De hervormingsbeweging hier, die onze Centrale Raad (quorum magna pars fui[33]) in het leven heeft geroepen, heeft thans enorme en onweerstaanbare afmetingen aangenomen. Ik ben steeds achter

de coulissen gebleven en bemoei me verder niet met de zaak nu ze eenmaal aan het rollen is.

Uw
K. Marx

Apropos. De *'Workman'* is een kleinburgerlijk blad, heeft niets met ons van doen. De *'Commonwealth'* is van onze mensen, maar is tijdelijk (half om economische, half om politieke redenen) veranderd in een puur Reform-orgaan.[34]

Ik heb onlangs gelezen: Dr. *T. Moilin, 'Leçons de Médecine Physiologique'*, dat in 1865 in Parijs is verschenen. Er zitten veel muizenissen in en te veel 'konstruktie'. Maar toch ook veel kritiek op de oude therapeutiek. Ik had graag dat u het boek eens las en mij uitvoerig uw mening gaf. Ik raad u ook *Trémaux: 'De l'origine de tous les êtres* etc.' aan. Hoewel liederlijk slecht geschreven, met geologische miskleunen, veel gebrek aan literair-historische kritiek, bevat het toch — al met al — een stap vooruit ten opzichte van Darwin.

8 Londen, zaterdag, 13 oktober 1866

Beste vriend,

Daar ik u meteen wil antwoorden en uw brief net voor sluiting van de post aankomt (en morgen, zondag, worden er van hier geen brieven verzonden), wil ik in een paar woorden de quintessence van mijn onderschepte brief samenvatten.[35] (Dit onderscheppen van brieven is zeker niet prettig, daar ik allerminst de heer Bismarck in mijn *privé-aangelegenheden* wil inwijden. Wil hij daarentegen mijn inzichten omtrent *zijn* politiek weten, dan kan hij zich direct tot mij richten en ik zal zeker geen blad voor de mond nemen.)

Mijn economische toestand is tengevolge van mijn langdurige

ziekte en de vele uitgaven die daardoor nodig waren zo slecht geworden, dat mij in de *meest nabije* toekomst een financiële crisis te wachten staat, een zaak die, afgezien van de directe invloed op mij en mijn gezin, juist hier in Londen, waar men de *schijn* moet ophouden, ook politiek voor mij vernietigend zou zijn. Wat ik van u weten wilde was dit: Kent u iemand of enkele personen (want het zou *onder geen enkele voorwaarde publiek* mogen worden), die mij ongeveer 1000 daalders tegen 5 of 6% rente voor tenminste twee jaar zouden kunnen voorschieten? Ik betaal op het ogenblik 20 à 50% rente voor de kleine bedragen die ik opneem, maar met dat al kan ik de schuldeisers niet langer in toom houden en staat me daardoor te wachten, dat het huis boven mijn hoofd ineenstort.

Sinds mijn op één na laatste brief aan u is de ziekte bij herhaling teruggekomen en kon ik daardoor slechts met grote onderbrekingen theoretisch werken. (Het praktische werk voor de Internationale Associatie gaat steeds door en het is veel, omdat ik in feite aan de hele ploeg leiding moet geven.) Ik zal volgende maand de eerste vellen aan Meissner sturen en dit net zo lang blijven doen totdat ik met de rest zelf naar Hamburg ga. Bij die gelegenheid kom ik in elk geval bij u.

Mijn omstandigheden (onophoudelijke onderbrekingen van lichamelijke en burgerlijke aard) brengen met zich mee, dat de *eerste band* het eerst moet verschijnen, niet beide tegelijk, zoals ik eerst van plan was. Ook worden het nu waarschijnlijk drie banden.

Het totale werk bestaat namelijk uit de volgende delen:

Boek I. Produktieproces van het kapitaal.
Boek II. Circulatieproces van het kapitaal.
Boek III. Vormen van het proces in zijn geheel.
Boek IV. Over de geschiedenis van de theorie.

De eerste band bevat de eerste twee boeken.

Het derde boek zal, denk ik, de tweede band vullen, het vierde band 3.

Ik heb het nodig geoordeeld in het eerste boek weer ab ovo* te beginnen, d.w.z. om mijn bij Duncker verschenen geschrift in één hoofdstuk over waar en geld samen te vatten. Ik vond dat nodig niet alleen ter wille van de volledigheid, maar ook omdat zelfs knappe koppen de zaak niet volledig begrepen en er dus iets moest mankeren aan de eerste uiteenzetting, in het bijzonder van de *analyse van de waar.* Lassalle maakt b.v. in zijn 'Kapital und Arbeit', waar hij zogenaamd de 'geestelijke quintessence' van mijn uiteenzetting weergeeft, grote blunders, wat hem overigens voortdurend overkomt als hij zich op zeer ongegeneerde wijze mijn werken toeeigent. Het is komisch hoe hij zelfs literair-historische 'vergissingen' van mij overschrijft, doordat ik soms uit het hoofd citeer zonder de dingen na te kijken. Ik heb voor mijzelf nog niet uitgemaakt of ik in het voorwoord een paar woorden over Lassalles plagiaatplegerij laat vallen. Het schaamteloze optreden van zijn nalopers tegen mij zou dat in elk geval rechtvaardigen.

De Londense Raad van de Engelse vakbonden (secretaris ervan is onze voorzitter Odger) beraadt zich op dit moment of hij zich tot Britse sektie van de Internationale Associatie moet uitroepen. Doet hij het, dan gaat de leiding van de arbeidersklasse hier in zekere zin op ons over en kunnen wij de beweging sterk opstuwen.

Gegroet.

Uw
K. Marx

9 (Londen,) 25 oktober 1866

Beste vriend,

Deze paar regels *onmiddellijk*

1. om u voor uw inspanningen te *bedanken;*

* ab ovo = van voren af aan

2. om te laten weten dat ik deze brief, net als de voorafgaande brieven, heb ontvangen.

3. U miskent mijn relatie tot *Engels*. Hij is mijn meest intieme vriend. Ik heb geen *geheim* voor hem. Zonder hem was ik allang gedwongen geweest een 'zaakje' te beginnen. Ik wil dus onder *geen enkele* voorwaarde dat een derde met betrekking tot mij bij hem bemiddelt. Hij *kan* natuurlijk ook slechts binnen bepaalde grenzen handelen.

4. Dr. Jacobi is, zo hebben arbeiders mij geschreven, een heel brave burger geworden en mag daarom op geen enkele manier met mijn privé-aangelegenheiden worden lastig gevallen.[36]

Ik moet zien wat ik doe, maar ik zie dat u alles hebt gedaan wat in uw vermogen lag, en ik verzoek u daarom *deze* zaak als afgedaan te beschouwen.

Ik schrijf *niet* in de 'Commonwealth'.

Uw
K.M.

Miquel en Co. kunnen lang wachten eer ze Pruisische ministers worden.

10 (Londen, 18 februari 1867)

Beste Kugelmann,

Wilt u kijken of u het volgende antwoord in de 'Zeitung für Norddeutschland' kunt laten opnemen en als die het weigert in een andere krant in Hannover? De zaak is voor mij van belang, omdat ik binnen een paar weken werkelijk naar Duitsland wil gaan. Het hele bericht riekt naar Stieber.[37]

Ik stuur u binnen een paar dagen het officiële verslag van het Geneefse congres, dat nu *in afleveringen* in een plaatselijk blad in het Engels en Frans verschijnt. De 'Commonwealth' zit tot over zijn

oren in de Reform-beweging. Zijn redactie is in heel slechte handen. Vooralsnog hebben we redenen het maar zo te laten, hoewel we als aandeelhouders tussenbeide kunnen komen.

Ons genootschap had de laatste tijd allerlei gekrakeel met de heer Bonaparte.[38] Binnenkort meer. Wilt u mij a.u.b. laten weten wat Liebknecht doet en waar hij uithangt?

Uw
K.M.

11 Londen, 10 juni 1867

Beste vriend,

Met de vertraging van deze brief laad ik de min of meer 'gerechtvaardigde verdenking' op mij een 'slechte kerel' te zijn. Als verzachtende omstandigheid kan ik slechts aanvoeren dat ik pas sinds een paar dagen in Londen 'woon'. In de tussentijd was ik in Manchester bij Engels. Maar u en uw lieve vrouw kennen me nu wel voldoende om briefzonden bij mij normaal te vinden. Ik was desondanks iedere dag bij u. Het verblijf in Hannover reken ik tot de mooiste en prettigste oases in de woestijn van het leven.[39]

In Hamburg was mijn enige avontuur dat ik, ondanks alle voorzorgsmaatregelen, kennis maakte met de heer Wilhelm Marr. Hij is, te oordelen naar zijn persoonlijke manieren, een in het christelijke vertaalde Lassalle, natuurlijk veel minder waard. Ook speelde de heer Niemann gedurende de paar dagen dat ik daar nog verbleef. Ik was echter te zeer door het gezelschap in Hannover verwend om een theatervoorstelling in minder goed gezelschap te willen bijwonen. Zo ontging mij de heer Niemann.

Apropos. Meissner is bereid uw voorgenomen medische brochure te drukken. U hoeft hem alleen maar het manuskript toe te sturen en zich op mij te beroepen. De nadere voorwaarden moet u zelf verder met hem overeenkomen.

De overtocht van Hamburg naar Londen was, wat ruw weer op de eerste dag daargelaten, over het geheel genomen voorspoedig. Een paar uur voor Londen vertelde me een Duitse juffrouw, die mij door haar militaire houding al was opgevallen, dat ze dezelfde avond van Londen naar Weston supra Mare wilde vertrekken en dat ze niet wist hoe ze dat met haar vele bagage voor elkaar moest krijgen. De zaak was des te erger daar op sabbat behulpzame handen in Engeland ontbreken. Ik liet me het spoorwegstation wijzen, waar de jongedame in Londen moest zijn. Vrienden hadden dit op een kaart geschreven. Het was het North Western Station, waar ik ook langs moest. Ik bood, als goede ridder, de jongedame dus aan haar daar af te zetten. Aangenomen. Bij nadere overweging schoot me echter te binnen dat Weston supra Mare in het zuidwesten, het door mij te passeren en voor de jongedame opgeschreven station daarentegen in het noordwesten ligt. Ik informeerde bij de scheepskapitein. Precies, het bleek dat zij in een deel van Londen moest worden gedeponeerd, dat tegengesteld was aan dat van mij. Maar ik had nu eenmaal toegezegd en moest me groot houden. Om twee uur 's middags kwamen we aan. Ik bracht de dolende maagd naar haar station, waar ik hoor dat haar trein pas om 8 uur 's avonds vertrekt. Ik zat dus mooi in het schip en moest zes uur doodslaan met mademoiselle door te gaan wandelen in Hyde-Park, door neer te strijken in ijssalons etc. Het bleek dat zij Elisabeth von Puttkamer heette, *nicht van Bismarck,* bij wie ze juist een paar weken in Berlijn had doorgebracht. Ze kon de hele legerlijst opdreunen, daar deze familie ons 'dappere krijgsleger' overvloedig voorziet van getailleerde heren van eer. Ze was een opgewekt, beschaafd meisje, maar aristocratisch en zwart-wit tot het puntje van haar neus.[40] Ze was niet weinig verbaasd toen ze hoorde dat ze in *'rode'* handen was gevallen. Maar ik troostte haar dat ons rendez-vous 'zonder bloedvergieten' zou eindigen en zag haar gezond en wel naar haar plaats van bestemming vertrekken. Denkt u zich eens in wat dit voor voer zou zijn voor Blind of andere vulgair-democraten, mijn samenzwering met Bismarck!

Ik heb vandaag de veertiende correctiestrook de deur uitgestuurd.

De meeste ervan heb ik bij Engels ontvangen, die buitengewoon tevreden over de zaak is en vindt dat ze, met uitzondering van de stroken 2 en 3, *heel* goed begrijpelijk geschreven zijn. Zijn oordeel was voor mij een geruststelling, omdat mijn werken me als ze gedrukt zijn altijd erg tegenvallen, vooral als ik ze voor het eerst zie.

Ik stuur uw lieve vrouw, aan wie ik nog mijn speciale dank voor haar vriendschappelijke en charmante ontvangst verzoek over te maken, de fotografie van mijn tweede dochter Laura, daar de andere foto's op zijn en eerst opnieuw gemaakt moeten worden. Engels laat dito voor u zijn eigen en Wolffs fotografie opnieuw afdrukken. Uw zendingen hebben hem zeer geamuseerd.

Doet u de hartelijke groeten aan 'Madämchen'.[41] Eleanor is naar school, zou haar anders schrijven.

En nu adio!

Uw
Karl Marx

12 Londen, 13 juli 1867

Beste vriend,

Mijn dank voor Hegel en Madämchen![42]

Ik zal u nu in het kort op alle punten antwoorden.

Engels is op het ogenblik in Denemarken en zal in de loop van deze maand een dag bij u op bezoek komen. *Ad vocem* hem:* U zult zich herinneren dat u mij zei dat Menke (of hoe die man van uw *statistische* bureau in Hannover ook mag heten) zich zeer waarderend had uitgelaten over mijn bij Duncker verschenen werk.[43] Ik heb, tegenover Engels, de zaak zo *verdraaid* dat Menke zich *tegenover mij* zeer waarderend had geuit over Engels' 'Toestand van de arbeiders-

* Ad vocem = wat betreft

klasse'. *Reden voor deze pia fraus** (en ik heb met hetzelfde doel verscheidene fraudes gepleegd): Engels *aan te sporen* tot het bewerken en heruitgeven van deel II, over de periode van 1845 tot thans. Dit is me eindelijk in zoverre *gelukt*, dat hij beloofd heeft er mee aan de gang te gaan. Dus, mocht de statisticus *toevallig* ter sprake komen, *niet uw mond voorbijpraten!*

De reis van mijn vrouw is in het geheel niet vastgesteld en niet vast te stellen, omdat er een gebeurtenis tussen is gekomen, nl. het voorgenomen vertrek van mijn drie dochters naar Bordeaux, naar Lafargue senior.

Naar *Parijs* te gaan raad ik u *niet* aan. Het is niet mogelijk onder dit Babylon van dingen en temidden van dit mensengekrioel ook maar iets te studeren, als men er niet minstens zes weken blijft, wat *erg duur* is.

Mijn werk is ongeveer 50 vellen druks dik. U ziet hoe ik mij had verrekend wat zijn omvang betreft. Ik heb een paar dagen geleden de *aanvulling* onder de titel: *De waardevorm, aanvulling op hoofdstuk I, 1* naar Leipzig gestuurd. U kent de *auteur van dit plan*, die ik bij deze mijn dank voor zijn suggestie betuig.

U neemt het me niet kwalijk als ik hier deze regels afbreek. Er komt juist een nieuwe correctiestrook.

Met de hartelijkste groeten aan uw vrouw en Madämchen,

uw

K.M.

Ik zal bij mijn volgende brief *lidmaatschapskaarten* sturen voor mevr. Kugelmann en mevr. Tenge. Een dame, mevr. Law, is bevorderd tot lid van onze Centrale Raad.

Hartelijk dank namens Eleanor voor de postzegels. De fotografieën later.

* pia fraus = bedriegerijtjes (leugens) om bestwil

13 (Londen,) 11 oktober 1867

Beste Kugelmann,

Allereerst hartelijke dank voor uw twee brieven.[44] U doet mij een groot plezier wanneer *u zo vaak schrijft als uw tijd het toelaat.* Alleen moet u niet op *strikte tegenprestatie* rekenen, omdat mijn tijd toch al nauwelijks toereikend is voor de veelzijdige correspondentie die ik naar verschillende kanten moet onderhouden.

Om te beginnen, voor ik het over mijn boek zal hebben, iets vooraf of een voorafgaand iets. Ik ben bang dat *Borkheim zonder het zelf te willen* op het punt staat mij een heel nare streek te leveren. Hij laat zijn 'Rede van Genève' in vier talen drukken, nl. Frans, Duits, Engels en Russisch.[45] Hij heeft die bovendien nog opgesierd met een barok en smakeloos, van citaten overlopend voorwoord. Onder ons — en in het belang van de partij — moet ik u nu klare wijn schenken. Borkheim is een flinke vent en zelfs een geestige man. Maar o wee als hij de pen ter hand neemt! Hij mist elke takt en smaak. Bovendien iedere vereiste vooropleiding. Hij lijkt op de wilden, die menen hun gezicht er mooier op te maken door het met alle mogelijke schreeuwende kleuren te tatoeëren. Banaliteit en schreeuwerigheid lopen hem steeds voor de voeten. Bijna iedere frase draagt bij hem instinktief de zotskap. Als hij niet zo door en door ijdel was had ik de publikatie kunnen verhinderen en hem kunnen duidelijk maken hoe hij juist geboft had dat men hem in Genève *niet had verstaan,* op een paar goede punten van zijn redevoering na. Aan de andere kant ben ik hem dank verschuldigd wegens zijn optreden in de affaire-Vogt[46] en hij is een persoonlijke vriend van me. Er staan in zijn redevoering etc. een paar frasen, waarin hij van opvattingen, die de mijne zijn, *een puinhoop maakt.* Het zal nu voor mijn vijanden (Vogt heeft er in de 'Neue Zürcher-Zeitung' al op gezinspeeld dat *ik* de auteur op de achtergrond van de redevoering zou zijn) een heel mooi spelletje worden om, in plaats van mijn *boek* aan te vallen, mij verant-

woordelijk te stellen voor de heer *Borkheim,* diens dwaasheden en persoonlijke grillen. Mocht er zoiets gebeuren, dan moet u via Warnebold etc. in de kranten die u ter beschikking staan korte artikeltjes laten opnemen, waarin u deze taktiek ontmaskert en, zonder ook maar ergens Borkheim te beledigen, toch ronduit zegt dat alleen door boze opzet of door volledig gebrek aan kritische instelling twee zo uiteenlopende zaken met elkaar in verband gebracht kunnen worden. De barokke en warrige manier, waarop in Borkheims hoofd onze opvattingen worden weerspiegeld (zodra hij niet spreekt, maar schrijft), is voor het journaille natuurlijk de meest welkome aanleiding voor een offensief en kan daarvoor zelfs een middel worden om mijn boek indirect schade te berokkenen.

Mocht echter, wat ik amper durf te hopen aangezien Borkheim zijn kind goed ingepakt naar alle kranten stuurt, de pers erover zwijgen, wilt u dan *op geen enkele manier* dit *plechtige stilzwijgen* verbreken?

Zou Borkheim geen persoonlijke vriend zijn, dan zou ik hem publiekelijk desavoueren. U zult mijn *netelige positie* begrijpen en tegelijk mijn ergernis, als men een moeizaam tot stand gebracht werk (en misschien is er nog nooit een werk van dit soort onder moeilijker omstandigheden geschreven) aan het publiek voorlegt, waarbij men tracht de partij zo hoog mogelijk te verheffen en al door de wijze van uiteenzetting de gemeenheid de wapens uit handen te slaan, en als dan op hetzelfde ogenblik een partijlid bont uitgedost en met de zotskap op vlak naast je op de markt komt staan en rotte appels en eieren provoceert, die je zelfs in de partij om de oren kunnen vliegen!

Uw manoeuvres tegen Vogt in Genève hebben mij bijzonder bevredigd.[17] Het doet me genoegen dat mijn boek u bevalt.

Wat uw vraag betreft:

Ernest Jones moest in Ierland als partijman tot *Ieren* spreken, dus, aangezien het grootgrondbezit daar identiek is met *Engelands bezit van Ierland, tegen* het grootgrondbezit. U moet in verkiezingstoespraken van Engelse politici nooit iets principieels

zoeken, maar alleen wat voor het *meest nabije* doel bruikbaar is.

Peonage is 't voorschieten van geld op toekomstige arbeid. Het gaat met die voorschotten dan als bij gewone woeker. De arbeider blijft niet alleen zijn hele leven de schuldenaar, dus dwangarbeider van de schuldeiser, maar deze verhouding gaat over op het gezin en op een volgende generatie, die dus in feite de schuldeiser *toebehoort*.

Het gereed maken van de tweede band hangt voor een groot deel af van het succes van de eerste. Dit succes heb ik nodig om een boekhandelaar in Engeland te vinden, en *zonder de laatste* blijven mijn materiële omstandigheden zo moeilijk en hinderlijk, dat ik tijd noch rust kan vinden om het snel te voltooien. Dit zijn natuurlijk dingen, waarvan ik *niet* wil dat de heer Meissner ze aan de weet komt. Het hangt nu dus van de handigheid en de activiteit van mijn partijvrienden in Duitsland af of band II veel of weinig tijd nodig heeft om te verschijnen. Gedegen kritiek — van vriend of vijand — kan slechts in de loop van de tijd verwacht worden, aangezien een zo omvangrijk en ten dele moeilijk werk tijd vereist om het door te lezen en te verwerken. Maar het eerste succes hangt niet af van gedegen kritiek, maar, om het grof uit te drukken, van het maken van kabaal, van het roeren van de trom, waardoor de vijanden ook gedwongen worden te spreken. Het is in eerste instantie niet zo belangrijk *wat* er gezegd wordt als wel *dat* er wat gezegd wordt. *Vooral geen tijd verliezen!*

Uw laatste brief heb ik aan Engels gestuurd, opdat hij u de nodige wenken kan doen toekomen. Hij kan beter over mijn boek schrijven dan ikzelf.

Mijn hartelijke groeten aan uw lieve vrouw. Ik zal haar een dezer dagen een recept sturen voor het lezen van het boek.

Uw

K.M.

Houdt u mij op de hoogte van alles wat er in Duitsland met betrekking tot band I gebeurt.

Daar Paul *Stumpf (Mainz)* mij een brief heeft geschreven, waarin hij Borkheims redevoering *'mijn'* redevoering noemt, en daar ik op het ogenblik *geen tijd* heb om Stumpf te schrijven, verzoek ik u vriendelijk hem te schrijven, hem opheldering te verschaffen en hem te adviseren *stilzwijgen in acht te nemen* als Borkheims brochure verschijnt. Stumpf zelf wordt onmogelijk als hij in de pen klimt — dit entre nous!

14 (Londen,) 15 oktober 1867

Beste Kugelmann,

U moet *niet* aan Borkheim schrijven. Het zou trouwens tevergeefs zijn, daar het werk al staat aangekondigd in het beursblad van de boekhandel en al kant en klaar bij Schabelitz is verschenen. Bovendien is Borkheim zelf nu in Bordeaux: Zo'n brief van uw kant had in 't geheel geen effekt kunnen hebben, behalve dan dat hij Borkheim tot *vijand* van mij zou *maken.*

Gebeurd is gebeurd — 't doet er niet toe! Kennelijk in een opwelling heb ik, daar ik net door nachtelijke arbeid zeer opgewonden was, de kwaadaardigheid van het gebeuren overdreven. Inderdaad: *Ik ben gestraft voor wat ik heb misdaan!* De gedachte namelijk aan het schandaal, dat onze vriend onder de respektabele filisters in Genève zou teweegbrengen, kwam me aanvankelijk wel amusant voor. Maar de *vruchten op het gebied van de boekverkoop* had ik niet voorzien. Bovendien had ik moeten bedenken dat Borkheim bij het uitwerken van zijn plan de redelijke perken, die mijn brief hem aangaf, *onafwendbaar* te buiten zou gaan. De enige politiek die thans gevoerd moet worden is: *zwijgen* zolang onze vijanden niet spreken; zodra ze spreken en mij verantwoordelijk willen stellen, er *flauwe grapjes* over maken dat ze gedwongen zijn mij met de kluchten van Borkheim op te zadelen om *niet* op mijn boek te hoeven ingaan. Verder zou Borkheim in dat geval nog *wel-*

willend behandeld moeten worden, want tenslotte is hij, afgezien van zijn literaire ijdelheid, een hardwerkende man die het goed bedoelt en als man van de daad goed, zolang hij geen gekke bui heeft.

U zult Engels' recepten nu wel ontvangen hebben.[48] Met Liebknecht en Becker sta ik in briefwisseling.

Onder 'succes van het boek' versta ik niets anders dan een *snelle afzet,* vanwege het effekt op Engeland.

De *'Courier français'* (op het ogenblik het dagblad in Parijs dat de meeste aandacht trekt) en de *'Liberté'* in Brussel hebben een Franse vertaling van mijn voorwoord afgedrukt en daar lovende woorden aan vooraf doen gaan.

Een zekere Nahmer in New York heeft zich voor daar als Engelse vertaler aangeboden. Maar dat kan niet.

Liebknechts optreden in Berlijn doet me veel plezier.[49] Ik heb hem van hier enkele instrukties toegestuurd.

De arme Becker is zo ver dat hij op het punt staat al zijn politieke en schrijversactiviteiten te staken. Wat betreur je het onder zulke omstandigheden, dat je niet kunt helpen![50]

Groeten aan uw lieve vrouw en aan mijn kleine vriendin, voor wier portret ik nog dank moet zeggen.

Uw
K.M.

15 Londen, 30 november 1867

Beste Kugelmann,

Dat mijn antwoord zo lang op zich heeft laten wachten komt gewoon omdat ik mij niet goed voel. Ik zit al sedert weken weer aan de grond.

Eerst mijn hartelijke dank voor uw inspanningen. Aan Liebknecht heeft Engels geschreven (of zal het nog doen). Overigens

was Liebknecht (samen met Götz etc.) van plan in de Rijksdag een *onderzoek naar de levensomstandigheden van de arbeiders* te eisen. Hij had me in deze zin geschreven en ik had hem op zijn verzoek een paar Engelse parlementaire stukken, die daarop betrekking hadden, toegestuurd. Het plan werd verijdeld doordat er krachtens de agenda geen tijd meer voor was. Over één punt kunt u Liebknecht beter schrijven dan Engels of ik. En dat is dat het toch wel zijn plicht is op *arbeidersbijeenkomsten* op mijn boek opmerkzaam te maken. Als hij dat niet doet, maken de Lassalleanen zich van de zaak meester, en wel op een verkeerde manier.

Contzen (privaatdocent in Leipzig, leerling en aanhanger van Roscher) heeft me via Liebknecht een exemplaar van het boek gevraagd en beloofd er een uitvoerige bespreking, vanuit zijn standpunt, aan te wijden. Het boek is hem daarop door Meissner toegestuurd. Dit zou een goed begin zijn. — De drukfout 'Taucher' (duiker - *de vert.)* in plaats van 'Faucher' in uw notitie deed me deugd. Faucher behoort op economisch gebied tot de 'rondtrekkende predikers'. Onder de 'geleerde' Duitse economen als Roscher, Rau, Mohl enz. speelt deze knaap geen rol. Men bewijst hem te veel eer door hem alleen maar te noemen. Ik heb hem daarom ook niet als zelfstandig naamwoord, maar slechts als werkwoord laten optreden.[51]

Wilt u tegen uw vrouw zeggen dat zij het beste het eerst de passages kan lezen over de 'arbeidsdag', 'coöperatie, arbeidsdeling en machinerie' en tenslotte over de 'oorspronkelijke accumulatie'. Over onbegrijpelijke terminologie moet u dan maar opheldering geven. Zijn er verder nog moeilijkheden, dan sta ik ter beschikking.

Er is alle kans op dat mijn boek in Frankrijk (Parijs) uitvoerig wordt besproken (in de *'Courier français'*, jammer genoeg proudhonistisch!) en zelfs vertaald.

Zo gauw ik me beter voel schrijf ik meer. Intussen hoop ik dat u vaak schrijft. Het werkt steeds inspirerend op me.

Uw

K.M.

(Naschrift van Eleanor Marx)

Beste Fränzchen,
Daar papa haast heeft met het verzenden van zijn brief, heb ik alleen tijd om je mijn hartelijke groeten te doen.

Geheel de jouwe,
Eleanor Marx

16 (Londen,) 7 december 1867

Beste Kugelmann,

Als er zes mannen van uw kaliber in Duitsland waren, zou het verzet van de massa der filisters en de samenzwering van het zwijgen van de vakmensen en het persgeteisem al zo ver overwonnen zijn, dat er tenminste een serieuze discussie zou zijn begonnen. Maar we zullen moeten wachten! Dit woord maakt het hele geheim van de *Russische politiek* uit.

Ik sluit een brief (graag aan mij terugsturen) van een Duits-Russische arbeider (leerlooier) bij.[52] Engels merkt terecht op dat de autodidaktische filosofie — door arbeiders zelf beoefend — bij deze leerlooier, vergeleken met de schoenmaker Jacob Böhme, grote vooruitgang heeft geboekt, en ook dat behalve de *'Duitse'* arbeider geen andere in staat is tot zo'n hersenwerkzaamheid.

Borkheim vroeg mij gisteren wie het artikel in de 'Zukunft' heeft geschreven (hij is er op geabonneerd).[48] Het moest van onze kant komen, daar u hem een afdruk had toegestuurd. Ik zei: *Ik zou het niet weten.* N.B. Men moet zich niet te veel in zijn kaarten laten kijken!

Mijn hartelijke dank aan uw vrouw voor de moeite die zij zich heeft getroost met het overschrijven van de brieven. U moet haar niet zo geweldig voor 'meerarbeid' exploiteren.

Bucher heeft mij — ik heb het u, geloof ik, verteld — zelf uitge-

nodigd de *economische correspondent van de koninklijke Pruisische Staatscourant* te worden. U ziet dus dat, als ik zulke bronnen *zou willen* gebruiken, ik het *zou kunnen* zonder enige bemiddeling van derden.[53]

Mijn ziekte is de oude. Er zit niets gevaarlijks aan, maar 't is wel hinderlijk.

Hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen.

Uw
K. Marx

17 Londen, 11 januari 1868

Beste Kugelmann,

Allereerst mijn beste wensen voor het nieuwe jaar voor uw lieve vrouw, voor Fränzchen en u zelf. En verder mijn beste dank voor de Jupiter[54] en de inzet en interesse, waarmee u propaganda maakt en de Duitse pers bij de neus neemt. Zong niet onze helaas te vroeg gestorven vriend Weerth:

'Es gibt nichts Schönres auf der Welt
Als seine Feinde zu beissen,
Als über alle die plumpen Gesellen
Seine schlechten Witze zu reissen!'

(Er is niets mooiers op deez' aard dan naar z'n vijanden te happen, dan over al die botteriken boosaardige moppen te tappen.)

Met alle respekt voor uw autoriteit als medicus — wanneer u denkt dat de *Engelse, Duitse* en *Franse* artsen, die ik hier beurtelings heb geconsulteerd en nog consulteer, geen anthrax (negenoog) van een steenpuist kunnen onderscheiden, juist hier in Engeland — het land van de karbonkel, die eigenlijk een proletariërsziekte is! —, dan slaat u ze toch te laag aan. En als de artsen het niet zouden onderscheiden, zou de zieke die, zoals ik, beide soorten monster-

achtigheden kent, dat wel doen, aangezien de subjectieve indruk zeer verschillend is, hoewel het, voorzover ik weet, tot nog toe geen enkele arts gelukt is beide zaken *theoretisch* precies te scheiden. Ik word pas sinds enkele jaren door dat goedje achtervolgd. Was me vroeger totaal onbekend. Op het moment dat ik u schrijf ben ik nog niet helemaal hersteld en nog niet tot werken in staat! Weer vele weken verloren, en niet eens voor de kat z'n staart!

Uit de kritiek van de heer Dühring spreekt vooral — angst![55] Ik zou het op prijs stellen als u mij *Dührings* boek 'Gegen die Verkleinerer Carey's', dito *von Thünens* 'Der isolirte Staat mit Bezug auf die Landwirthschaft' (of zoiets) zou kunnen bezorgen *(met daarbij prijsopgave)*. Hier duren dergelijke bestellingen te lang.

Tenslotte moet ik u verzoeken mij zo'n twaalf afdrukken van mijn foto (alleen die van voren) op te sturen. Wel zo'n tien vrienden zeuren me daarom aan m'n hoofd.

Bijgaand voor mevrouw Kugelmann de fotografieën van mijn oudste dochter Jenny en van Eleanor, die Fränzchen hartelijk laat groeten.

Ad vocem Liebknecht: Laat u hem maar een poosje de grote mijnheer uithangen. Tout s'arrangera pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles.[56]

Ik zou nu nog allerlei persoonlijke nieuwtjes kunnen vertellen. Ik spaar dat echter voor de volgende keer op, wanneer de schrijfhouding me niet meer zal hinderen.

Saluut.

Uw

K. Marx

Een van mijn vrienden hier, die zich erg bezighoudt met frenologie, zei gisteren over de foto van uw vrouw: Groot gevoel voor humor! U ziet 't, de frenologie is niet zo'n van elke grond ontblote kunst als Hegel meende.

18 Londen, 30 januari 1868

Beste Kugelmann,

Gesneden, met het lancet bewerkt etc., kortom, in ieder opzicht volgens alle regelen van de kunst behandeld. En toch komt het spul steeds opnieuw terug, zodat ik — met uitzondering van twee of drie dagen — al acht weken helemaal uitgeschakeld ben. Afgelopen zaterdag ben ik voor het eerst weer buiten geweest, maandag kwam de terugval. Ik hoop dat er deze week een eind aan komt, maar wie garandeert me dat er geen nieuwe kraters ontstaan? Het is ellendig. Daarbij heeft mijn hoofd erg te lijden onder dat gedoe. Mijn vriend dr. Gumpert uit Manchester wil dat ik arsenicum gebruik. Wat vindt u ervan?

Uw Coppel is nog niet hier.[57]

Kertbény is een Duitse Hongaar, wiens werkelijke naam, entre nous, Benkert is. De Duits-Hongaren houden ervan hun naam te verhongaarsen. Ik ken hem niet persoonlijk. Aangezien hij rond 1860 heibel had met Vogt, heb ik me tot hem gewend om wat gegevens, kreeg echter niets bruikbaars. (Mijn Hongaarse materiaal is ten dele afkomstig van Szemere, ten dele uit eigen persoonlijke ervaring in Londen.) Later heeft hij contact met mij opgenomen i.v.m. geharrewar dat hij met Kossuth had. Ik heb — bij alle informaties die ik heb ingewonnen — niets vernomen dat hem als politiek onbetrouwbaar bestempelt. Het schijnt een veelschrijvende bedilal te zijn. Zijn ketterijen met betrekking tot Bonaparte komen bij vele, overigens eerlijke, Oostbarbaren voor. Houdt hem in elk geval in de gaten. Ook acht ik het diplomatieker om tegenover hem geen blijk te geven van wantrouwen (om welke reden ik voor hem ook via u de biografische aantekening bijsluit, waarom hij heeft verzocht). 'Ondertussen' zal ik echter, zo gauw ik zonder hinder zittend kan schrijven, elders informatie over hem 'aanschrijven'.

Met het 'Plagiaat' hebt u juist geraden. Ik schreef met opzet grof en wat lomp om bij Hofstetten de verdenking op Liebknecht te

laten vallen en de oorsprong te verhullen.[58] Dit entre nous.

U zult wel weten dat Engels en Siebel ook kranteartikelen over mijn boek in de 'Barmer Zeitung', 'Elberfelder Zeitung', 'Frankfurter Börsenzeitung' en — tot verdriet van Heinrich Bürgers — in de *'Düsseldorfer* Zeitung' hebben laten plaatsen. Siebel was de man in Barmen, met wie ik u had willen laten kennismaken. Maar hij zit nu om gezondheidsredenen in Madeira.

Zaterdag acht dagen geleden bracht de *'Saturday Review'* — het blad van 'adel en cultuur' — in een overzicht van pas verschenen Duitse boeken ook een bericht over mijn boek. Ik ben er betrekkelijk nog erg goed afgekomen, zoals u uit de volgende passage kunt zien: 'De opvattingen van de auteur mogen zo verderfelijk zijn als ze volgens onze mening zijn, er kan echter geen twijfel bestaan aan de aannemelijkheid van zijn logika, aan de kracht van zijn welsprekendheid en aan de wijze van uiteenzetten, waarmee hij ook de meest droge economische vraagstukken een eigen charme verleent.' Oef!

Mijn hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen. U krijgt andere fotografieën van hier; men heeft namelijk ontdekt dat de erop aangebrachte waterverfkleuren, die er de eerste dag goed uitzien, direct daarna vlekkerig vervloeien.

Schrijft u mij zo vaak als uw tijd het toelaat. In tijden van ongesteldheid met alle narigheden van dien zijn brieven van vrienden hartelijk welkom.

Saluut.

Uw
K.M.

19 Londen, 6 maart 1868

Beste vriend,

Zodra Coppel verdwenen was ging mijn toestand weer achteruit. Ik

geloof nauwelijks wegens zijn vertrek. Er na, niet wegens. (Overigens is hij in zijn soort een heel aardige vent. De soort zelf is me in mijn huidige toestand te gezond om erg met hem te kunnen opschieten.) Dit is dus de reden van mijn zwijgen, zodat ik u niet eens de ontvangst van het boek van Thünen heb gemeld. Deze laatste heeft iets roerends over zich. Een Mecklenburgse jonker (overigens met *Duitse* distinctie van denken), die zijn landgoed Tellow als *het land* en Mecklenburg-*Schwerin* als *de stad* behandelt en daarvan uitgaande voor zichzelf, met behulp van waarnemingen, differentiaalrekening, praktische boekhouding etc., de theorie van Ricardo over de grondrente construeert. Dit is respektabel en ridikuul tegelijk.

De zonderling verlegen toon van de heer Dühring in zijn kritiek is me nu duidelijk. Het is anders namelijk een hoogst onbescheiden en verwaande knaap, die zich opwerpt als revolutionair in de politieke economie. Hij had twee dingen gedaan. Ten eerste een (van Carey uitgaande) *'Kritische Grundlegung der Nationalökonomie'* (circa 500 pagina's) en een nieuwe *'Natürliche Dialektik'* (tegen die van Hegel) gepubliceerd. Mijn boek heeft hem op beide fronten ten grave gedragen. Uit haat tegen Roscher etc. heeft hij er melding van gemaakt. Overigens pleegt hij bedriegerijtjes, half met opzet, half door gebrek aan inzicht. Hij weet deksels goed dat mijn methode van uiteenzetting *niet* die van Hegel is, daar ik materialist ben, Hegel idealist. Hegels dialektiek is de grondvorm van elke dialektiek, maar alleen *na* ontdaan te zijn van haar mystieke vorm, en juist dat onderscheidt *mijn* methode. Wat Ricardo betreft heeft het meneer Dühring ronduit gekwetst, dat de zwakke punten, die Carey en 100 anderen voor hem tegen Ricardo hebben ingebracht, in mijn uiteenzetting *niet* voorkomen. Hij probeert mij daarom met boze opzet met Ricardo's geborneerdheden op te zadelen. Laat maar gaan. Ik moet de man dankbaar zijn, daar hij de eerste vakman is die ook maar zijn mond heeft open gedaan.

In band II (die wel nooit zal verschijnen, als mijn toestand niet verandert) wordt o.a. de grondeigendom geanalyseerd, en de

concurrentie slechts voorzover de behandeling van de andere onderwerpen het vereist.

Tijdens mijn ongesteldheid (die nu hopelijk gauw over zal zijn) heb ik niet kunnen schrijven, maar wel enorme hoeveelheden 'stof', statistische en andere, naar binnen gewurgd, die mensen, welke geen maag hebben die aan dit soort voer en snelle vertering ervan gewend is, alleen al ziek had kunnen maken.

Mijn toestand is zeer penibel, doordat ik geen nevenarbeid heb kunnen verrichten die geld opbracht, terwijl ik toch steeds vanwege de kinderen een zekere schijn moet ophouden. Als ik niet nog die twee verdomde banden moest opleveren (en daarbij een *Engelse* uitgever zocht), waarvoor alleen Londen in aanmerking komt, dan ging ik naar Genève, waar ik heel goed met de beschikbare middelen zou kunnen leven. Mijn dochter nr. II trouwt eind van deze maand.

Groeten aan Fränzchen.

Uw
K.M.

20 Londen, 17 maart 1868

Beste vriend,

Uw brief* heeft mij onaangenaam en aangenaam (u ziet, ik beweeg mij altijd in dialektische tegenspraak) getroffen.

Onaangenaam, omdat ik uw omstandigheden ken en het misselijk van mij zou zijn als ik *op kosten van uw gezin* zulke geschenken zou willen aannemen. Ik beschouw die £ 15 daarom als *voorschot,* dat ik te zijner tijd zal terugbetalen.

Aangenaam niet alleen als teken van uw grote vriendschap (en in deze woelige wereld is de vriendschap het enige dat persoonlijke

* van 13 maart 1868

betekenis heeft), maar ook omdat u mij uit een grote verlegenheid wegens de aanstaande bruiloft hebt geholpen. Ik heb in de laatste vier maanden — afgezien van medicijnen en dokters — zoveel geld uitgegeven aan Blue Books,[59] enquêtes en Amerikaanse verslagen enz. over banken, dat me inderdaad voor mijn dochter niets overbleef.

U kunt zich voorstellen dat ik een verhuizing van Londen naar Genève niet alleen met mijzelf en met mijn gezin, maar ook met Engels vaak besproken heb. Hier moet ik 400 tot 500 Pond per jaar uitgeven. In Genève zou ik van £ 200 kunnen rondkomen. Maar alles welbeschouwd is het vooralsnog *onmogelijk*. Alleen in Londen kan ik mijn werk voltooien. En *alleen hier* kan ik hopen uit dit werk tenslotte ook een passend, althans behoorlijk geldelijk profijt te trekken. Maar daartoe is het nodig *dat ik hier blijf,* voorlopig. Nog afgezien van het feit dat, wanneer ik in deze kritieke tijd hier vertrek, de gehele arbeidersbeweging, waarop ik achter de coulissen invloed uitoefen, in zeer slechte handen en op de verkeerde weg zou belanden.

Het lot bindt mij dus voorlopig, ondanks alle bezwaren, aan Londen. Wat Coppel betreft — u doet hem onrecht. Als ik niet zo beroerd was geweest, had hij me geamuseerd en voor het gezin kan zo'n verstrooiing nooit kwaad.

Aan Liebknechts blad hebben Engels en ik tot nu toe niets geschreven. (Engels heeft hem nu twee artikelen over mijn boek gestuurd.[60]) De normale Londense correspondent is Eccarius. Borkheim heeft een artikel tegen Herzen en Co. geschreven.

Met Meyers* brief was ik erg blij. Hij heeft nochtans mijn uiteenzetting voor een deel verkeerd begrepen. Anders had hij gezien dat ik de *grote industrie* niet alleen als de moeder van het antagonisme schets, maar ook als de voortbrengster van de materiële en geestelijke voorwaarden voor de oplossing van deze antagonismen, die overigens niet *langs gemoedelijke weg* tot stand kan komen.

* Gustav Meyer

Wat de fabriekswet betreft — als eerste voorwaarde, opdat de arbeidersbeweging armslag voor haar ontwikkeling en beweging krijgt —, die eis ik *van staatswege*, als *dwangwet,* niet alleen tegen de fabrikanten, maar ook tegen de arbeiders zelf. (Op blz. 542, noot 52 wijs ik op het verzet van de vrouwelijke arbeiders tegen de beperking van de arbeidstijd.) Wanneer de heer Meyer overigens dezelfde energie ontwikkelt als Owen kan hij dit verzet breken. Dat *de afzonderlijke fabrikant* (behalve voorzover hij invloed probeert uit te oefenen op de wetgeving) niet veel in deze zaak kan uitrichten, zeg ik dito op blz. 243: 'In het geheel genomen hangt dit echter ook niet van de goede of kwade wil van de afzonderlijke kapitalist af etc.' en ibid. noot 114. Dat ondanks alles de enkeling iets kan doen hebben fabrikanten als Fielden, Owen etc. ruimschoots bewezen. Hun voornaamste activiteit moet natuurlijk een publiek karakter dragen. Wat de Dollfusen in de Elzas betreft, dat zijn zwendelaars, die door middel van hun contractuele voorwaarden een minzame en voor hen tegelijkertijd zeer lukratieve *verhouding van lijfeigenen* tot hun arbeiders tot stand weten te brengen. Ze zijn in Parijse bladen behoorlijk aan de kaak gesteld en juist deswege heeft een van die Dollfusen kort geleden in het Corps législatif een van de meest infame paragrafen voor de perswet voorgesteld en doorgedrukt, namelijk dat het 'privé-leven beschermd dient te worden'.[60]

Met hartelijke groeten aan uw lieve vrouw,

uw
K.M.

Apropos: Hebt u gezien dat mijn persoonlijke vijand Schweitzer mij in zes nummers van de 'Social-Demokrat' met *loftuitingen* heeft overstelpt wegens mijn boek? Dat is wel akelig voor die ouwehoer van een Hatzfeldt.

21 Londen, 6 april 1868

Beste Kugelmann,

Het jonge paar* is afgelopen donderdag burgerlijk getrouwd (*kerkelijk* huwelijk is hier niet wettelijk verplicht) en voor de viering van de wittebroodsweken naar Frankrijk afgereisd. Het zendt u en uw vrouw Gertrud de hartelijke groeten.

Coppel is me hier komen opzoeken. Jammer genoeg kon ik hem niet ontvangen, want ik was met cataplasma's omzwachteld. Engels was hier tijdens de bruiloft en is gisteren weer afgereisd. Op aandrang van hem heb ik besloten mij te onderwerpen aan de arsenicumkuur, omdat deze toestand toch eindelijk eens moet ophouden. Een van zijn vrienden in Manchester is door die kuur in betrekkelijk korte tijd weer volledig hersteld. Ik had zekere vooroordelen tegen arsenicum als gevolg van een discussie onder Franse artsen, die ik in de 'Gazette médicale' had gelezen.

Hier overheerst thans de Ierse kwestie. Ze is door Gladstone en consorten natuurlijk alleen maar uitgebuit om weer het roer in handen te krijgen en vooral om bij de komende verkiezingen, die op household suffrage berusten, een *verkiezingsleus* te hebben.[61] *Voor alles* is deze keer, die de zaken hebben genomen, schadelijk voor de arbeiderspartij. De intriganten onder de arbeiders, die in het volgende parlement willen komen, mensen als Odger, Potter enz., hebben thans een nieuw *voorwendsel* gekregen om zich bij de burgerlijke Liberalen aan te sluiten.

Overigens is dit alleen maar een *straf,* die Engeland — en dus ook de Engelse arbeidersklasse — betaalt voor de grote, al vele honderden jaren aan Ierland begane misdaad. En op den duur komt dit de Engelse arbeidersklasse zelf weer ten goede. De *door de Engelsen in Ierland* gestichte *kerk* — of wat men hier de *Ierse kerk* pleegt te noemen — is namelijk het religieuze bolwerk van *het stel-*

* Laura Marx en Paul Lafargue

sel der Engelse landheren in Ierland en tevens de buitenpost van de staatskerk in Engeland zelf (ik heb het hier over de staatskerk als *grondeigenaar)*. Als de staatskerk in Ierland ten val komt, valt ze ook in Engeland, en beide zullen nagevolgd worden (in hun ondergang) door het landherenstelsel eerst in Ierland en daarna in Engeland. Ik ben er echter al steeds van overtuigd geweest, dat de sociale revolutie *serieus* van de grond af aan moet beginnen, d.w.z. vanuit de grondeigendom.

Bovendien heeft de zaak het zeer nuttige gevolg, dat, zodra de Ierse kerk dood is, de *protestantse* Ierse pachters in de provincie Ulster zich bij de katholieke pachters in de drie andere provincies van Ierland en bij hun beweging zullen aansluiten, terwijl de landheren deze *godsdienstige* tegenstelling tot dusverre hebben kunnen uitbuiten.

Ik heb eergisteren van Freiligrath (de bruiloftskaarten heeft hij natuurlijk toegestuurd gekregen) een brief ontvangen, waarin de volgende merkwaardige zin voorkomt. Maar het zal u misschien meer amuseren als *ik de brief zelf bijsluit,* wat bij deze geschiedt.[62] Maar u moet hem wel aan mij *terugsturen.* Opdat u de brief in zijn geheel begrijpt het volgende: In Berlijn verscheen kort voor de uitgave van mijn boek *'Zwölf Streiter der Revolution von G. Struve und Gustav Rasch'.* In dit drukwerk wordt Freiligrath gevierd als 'één' van de twaalf apostelen en wordt tegelijk haarfijn uit de doeken gedaan dat hij *nooit* communist is geweest en in feite alleen door een te grote minzaamheid in contact was gekomen met zulke griezels als Marx, Engels, Wolff etc. Aangezien Wolff hier ook werd belasterd, schreef ik Freiligrath om opheldering, temeer daar ik wist dat G. Rasch (een ploert) aan het hoofd stond van zijn bedelcomité in Berlijn.[63] Hij antwoordde me erg droog en met de ontwijkende sluwheid van de filister. Later stuurde ik hem mijn boek, zonder er echter, zoals dat vroeger onder ons wederzijds gebruik was, mijn naam in te zetten. Hij schijnt de hint te hebben begrepen.

Doet u de vriendelijke groeten aan uw lieve vrouw en aan

Fränzchen. Als het maar enigszins te doen is kom ik onder alle omstandigheden op bezoek.

Uw
K. Marx

Apropos. Borkheim zal u binnen enkele dagen komen bezoeken. Vergeet u niet dat ik, ondanks alle kameraadschap met hem, steeds *reserve in acht neem!*

Liebknechts blad is veel te geborneerd 'zuidelijk'. (Hij heeft onvoldoende dialektiek om naar twee kanten tegelijk te kunnen meppen.)

Londen, 17 april 1868

22

Beste Kugelmann,

U moet me wel voor een grote schurk houden dat ik pas zo laat antwoord op de vriendelijke brief van uw lieve vrouw en u zelf. De zaak ligt eenvoudig zo: De oude bloedrozen (om me dichterlijk uit te drukken) hebben me met zo'n taktische handigheid aangevallen, dat ik de voor het schrijven noodzakelijke houding niet kon aannemen. Nu had ik wel kunnen dikteren. Maar u weet 't, in zulke gevallen hoop je altijd de volgende ochtend in orde te zijn. Vandaar het uitstel. Vandaar ook nu slechts deze enkele regels.

Wanneer ik voor een paar dagen naar Duitsland zal gaan staat nog *helemaal niet vast,* in elk geval niet erg gauw. Maar ik kom in ieder geval op een tijdstip, dat ik weet dat u niet afwezig bent.

U hebt mij een grote dienst bewezen door aan Virchow te schrijven, hoewel ik betwijfel of hij de tijd en het geduld heeft om zich in te werken in een onderwerp dat hem zo vreemd is. Ik weet, dat het mij grote zelfoverwinning heeft gekost om zijn 'Cellulairpathologie' in Manchester te lezen, voornamelijk door zijn manier van schrijven."

De tot nu toe verschenen nummers over mijn boek in de *'Social-Demokrat'* zijn nr. 10 (22 jan. 1868), nr. 11 (24 jan.), nr. 12 (26 jan.), nr. 14 (31 jan.), nr. 15 (2 febr.), nr. 24 (23 febr.), nr. 25 (26 febr.), nr. 30 (8 maart) en nog een nummer dat ik niet bij de hand heb, maar dat alleen uittreksels bevat.

Met de hartelijkste groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw
K. Marx

Meyer* heeft me hier opgezocht.

23

Londen, 24 juni 1868

Beste vriend,

Ik werd door allerlei voorvallen verhinderd u te schrijven.

Ook op dit moment slechts een paar regels.

Mijn oudste en mijn jongste dochter** hebben beiden roodvonk. Er schiet me nu te binnen dat u mij in Hannover hebt verteld over de behandelingswijze zodra de crisis voorbij is en het afschilveringsproces begint. Weest u zo vriendelijk mij daarover per omgaande wat inlichtingen te verstrekken.

Met hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw
K. Marx

Liebknecht versuft meer en meer in Zuidduitse domheid. Hij is niet genoeg dialecticus om twee kanten tegelijk te kritiseren.

* Gustav Meyer
** Jenny en Eleanor

Fränzchen. Als het maar enigszins te doen is kom ik onder alle omstandigheden op bezoek.

Uw
K. Marx

Apropos. Borkheim zal u binnen enkele dagen komen bezoeken. Vergeet u niet dat ik, ondanks alle kameraadschap met hem, steeds *reserve in acht neem!*

Liebknechts blad is veel te geborneerd 'zuidelijk'. (Hij heeft onvoldoende dialektiek om naar twee kanten tegelijk te kunnen meppen.)

Londen, 17 april 1868

22

Beste Kugelmann,

U moet me wel voor een grote schurk houden dat ik pas zo laat antwoord op de vriendelijke brief van uw lieve vrouw en u zelf. De zaak ligt eenvoudig zo: De oude bloedrozen (om me dichterlijk uit te drukken) hebben me met zo'n taktische handigheid aangevallen, dat ik de voor het schrijven noodzakelijke houding niet kon aannemen. Nu had ik wel kunnen dikteren. Maar u weet 't, in zulke gevallen hoop je altijd de volgende ochtend in orde te zijn. Vandaar het uitstel. Vandaar ook nu slechts deze enkele regels.

Wanneer ik voor een paar dagen naar Duitsland zal gaan staat nog *helemaal niet vast,* in elk geval niet erg gauw. Maar ik kom in ieder geval op een tijdstip, dat ik weet dat u niet afwezig bent.

U hebt mij een grote dienst bewezen door aan Virchow te schrijven, hoewel ik betwijfel of hij de tijd en het geduld heeft om zich in te werken in een onderwerp dat hem zo vreemd is. Ik weet, dat het mij grote zelfoverwinning heeft gekost om zijn 'Cellulairpathologie' in Manchester te lezen, voornamelijk door zijn manier van schrijven."

De tot nu toe verschenen nummers over mijn boek in de *'Social-Demokrat'* zijn nr. 10 (22 jan. 1868), nr. 11 (24 jan.), nr. 12 (26 jan.), nr. 14 (31 jan.), nr. 15 (2 febr.), nr. 24 (23 febr.), nr. 25 (26 febr.), nr. 30 (8 maart) en nog een nummer dat ik niet bij de hand heb, maar dat alleen uittreksels bevat.

Met de hartelijkste groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw
K. Marx

Meyer* heeft me hier opgezocht.

23

Londen, 24 juni 1868

Beste vriend,

Ik werd door allerlei voorvallen verhinderd u te schrijven.

Ook op dit moment slechts een paar regels.

Mijn oudste en mijn jongste dochter** hebben beiden roodvonk. Er schiet me nu te binnen dat u mij in Hannover hebt verteld over de behandelingswijze zodra de crisis voorbij is en het afschilveringsproces begint. Weest u zo vriendelijk mij daarover per omgaande wat inlichtingen te verstrekken.

Met hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw
K. Marx

Liebknecht versuft meer en meer in Zuidduitse domheid. Hij is niet genoeg dialecticus om twee kanten tegelijk te kritiseren.

* Gustav Meyer
** Jenny en Eleanor

24 Londen, 2 juli 1868

Beste Kugelmann,

Hartelijk dank voor uw brief. De kinderen knappen aardig op, hoewel ze (vandaag is 't de negende dag) nog niet rijp zijn om naar buiten te gaan.

Wat mijn boek betreft — ik kreeg eergisteren vijf nummers van de 'Elberfelder Zeitung' met daarin een zeer welwillende bespreking door Dr. Schnacke. (Ik herinner me de naam uit 1848, maar persoonlijk ken ik hem niet.) De manier waarop hij de zaak uiteenzet is erg verward. Aan de andere kant schrijft men mij uit Berlijn, dat hansworst Faucher zich in het juni-nummer van zijn tijdschrift vrolijk maakt over mijn boek. Het is goed dat die heren eindelijk aan hun woede lucht geven.

Of en wanneer ik naar Duitsland kom weet ik nog niet. De negenogen ben ik eindelijk kwijt.

Engels komt zeker in augustus of september over.

Saluut! en mijn complimenten aan mevrouw Kugelmann en de kleine.

Uw
K.M.

25 Londen, 11 juli 1868

Beste vriend,

De kinderen gaan goed vooruit, hoewel ze het nog te pakken hebben.

Hartelijk bedankt voor uw toezendingen.[65] Schrijft u *vooral niet* aan Faucher. Dat Manneke Pis zou zich anders te belangrijk vinden. Het enige dat hij bereikt heeft is dat ik, mocht er een tweede uitgave komen, bij de desbetreffende passage over de *waardegrootte*

meteen Bastiat er flink van langs zal geven. Dat is nog niet gebeurd, aangezien band III een speciaal en uitvoerig artikel over de heren der 'vulgaire economie' zal bevatten.[*] Overigens zult U het niet vreemd vinden dat Faucher en consorten de *'ruilwaarde'* van hun eigen knoeiwerk niet afleiden uit de *massa geleverde arbeidskracht,* maar uit de *afwezigheid van deze levering,* namelijk uit *'gespaarde arbeid'*. En de waardige Bastiat heeft deze 'ontdekking', die deze heren zo welkom is, niet eens zelf gedaan, maar op zijn manier slechts van auteurs van veel vroeger 'overgeschreven'. Zijn bronnen zijn Faucher en cons. natuurlijk niet bekend.

Wat het 'Centralblatt'[**] betreft, de man doet de grootst mogelijke concessie als hij toegeeft dat, wanneer men zich dan al iets voorstelt onder het begrip waarde, men moet instemmen met mijn conclusies. De arme man ziet niet in dat, al zou er in mijn boek geen enkel hoofdstuk over 'waarde' staan, de analyse van de reële verhoudingen, die ik geef, het betoog en het bewijs van de werkelijke waardeverhouding zou bevatten. Het gezwets over de noodzaak om het waardebegrip te bewijzen berust slechts op volslagen onwetendheid zowel over de zaak waarom het gaat, als over de wetenschappelijke methode. Dat elke natie die, ik wil niet zeggen voor een jaar, maar voor een paar weken het werk zou staken, zou verrekken, weet ieder kind. En het weet ook dat de hoeveelheden produkten, die beantwoorden aan de massa der verschillende behoeften, verschillende en kwantitatief bepaalde hoeveelheden van de totale maatschappelijke arbeid vereisen. Het spreekt vanzelf dat deze *noodzaak* tot *verdeling* van de maatschappelijke arbeid in bepaalde proporties volstrekt niet wordt opgeheven door de *bepaalde vorm* van de maatschappelijke produktie, maar alleen de *verschijningsvorm ervan* kan veranderen. Natuurwetten kunnen in het geheel niet worden opgeheven. Wat zich in historisch verschillende toestanden kan wijzigen is alleen de *vorm*, waarin die wetten zich manifesteren. En de vorm, waarin deze proportionele verdeling van de arbeid tot uiting komt in een maatschappelijke toestand, waarin de samenhang van de maatschappelijke arbeid zich doet

gelden als *private ruil* van de individuele arbeidsprodukten, dat is nu juist de *ruilwaarde* van deze produkten.

De wetenschap bestaat er nu juist in dat men uitwerkt *hoe* de waardewet zich manifesteert. Dus als men van te voren alle verschijnselen die met de wet in tegenspraak schijnen te zijn zou willen 'verklaren', zou men de wetenschap vóór de wetenschap moeten leveren. De fout van Ricardo is juist, dat hij in zijn eerste hoofdstuk over de waarde alle mogelijke kategorieën, die eerst nog uiteengezet moeten worden, *als gegeven* vooronderstelt, ten einde hun overeenstemming met de waardewet aan te tonen.

Aan de andere kant bewijst *de geschiedenis van de theorie* — dat hebt u terecht verondersteld — zeer zeker, dat de opvatting omtrent de waardeverhouding *steeds dezelfde* is geweest, duidelijker of minder duidelijk, met illusies verweven of wetenschappelijk meer exact. Daar het denkproces zelf uit de verhoudingen voortkomt, zelf een *natuurproces* is, kan het werkelijk begrijpende denken altijd slechts hetzelfde zijn en zich slechts gradueel, naar gelang van het ontwikkelingspeil, dus ook van het orgaan waarmee gedacht wordt, onderscheiden. Al het andere is geleuter.

De vulgair-econoom heeft er niet het flauwste benul van dat de werkelijke, dagelijkse ruilverhoudingen *niet direct identiek* kunnen zijn met de waardehoeveelheden. Het is juist het grappige van de burgerlijke maatschappij, dat er a priori geen bewuste maatschappelijke regeling van de produktie plaatsvindt. Het redelijke en volgens de natuur noodzakelijke manifesteert zich slechts als blindelings werkende doorsnee. En dan meent de vulgair-econoom een grote ontekking te doen als hij tegenover het blootleggen van het innerlijke verband er op pocht, dat de zaken zich anders openbaren. Inderdaad, hij pocht op het feit dat hij aan de schijn vasthoudt en die als hoogste wijsheid beschouwt. Waartoe dan eigenlijk nog een wetenschap?

Maar de zaak heeft hier nog een andere achtergrond. Met het inzicht in de samenhang stort, al voor de praktische ineenstorting, het hele theoretische geloof in de permanente noodzaak van de be-

staande toestanden in elkaar. De heersende klassen hebben er hier dus een absoluut belang bij om de hersenloze verwarring te vereeuwigen. En waar worden de sycofantische* zwetsers, die geen andere wetenschappelijke troef weten uit te spelen dan dat men in de politieke economie in het geheel niet mag denken, anders voor betaald!

Maar satis superque.** Het laat in ieder geval zien hoe ver het gekomen is met deze priesters van de bourgeoisie. Terwijl arbeiders en zelfs fabrikanten en kooplieden mijn boek hebben begrepen en er uit wijs zijn geworden, klagen deze 'schrift*geleerden(!)*' er over dat ik onredelijke eisen aan hun verstand stel.

Ik zou *niet* willen aanraden om Schweitzers artikel af te drukken, hoewel hij voor zijn blad goed werk heeft geleverd.

Ik zou het bijzonder op prijs stellen als u mij enige nummers van de 'Staatsanzeiger' zou willen opsturen.

Schnackes adres zult u zeker bij de 'Elberfelder' kunnen opvragen.

Vriendelijke groeten aan uw vrouw en Fränzchen.

Uw
K.M.

Apropos. Ik heb een artikel van Dietzgen over mijn boek ontvangen; ik stuur het op aan Liebknecht.

26 Londen, 10 augustus 1868

Beste Kugelmann,

Vergeefs heb ik er naar uitgezien een brief van u te ontvangen. Het is op dit moment onmogelijk bij de vakbonden hier geld los te

* van het Griekse sycofant = beroepsverklikker
** genoeg en meer dan genoeg

krijgen voor stakingen in het buitenland.[68] De verschillende gegevens over de fabriek in Londen, die in de mij laatst toegestuurde 'Hannoversche Blätter' stonden, vind ik erg interessant.

Mijn gezin zit op het ogenblik aan zee, wat des te meer nodig was omdat de beide meisjes na de ziekte verzwakt leken. Lafargue zal, nu hij hier in Londen zijn chirurgenexamen heeft gedaan, nog een paar weken als assistent in zijn ziekenhuis opereren en daarna naar Parijs verhuizen, waar hij echter opnieuw het Franse examen medicijnen moet doen.

Ik heb op het ogenblik meer van doen met economie in de privésfeer dan met die op maatschappelijk gebied. Engels heeft namelijk aangeboden voor mij borg te staan voor een lening van 100-150£ tegen 5% rente, de eerste helft terug te betalen in januari, de tweede in juli. Maar tot nu toe is het mij niet gelukt een geldschieter te vinden.

Ik hoop vurig dat de *stand van zaken met mijn werk* mij zal veroorloven volgend jaar, eind september, Londen voorgoed te laten schieten voor het vasteland. Ik breek op zodra ik het kan stellen zonder het museum hier. De duurte van de levensomstandigheden hier wordt op den duur een steeds grotere last. Toegegeven, de petieterige toestanden aan de overkant zijn ook niet erg aantrekkelijk. Ondertussen 'is kalmte de eerste burgerplicht' en het is de enige methode om tot rust te komen. Er is hier de nodige herrie geweest in en met de zogenaamde Franse sektie van de Internationale Arbeidersassociatie, waarover ik u in mijn eerstvolgende brief verslag zal uitbrengen.[69]

Ik ben nu alleen en het doet raar aan nu ik al het lawaai van de kinderen mis.

Saluut.

Uw

K. Marx

27

1, Modena Villas, Maitland Park,
Londen, 12 oktober 1868

Beste vriend,

Uw hardnekkige stilzwijgen kan ik volstrekt niet begrijpen. Heb ik er misschien aanleiding toe gegeven met mijn laatste brief? Ik hoop het niet. In ieder geval was dat niet mijn bedoeling. Ik hoef u niet eerst uitdrukkelijk te verklaren dat u mijn meest intieme vriend in Duitsland bent, dat *weet* u, en ik zie eigenlijk niet in hoe men onder vrienden, om de een of andere kleinigheid, elkaar zo scherp op de vingers kan zien. *Dit recht* heeft u tegenover mij wel het minst, omdat u weet hoezeer ik u verplicht ben. U hebt — los van al het persoonlijke — meer voor mijn boek gedaan dan heel Duitsland bij elkaar.

Maar misschien zwijgt u zo energiek om mij te bewijzen dat u niet bent als de sleep van zogenaamde vrienden, die zwijgen als de zaken slecht gaan en spreken als ze goed gaan. Maar zo'n demonstratie van uw kant is niet nodig.

Als ik spreek over de 'goede stand van zaken', dan is dat in de eerste plaats met betrekking tot de propaganda die mijn boek heeft gemaakt en de waardering die het van de kant van de Duitse arbeiders heeft ondervonden, sinds u mij voor het laatst hebt geschreven. Ten tweede echter met betrekking tot de wonderbaarlijke vooruitgang die de Internatioanle Arbeidersassociatie, speciaal ook in Engeland, heeft geboekt.

Een paar dagen geleden verraste een boekhandelaar uit Petersburg mij met het bericht dat 'Het Kapitaal' op dit moment in een Russische vertaling wordt gedrukt. Hij wilde mijn foto als titelvignet ervoor hebben, en deze kleinigheid kon ik 'mijn goede vrienden', de Russen, niet weigeren. Het is een ironie van het lot dat de Russen, die ik al 25 jaar onafgebroken heb bestreden, en niet alleen in het Duits, maar ook in het Frans en het Engels, altijd mijn 'beschermers' zijn geweest. In 1843-44 in Parijs droegen de

daar verblijvende Russische aristocraten mij op handen. Mijn geschrift tegen Proudhon (1847) en ook dat bij Duncker (1859) hebben nergens een grotere aftrek gevonden dan in Rusland.[70] En de eerste vreemde natie die 'Het Kapitaal' vertaalt is de Russische. Maar men moet dat allemaal niet zo hoog aanslaan. De Russische aristocratie wordt op Duitse universiteiten en in de jongelingstijd in Parijs grootgebracht. Ze is er altijd op uit het meest extreme te pakken wat het Westen oplevert. Het is zuiver gulzigheid, waaraan een deel van de Franse aristocratie zich gedurende de 18e eeuw ook te buiten ging. Dat is niets voor de kleermakers en de schoenlappers, zei Voltaire indertijd van zijn eigen Verlichting. Dat belet diezelfde Russen niet schurken te worden zodra ze in overheidsdienst zijn getreden.

Ik heb juist nu in Duitsland veel 'te stellen' met het gekrakeel van de leiders, zoals u zult zien uit de bijgesloten brieven die u mij gelieve terug te sturen. Aan de ene kant Schweitzer, die mij benoemt tot paus in partibus infidelium,[71] opdat ik hem uitroep tot arbeiderskeizer in Duitsland. Aan de andere kant Liebknecht, die vergeet dat Schweitzer hem in feite gedwongen heeft zich te herinneren, dat er een beweging van het proletariaat is die verschilt van de kleinburgerlijk-democratische.

Ik hoop dat u en uw gezin het goed maken. Ik hoop dat ik bij uw lieve vrouw niet in ongenade ben gevallen. Apropos. De Internationale Damesassociatie, leidster mevrouw Goegg (lees Gek), heeft een epistel gestuurd naar het Brusselse congres met de vraag of ook dames zich bij ons kunnen aansluiten. Men heeft natuurlijk hoffelijk bevestigend geantwoord. Mocht u dus in uw zwijgen volharden, dan zal ik uw vrouw een mandaat sturen als correspondent van de Algemene Raad.

Ik heb, door mijn lever, veel last gehad van de hitte, maar voorlopig ben ik weer gezond.

Saluut.

Uw

Karl Marx

P.S. I De Spaanse revolutie kwam als een deus ex machina om te anders onvermijdelijke en rampzalige Pruisisch-Franse oorlog te verhinderen.[72]

P.S. II U hebt mij eens geschreven dat ik een boek van Büchner zou krijgen. Wanneer en hoe?

28 Londen, 26 oktober 1868

Beste vriend,

Daar ik op dit moment, nu uw brief aankomt, visite over de vloer heb, alleen deze paar regels als antwoord.

Het adres van Kertbény: Behrenstrasse nr. 11/III (wat die III betekent weet ik niet, misschien verdieping).

Sta me nu een opmerking toe. Omdat u en Engels van mening waren dat het nuttig zou kunnen zijn, heb ik toegegeven aan uw wens van die reklame in de *'Gartenlaube'*.[73] Maar dat was tegen mijn overtuiging in. En nu verzoek ik u *dringend* met deze gang *definitief te stoppen!* Het leidt nergens anders toe dan dat het soort kerels als Keil en 'Daheim'[74] gaan denken dat ik tot de literaire en overige troep schreeuwlelijken behoor en hun protektie nodig zou of wens.

Zoiets vind ik eerder schadelijk dan nuttig en *beneden* het karakter van een man van de wetenschap. Zo heeft *Meyers Konversationslexikon* mij al geruime tijd geleden schriftelijk om een biografie gevraagd. Niet alleen dat ik die niet heb geleverd, ik heb op de brief ook niets antwoord gegeven. Ieder moet op zijn manier zalig worden.

Wat Kertbény betreft — dat is een gewichtig doende, vervelend opdringerige literaire leegloper, en hoe minder men met hem te maken heeft, des te beter.

Saluut.

29 Londen, 5 december 1868

Beste Kugelmann,

Hebt u het adres van Dietzgen? Een flinke poos terug stuurde hij me het fragment van een manuskript over het 'denkvermogen',[35] dat ondanks een zekere verwardheid en te veel herhalingen veel voortreffelijks en — als zelfstandig produkt van een arbeider — zelfs veel bewonderenswaardigs bevat. Ik heb er, nadat ik het had doorgelezen, niet direct op geantwoord, omdat ik ook het oordeel van Engels wilde horen. Daarom stuurde ik hem het manuskript op. Het heeft een flinke tijd geduurd voor ik het terugkreeg. En nu kan ik Dietzgens *brief niet vinden,* met zijn nieuwe adres. In zijn laatste brief uit Petersburg schreef hij me namelijk dat hij naar de Rijn zou terugkeren en zich daar zou vestigen. Hebt u misschien het adres van hem gekregen? Zo ja, zoudt u het dan per omgaande willen sturen? Mijn geweten — zoiets raak je nooit helemaal kwijt — kwelt me omdat ik Dietzgen zo lang zonder antwoord heb gelaten. U had me ook beloofd een paar dingen over zijn persoon mee te delen.

Ik heb *Büchners* lezingen over het darwinisme ontvangen. Hij is blijkbaar een 'boekenmaker' ('Buchmacher' — *de vert.)* en heet daarom waarschijnlijk 'Büchner'. Het oppervlakkige geklets over de geschiedenis van het materialisme is klaarblijkelijk uit Lange overgeschreven. De manier waarop zo'n dreumes b.v. *Aristoteles* ervan langs geeft — een andere natuuronderzoeker dan Büchner — is werkelijk verbazingwekkend. Erg naïef is het ook als hij van Cabanis zegt, dat 'men bijna meent Karl Vogt te horen'. Waarschijnlijk heeft Cabanis van Vogt overgeschreven!

Ik had u al een tijdje terug beloofd een paar woorden over de Franse sektie te schrijven. Deze schoeljes bestaan voor de helft of 2/3 uit pooiers en aanverwant geteisem, maar allemaal zijn ze — nadat onze mensen zich hadden teruggetrokken — helden van de revolutionaire frase die, uiteraard van een veilige afstand, koningen en keizers, maar in het bijzonder Lodewijk Napoleon

doden. Wij zijn in hun ogen natuurlijk reactionairen, en ze hadden formeel een akte van beschuldiging tegen ons opgesteld, die ook inderdaad op het Brusselse congres — in de geheime zittingen — aan de orde werd gesteld. De ergernis van deze oplichters was nog toegenomen doordat Felix Pyat zich van hen had meester gemaakt. Deze Pyat is een mislukte Franse vierderangs schrijver van melodrama's, die tijdens de revolutie van '48 alleen als *toastmaster* is gebruikt (zo noemen de Engelsen namelijk de *betaalde* lieden die bij openbare banketten toasts uitbrengen, resp. moeten toezien op de volgorde van de toasts) en die een ware monomanie heeft om 'fluisterend te schreeuwen' en de gevaarlijke samenzweerder uit te hangen. Pyat wilde door middel van deze bende de *'Internationale Arbeidersassociatie'* tot zijn aanhangwagen maken. Het ging er met name om ons te kompromitteren. Op een openbare bijeenkomst, die de Franse sektie met affiches en onder veel fanfaregeschetter als bijeenkomst van de *Internationale Associatie* had aangekondigd, werd Lodewijk Napoleon, alias Badinguet, *in alle vorm ter dood veroordeeld,* maar werd de voltrekking natuurlijk overgelaten aan de Parijse onbekende Brutussen. Daar de Engelse pers van deze farce geen notitie had genomen, hadden ook wij er het zwijgen toe kunnen doen. Maar één van de bende — een zekere Vésinier, die zich bezighoudt met chantageliteratuur — bracht al die smerigheid breed uitgemeten in een Belgisch blad, *'La Cigale'*, dat zich uitgeeft voor een orgaan van de 'Internationale', een soort van 'komisch' blad, zoals er zeker in Europa geen tweede bestaat. Het enige komische eraan is namelijk zijn ernst. Via de *'Cigale'* vond het spul zijn weg naar de *'Pays, Journal de l'Empire'*. Het was natuurlijk koren op de molen van Paul de Cassagnac. Daarop verklaarden wij — d.w.z. de Algemene Raad — in zes regels officieel in de *'Cigale'*, dat *F. Pyat* in hoegenaamd *geen* relatie tot de *'Internationale'* staat en er niet eens lid van is. Hinc illae irae!• Deze oorlog der muizen en kikvorsen eindigde ermee, dat de Franse

• Vandaar die woede!

sektie zich mokkend van ons heeft teruggetrokken en op eigen houtje, onder Pyats beschermheerschap, zaken doet. Ze hebben als filiaal hier in Londen een zogenaamde *Duitse Agitatievereniging* laten oprichten, bestaande uit zo'n anderhalf dozijn leden met als chef een oude vluchteling uit de Palts, de half getikte horlogemaker *Weber*. Nu weet u alles wat er over dit plechtige, hoogdravende en gewichtige gebeuren te melden valt. Alleen dit nog. We hebben de genoegdoening beleefd dat Blanqui, via een van zijn vrienden, eveneens in de 'Cigale' Pyat onsterfelijk belachelijk heeft gemaakt en hem de keus heeft gelaten: monomaniak of agent van de politie!

Van Schweitzer kreeg ik gisteren een brief, waarin hij aankondigt dat hij weer het cachot in gaat en dat het uitbreken van een burgeroorlog — namelijk oorlog tussen hem en W. Liebknecht — onvermijdelijk is. Ik moet zeggen dat Schweitzer op één punt gelijk heeft, namelijk de incompetentie van Liebknecht. Diens blad is werkelijk om te huilen. Hoe een man, die ik 15 jaar lang alles mondeling heb voorgekauwd (om te lezen is hij altijd al te lui geweest) zulke rommel kan laten drukken als b.v. *'Maatschappij en staat'*, waarin *'het maatschappelijke'* (ook een fraaie kategorie!) als het secundaire en *'het politieke'* als het wezenlijke wordt behandeld, zou onbegrijpelijk zijn als Liebknecht niet een Zuid-Duitser zou zijn en, zo schijnt het, mij altijd al met zijn oude chef, de 'edele' *Gustav Struve* zou hebben verwisseld.

Lafargue en vrouw zijn sinds twee maanden in Parijs. Daar wil men echter de medische waardigheid, die hij in Londen heeft verworven, niet erkennen en verlangt men, dat hij nog maar eens vijf nieuwe 'Parijse' examens aflegt!

Mijn 'economische' (niet politiek-economische) omstandigheden zullen, door een regeling, vanaf volgend jaar in een *voldoening gevende* vorm worden gegoten.

Met hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw

K. Marx

Is uw vrouw ook actief in de grote Duitse damesemancipatiecampagne? Volgens mij zouden de Duitse vrouwen moeten beginnen hun mannen ertoe aan te zetten zichzelf te emanciperen.

30 Londen, 12 december 1868

Beste vriend,

Ik had u uitvoeriger willen schrijven, maar onvoorziene 'zaken' van buitenaf hebben me dit belet. Maar laat u zich daardoor niet ervan weerhouden gauw weer naar de pen te grijpen.

De brief van Freund (bijgaand in dank terug) heeft me erg geïnteresseerd. Het wordt tijd dat er andere mensen in Duitsland naar voren komen dan de huidige 'dragers' van de wetenschap.

Hierbij ook Dietzgens portret terug. Zijn levensgeschiedenis is even anders dan ik had gedacht. Toch had ik altijd al zo'n idee, dat hij 'geen arbeider als Eccarius' was. Bij het soort filosofische beschouwing, zoals hij die zelf heeft uitgewerkt, behoren inderdaad een zekere rust en het beschikken over tijd, die de arbeider die elke dag werkt niet heeft. Ik heb twee erg goede arbeiders in New York zitten, de schoenmaker A. Vogt en mijningenieur Sigfrid Meyer, allebei vroeger in Berlijn. Een derde arbeider die lezingen over mijn boek zou kunnen houden is *Lochner*, meubelmaker (gewone arbeider), die zich sinds ongeveer 15 jaar hier in Londen bevindt.

Zegt u tegen uw lieve vrouw dat ik haar er nooit van 'verdacht' heb onder het bevel van mevrouw de generaal Gek te staan. Mijn vraag was alleen maar een grapje. Overigens hebben de dames over de 'Internationale' niet te klagen, daar deze een dame, madame Law, tot lid van de *Algemene Raad* heeft benoemd. Scherts terzijde: een zeer grote stap vooruit bij het laatste congres van de Amerikaanse *'Labor Union'* blijkt o.a. uit het feit, dat ze de vrouwelijke arbeiders volkomen gelijkwaardig behandelt, terwijl op

dit gebied de Engelsen en nog veel meer de galante Fransen met een kleinzielige geest zijn behept.[8] Iedereen, die iets van de geschiedenis weet, weet ook dat grote maatschappelijke omwentelingen zonder het vrouwelijke ferment onmogelijk zijn. De maatschappelijke vooruitgang laat zich exact afmeten naar de maatschappelijke positie van het schone geslacht (de lelijken daarbij inbegrepen).

Wat de 'regeling' betreft — bij voorbaat heeft er bij mij nooit sprake kunnen zijn van het overnemen van een zaak voordat mijn boek gereed is. Anders had ik mij al lang aan de in elk opzicht pijnlijke situatie kunnen ontworstelen. De zaak is simpelweg deze — maar dit blijft *onder ons* —, dat aan de ene kant ikzelf met mijn familie, aan de andere kant Engels, zonder mijn medeweten, door een overeenkomst met zijn compagnon omtrent zijn eigen inkomsten (omdat hij in juni uit de zaak stapt) voor mij een regeling heeft getroffen, waardoor ik vanaf het volgende jaar rustig kan werken.

Met de hartelijke groeten,

uw
K.M.

31 Londen, 11 februari 1869

Beste vriend,

De vertraging van deze brief moet aan twee omstandigheden geweten worden. Ten eerste had dat vermaledijde nevelachtige weer hier — niets anders dan mist — me met een bijna vier weken durende, buitengewoon kwaadaardige griep opgescheept. Ten tweede had ik de ingesloten fotografieën al minstens zeven weken geleden laten maken, maar door datzelfde weer en de atmosferische duisternis konden die dingen pas kortgeleden van de plaat gekopieerd worden.

De bijgesloten brief van A. Ruge heeft mijn vriend Strohn in Bradford van één van zijn handelsrelaties gekregen. Ruge kon blijkbaar de 'negatie van de negatie' niet weerstaan. U moet mij de brief meteen weer terugsturen, daar Strohn hem weer aan de geadresseerde moet bezorgen."

De penningmeester hier van onze Algemene Raad, Cowell Stepney, een zeer rijke en voorname man, maar met hart en ziel, zij het ook op lichtelijk dwaze wijze, verknocht aan de zaak van de arbeiders, had een vriend in Bonn gevraagd om literatuur (Duitse) over het arbeidersvraagstuk en het socialisme. Die stuurde hem als antwoord een overzicht (schriftelijk), samengesteld door dr. Held, professor in de politieke economie in Bonn. Diens kanttekeningen tonen de enorme geborneerdheid van deze geleerde mandarijnen. Over mij en Engels schrijft hij (Held) daarin: *'Engels, "De toestand van de arbeidersklasse* etc.", het beste produkt van de Duitse socialistisch communistische literatuur.' 'In nauw contact met Engels staat Karl Marx. Van zijn hand is het meest wetenschappelijke, meest geleerde werk, dat het socialisme in zijn geheel te bieden heeft, namelijk *"Het Kapitaal* etc.". Al is dit boek eerst kort geleden verschenen, het is toch een nagalm (!) van de beweging van 1848. Daarom vermeld ik het hier in aansluiting op Engels. Het werk is tegelijk (!) hoogst interessant voor de huidige tijd, omdat (!!) men hier kan bestuderen waaruit Lassalle zijn grondgedachten geput heeft.' Ook een mooie omgeving!

Een privaatdocent in de politieke economie aan een Duitse universiteit schrijft me, dat ik hem volledig heb overtuigd, alleen . . . alleen gebiedt zijn positie hem, 'evenals andere collega's', zijn overtuiging *niet uit te spreken.*

Deze lafheid van de vakmandarijnen aan de ene kant en de samenzwering van het doodzwijgen door de burgerlijke en reactionaire pers aan de andere kant doen me veel schade. Meissner schrijft, dat de rekening op de najaarsbeurs slecht is uitgevallen. Hij komt nog meer dan 200 daalders *te kort* om zijn kosten te dekken. Hij voegt er aan toe: Als er maar in een paar grotere plaatsen als

Berlijn etc. de helft gebeurd was van wat Kugelmann voor Hannover heeft gedaan, waren we al aan een tweede oplage toe.

Ik ben op 1 januari grootvader geworden, een jongetje was het Nieuwjaarsgeschenk.* Lafargue heeft het eindelijk voor elkaar gekregen dat men hem drie examens heeft geschonken en hij er nog maar twee in Frankrijk hoeft te doen.

Met de hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw

Karl Marx

Het kruis, dat mijn oudste dochter Jenny op de fotografie draagt, is een Pools opstandskruis van 1864.

32 Londen, 3 maart 1869

Beste Kugelmann,

Die verdomde fotograaf heeft me weer wekenlang aan het lijntje gehouden en nog steeds geen nieuwe afdrukken geleverd. Maar deswege wil ik deze antwoordbrief niet langer uitstellen.

Wat 'Herr Vogt' betreft, ik wilde voor noodgevallen de exemplaren, die ik nog uit Liebknechts handen kon redden (ik had hem vanuit Londen 300 ervan naar Berlijn gestuurd, d.w.z. alles wat toen nog voorhanden was), in veiligheid brengen. Ik ben derhalve zo vrij geweest de opdracht te geven, dat ze bij u werden ondergebracht. Maar Örindur, verklaar mij dit raadsel der natuur![78]

Liebknecht heeft u zegge en schrijve zes exemplaren gestuurd, terwijl hij mij schreef dat hij u 50 exemplaren heeft gezonden. Zoudt u zo vriendelijk willen zijn hem om oplossing van dit raadsel te vragen?

Quételet is nu *te oud* om nog wat voor experiment dan ook met

* Charles-Etienne Lafargue

hem te ondernemen. Hij heeft grote verdiensten in het verleden, doordat hij heeft aangetoond hoe zelfs de schijnbare toevalligheden van het sociale leven door hun periodieke terugkeer en hun periodieke gemiddelden een innerlijke noodzakelijkheid bezitten. Maar de interpretatie van deze noodzakelijkheid is hem *nooit* gelukt. Hij is ook niet verder gekomen, maar heeft alleen het materiaal van zijn waarneming en berekening uitgebreid. Hij is vandaag niet verder dan hij vóór 1830 was.

Het zal wel tot in de zomer duren eer ik met band II klaar ben. Dan kom ik — met het manuskript — naar Duitsland met mijn dochter en zie ik u. Of, duidelijker gezegd, kom ik u opzoeken.

In Frankrijk is een zeer interessante beweging gaande.

De Parijzenaars studeren gewoonweg hun jongste revolutionaire verleden weer in om zich voor te bereiden op de op handen zijnde nieuwe revolutiezaak. Eerst de *oorsprong van het keizerrijk* — dan de *staatsgreep van december*. Men had dit volledig vergeten, zoals het ook de reactie in Duitsland gelukt is de herinnering aan 1848-49 geheel en al uit te wissen.

Daardoor baarden *Ténots* boeken over de staatsgreep ook zo'n enorm opzien in Parijs en de provincies, dat ze in korte tijd tien oplagen beleefden. Daarna kwamen bij tientallen andere boeken over dezelfde periode. Het was een rage en het werd al gauw een spekulatieve onderneming voor de boekhandel.

Deze geschriften gingen uit van de *oppositie* — Ténot b.v. is een man van de *'Siècle'* (ik bedoel het liberale bourgeoisblad, niet onze eeuw). Alle liberale en niet-liberale schoften die tot de officiële oppositie behoren hebben deze beweging gestimuleerd. Ook de republikeinse democratie doet dat; mensen als *Delescluze* b.v., die vroeger adjudant van Ledru-Rollin was en nu als republikeinse patriarch de *'Reveil'* in Parijs redigeert.

Tot dat moment zwelgde alles wat geen bonapartist was in deze posthume onthullingen of veeleer herinneringen.

Maar toen kwam de keerzijde van de medaille.

Eerst liet de Franse regering zelf door de renegaat Hippolyte

Castille *'Les Massacres de Juin 1848'* publiceren. Dat was een slag in het gezicht van Thiers, Falloux, Marie, Jules Favre, Jules Simon, Pelletan etc., kortom van de leiders van wat men in Frankrijk 'l'Union Libérale' noemt, die de komende verkiezingen willen wegmoffelen, die oude gemene honden!"

Maar toen kwam de socialistische partij, die de oppositie en de republikeinse democraten van de oude stempel 'onthulde'.

O.a. *Vermorel: 'Les Hommes de 1848'* en *'L'Opposition'*.

Vermorel is aanhanger van Proudhon.

Tenslotte kwamen de blanquisten, b.v. *G. Tridon: 'Gironde et Girondins'*.

En zo borrelt heel die historische heksenketel.

Wanneer zal het *bij ons* zo ver zijn!

Om u te laten zien hoe goed de Franse politie bediend wordt: Ik was van plan begin volgende week naar Parijs te gaan om mijn dochter te ontmoeten.

Afgelopen zaterdag komt een politieagent bij Lafargue informeren of monsieur Marx al is gearriveerd. Hij had een boodschap voor hem, zei hij. Gewaarschuwd!

Hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen.

Hoe maakt mevrouw Tenge het?

Uw

K.M.

33 Londen, 11 mei 1869

Beste Kugelmann,

U moet me mijn langdurige zwijgen vergeven. In de eerste plaats heb ik vele weken aan de *leverkwaal* geleden die me steeds in de voorjaarsmaanden overvalt en me des te verdrietiger stemt, daar ze me voor geestelijke arbeid bijna volledig ongeschikt maakt. Maar in de tweede plaats heb ik van de ene dag op de andere zitten wachten

op de fotografie, die u wilt hebben en die de heer Fahrenbach, een Duitse sukkel, tot op heden nog niet heeft geleverd.

Mijn vrouw en jongste dochter bevinden zich op het ogenblik in Parijs bij de Lafargues, zodat we hier erg vereenzaamd zijn.

Het Palmerston-vlugschrift (het mijne) kon ik met de beste wil van de wereld niet voor u op de kop tikken. De publikaties van Urquhart tegen Rusland en Palmerston, die toch veel bevatten wat juist is, bederven alles weer door de grillen van de grote 'David'.[80]

Uw artikel aan Engels gestuurd. Daar we volledig zijn afgesloten van de achtenswaardige pers, zal het ons moeilijk vallen op dit gebied iets voor u te doen, maar we zullen ons best doen.[81]

Ik ben van plan u ongeveer eind augustus met mijn dochter op te zoeken en tot eind september met u in Duitsland, waar u maar wilt, te verblijven, zelfs op het gevaar af de voltooiing van mijn manuskript te onderbreken. Maar een langere tijd staat mij natuurlijk niet ter beschikking.

Ik heb uw brief aan Borkheim gelezen. U merkt terecht op dat het St. Bartholomeus-geklets over de Belgische bloedbaden het niet zal doen. Maar anderzijds ziet u het belang en de bijzondere betekenis van deze gebeurtenissen over het hoofd. U moet dan weten dat België het enige land is waar sabel en musket *regelmatig,* jaar in jaar uit, bij elke staking het laatste woord hebben. In een adres van de Algemene Raad alhier, dat ik in het Frans en Engels heb geschreven, wordt de zaak uiteengezet. Het zal morgen (in het Engels) wel afgedrukt zijn. Ik stuur het u meteen toe.[82]

Ik heb zojuist ook een Engels adres geschreven voor de Algemene Raad van de Internationale Associatie alhier aan de National Labor Union in de Verenigde Staten met betrekking tot de oorlog met Engeland, die de burgerlijke republikeinen aan de overkant best willen ensceneren.

De heer Meissner heeft het (gedrukte en gekorrigeerde) manuskript van de 'Achttiende Brumaire' al sinds eind januari, maar heeft tot op heden de druk ervan voortdurend uitgesteld. Ook leuk!

Hij wacht om mallotige boekhandelaarsredenen net zo lang tot de tijd van mogelijke uitwerking voorbij is.

Met vriendelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen.

Uw

K. Marx

34 Londen, 15 juli 1869

Beste Kugelmann,

Uw brief van 2 juni arriveerde hier, terwijl ik in Manchester was. Men had vergeten hem mij na te sturen, en later is men totaal vergeten dat hij bestond. Ik heb hem *pas nu* in handen gekregen, toen ik door uw brief van 6 juli er op attent werd gemaakt. Ook laatstgenoemde brief heb ik gisteren pas gekregen, want ik was, omdat mijn dochter Laura niet goed was, acht dagen *incognito* in Parijs, waar, dit terzijde, het aanzwellen van de beweging duidelijk voelbaar is. Anders zou ik me gehaast hebben om u tijdens uw ziekte te schrijven.

Wat de 'Achttiende Brumaire' betreft — de beloften van Meissner zijn je reinste flauwekul. Hij heeft het spul sinds eind januari. Het voorwoord kreeg hij natuurlijk niet, omdat hij de laatste twee drukproeven niet had gestuurd. Die kreeg ik tenslotte pas op 23 juni en ik heb ze nog dezelfde dag gekorrigeerd teruggestuurd, tegelijk met het voorwoord. Dus weer meer dan drie weken verstreken, tot we goed en wel in de komkommertijd van de boekhandel zitten!

Naar Duitsland kom ik pas in september. Ik maak de reis hoofdzakelijk wegens mijn dochter. Maar in ieder geval zou ik u (ik reis via Hannover) op Helgoland komen opzoeken.

Wat de biografie van Engels betreft, zoudt u mij die s.v.p. willen

terugsturen. Hij moet die omwerken, aangezien ze nu voor een ander publiek bestemd is.[83]

Met hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen,

uw

K.M.

35 (Londen,) 30 juli 1869

Beste vriend,

Ik had (nog niet helemaal over) sinds ongeveer twaalf dagen een abces (karbonkelachtig) op mijn linkerarm, zoiets als wat ik tijdens mijn verblijf bij Engels in Manchester onder de okselholte van mijn linkerarm had. Maar dat is niet de reden waarom ik het antwoord op uw brief van 17 dezes tot op dit moment heb uitgesteld. Omdat ik zeker niet uw plannen zou willen doorkruisen en er ook persoonlijk belang bij had om van uw gezelschap te genieten, heb ik verschillende stappen gedaan om de zaak in uw geest te regelen. Maar *het is positief onmogelijk*. Ik *moet* eind augustus in *Nederland* bij mijn familie* zijn, waar allerlei voor mij zeer belangwekkende en belangrijke zaken geregeld moeten worden. Mijn voorstel om deze ontmoeting naar een ander tijdstip te verschuiven is positief verworpen, daar de mensen die ik moet ontmoeten allen door hun bezigheden gebonden zijn en maar een bepaalde tijd vrij zijn om in (Zalt)Bommel bij elkaar te komen.

Ik zal dus eind augustus uit Londen vertrekken. U moet me schrijven wanneer u in Hannover terug bent. Ik zal zien in hoeverre ik mijn verdere stappen daarnaar kan regelen.

Met de hartelijke groeten aan uw lieve vrouw en Fränzchen.

Uw

K.M.

* de familie Philips

P.S. Er komt nog bij dat Lafargue en vrouw met hun zoontje in augustus naar Londen komen.

36 Londen, 12 oktober 1869

Beste Kugelmann,

In alle haast, daar zojuist Tussy* en Engels zijn aangekomen. Je ziet aan deze regels dat we welbehouden in Engeland zijn gearriveerd, in de loop van gisteren.[84] We hadden een paar avonturen op zee en elders, maar daarover zal Jenny wel meer vertellen.

Voorlopig onze hartelijke groeten aan iedereen.

Je
K.M.

Speciale groeten aan Madame la comtesse en Käuzchen![85] Dito van Engels, Lafargue, mevrouw Marx enz. De kleine is weer beter.

37 Londen, 29 november 1869

Beste Kugelmann,

Kleine Jenny stuurde je circa vijf weken geleden een brief — in feite twee brieven, een aan jou en een aan Mevrouw de Gravin. Bij deze brief zat een portret van *G. Weerth* — en aangezien dat laatste moeilijk te vervangen is en ze geen tweede kan sturen, wil Jenny zo gauw mogelijk weten of jullie de zending hebt ontvangen of niet.

Er is hier enige verdenking gerezen inzake de onschendbaarheid en de veiligheid van het postverkeer, doordat een brief die ik uit

* Marx' dochter Eleanor

Hannover aan Engels schreef onmiskenbaar is geopend en daarna erg onhandig weer is dichtgemaakt. Engels had de enveloppe bewaard, opdat ik me er met eigen ogen van kon overtuigen.

De verklaring voor mijn langdurige en in zekere zin misdadige zwijgen moet je daarin zoeken, dat ik nog stapels werk moet inhalen, niet alleen voor mijn wetenschappelijke studies, maar ook met betrekking tot de *Internationale*, dat ik bovendien aan *Russisch* moet doen als gevolg van een mij uit Petersburg toegestuurd boek over de toestand van de werkende klassen (waaronder vanzelfsprekend de boeren) in Rusland,[86] en tenslotte dat mijn gezondheidstoestand geenszins bevredigend is.

Je zult waarschijnlijk in de *'Volksstaat'* de door mij voorgestelde resoluties tegen Gladstone inzake de Ierse amnestiekwestie hebben gezien. Ik heb Gladstone net zo aangevallen als destijds Palmerston, wat hier enig opzien heeft gebaard. De demagogische vluchtelingen, die zich hier ophouden, gaan nogal graag van een veilige afstand uit te keer tegen de continentale despoten. Zoiets heeft voor mij alleen maar zijn bekoring als het voor het aangezicht van de dreigende tiran geschiedt.

Maar zowel mijn optreden in deze Ierse amnestiekwestie, als mijn verdere voorstel in de Algemene Raad om de verhouding van de Engelse arbeidersklasse ten opzichte van Ierland te bespreken en daarover besluiten te nemen, heeft natuurlijk nog een andere bedoeling dan alleen maar luid en gedecideerd voor de onderdrukte Ieren tegen hun onderdrukkers te spreken.

Ik ben meer en meer tot de overtuiging gekomen — en het is alleen zaak deze overtuiging er bij de Engelse arbeidersklasse in te hameren — dat zij hier in Engeland nooit iets van beslissende betekenis kan doen, als zij haar politiek met betrekking tot Ierland niet eerst rigoureus scheidt van de politiek van de heersende klassen, als zij niet eerst gemene zaak maakt met de Ieren, dat niet alleen, maar zelfs het initiatief neemt bij het opheffen van de in 1801 gestichte Unie en de vervanging ervan door een vrije federatieve verhouding.[87] En dit moet dan worden gedaan niet als

een zaak van sympathie met Ierland, maar als een in het belang van het Engelse proletariaat gemotiveerde eis. Zo niet, dan blijft het Engelse volk aan de leiband van de heersende klassen, omdat *het* met hen gezamenlijk front moet maken tegen Ierland. Elke van zijn bewegingen in Engeland zelf blijft verlamd door de vete met de Ieren, die in Engeland zelf een zeer belangrijk deel van de arbeidersklasse vormen. De *eerste voorwaarde* van de emancipatie hier — de omverwerping van de Engelse grondoligarchie — blijft onmogelijk, want de vesting hier kan niet veroverd worden, zolang ze haar sterk verschanste voorpost in Ierland weet te houden. Maar daar is, zodra de zaak in handen van het Ierse volk zelf is gelegd, zodra het tot zijn eigen wetgever en regeerder is gemaakt, zodra het autonoom wordt, het vernietigen van de plattelandsaristocratie (voor het grootste deel *dezelfde personen* als de Engelse landheren) oneindig gemakkelijker dan hier, omdat het in Ierland niet alleen een louter economisch, maar tegelijkertijd een *nationaal* vraagstuk is, omdat de landheren daar niet, zoals in Engeland, de traditionele waardigheidsbekleders en vertegenwoordigers zijn, maar de dodelijk gehate onderdrukkers van de nationaliteit. En het is niet alleen de binnenlandse sociale ontwikkeling van Engeland, die door de tegenwoordige verhouding jegens Ierland verlamd blijft, maar ook zijn buitenlandse politiek, zijn politiek met name met betrekking tot Rusland en de Verenigde Staten van Amerika.

Daar echter de Engelse arbeidersklasse absoluut het meest doorslaggevende gewicht legt in de weegschaal van de sociale emancipatie in het algemeen, komt het erop aan hier de zaak aan te pakken. Een feit is dat de Engelse republiek onder Cromwell schipbreuk leed op — Ierland. Non bis in idem![88] De Ieren hebben de Engelse regering een kostelijke streek geleverd door de verkiezing van de 'veroordeelde misdadiger' O'Donovan Rossa als lid van het parlement. De regeringsbladen dreigen reeds met het opnieuw opheffen van de Habeas Corpus Wet,[89] met een nieuw schrikbewind! In feite heeft Engeland Ierland nooit anders geregeerd en *kan* het, zolang de tegenwoordige verhouding blijft bestaan, nooit

anders regeren dan door het meest afschuwelijke schrikbewind en door de meest verwerpelijke corruptie.

In Frankrijk gaan de zaken vrij goed. Enerzijds kompromitteren zich de verouderde demagogische en democratische schreeuwlelijken van alle richtingen. Anderzijds is Bonaparte gedwongen geworden een baan van concessies te volgen, waarop hij zijn nek moet breken.

Met betrekking tot het Eulenburg-schandaal[90] in de Pruisische Kamer merkt de *'Observer'* van gisteren (dit weekblad behoort van het *ministerie*) op dat Napoleon gezegd zou hebben: 'Grattez le Russe et vous trouverez le Tartare'.* Met betrekking tot Pruisen is het niet eens nodig te krabben om — de *Rus* te vinden.

Apropos. Reich, Dr.med., draagt de voornaam Eduard en schijnt, afgaande op het voorwoord van zijn boek, in Gotha te wonen.

Mijn beste groeten aan Mevrouw de Gravin en Fränzchen,

je

K. Marx

Zouden wij niet de brochure van het 'Freiligrath-feest' in Bielefeld kunnen krijgen?

38 Londen, 17 februari 1870

Beste Kugelmann,

Gisteren ben ik voor het eerst sinds lange tijd weer buiten geweest.

Allereerst zakelijke dingen: Wees zo goed en stuur *onmiddellijk* een exemplaar van 'Vogt' aan Asher en Co., Unter den Linden 11, Berlijn. Ik zou het op prijs stellen als je je bij verzending van het boek een ontvangstbewijs van de post laat overhandigen en dat mij

* 'Krab (aan) de Rus en je vindt de Tartaar'.

toestuurt. Verder zou je me verplichten als je voor mij ongeveer kunt uitvissen *wanneer* C. Hirsch aan jou schreef wegens 'Vogt'.

De brochure, die je mij stuurde, is een van de pleidooien, waarmee de geprivilegieerde standen van de Duits-Russisch-Baltische provincies op dit moment een beroep doen op Duitse sympathieën. Deze *canailles*, die zich van oudsher hebben onderscheiden door hun dienstijver in de Russische diplomatie, het leger en de politie en die sinds de overgang van de provincies van Polen naar Rusland hun nationaliteit met genoegen hebben versjacherd voor het wettelijk legitimeren van hun uitbuiting van het landvolk, maken nu kabaal omdat ze hun bevoorrechte positie in gevaar zien. Het oude standenwezen, orthodox Lutheranisme en uitzuiging van de boeren — dat is het wat ze de *Duitse cultuur* noemen, ter bescherming waarvan Europa thans in beweging zou moeten komen. Vandaar ook het laatste woord van deze brochure — *grondeigendom als basis van de beschaving* en nog wel grondeigendom die, zoals de ellendige pamfletschrijver zelf toegeeft, grotendeels bestaat uit direct adellijke landgoederen of uit *schatplichtige* boerenhoeven.

In zijn citaten — voorzover ze de Russische gemeenschapseigendom betreffen — toont de kerel zowel zijn onwetendheid als de bokkepoot. Schédo-Ferroti is een van die knapen die de gemeenschapseigendom voorstellen als de oorzaak van de miserabele toestand van de Russische boeren (natuurlijk in het belang van de landheren), precies zoals vroeger de *opheffing van de lijfeigenschap* in West-Europa — en niet het kwijtraken door de lijfeigenen van hun grond — als de oorzaak van het pauperisme werd uitgekreten. Van hetzelfde kaliber is het Russische boek *'Land en Vrijheid'*. De schrijver is ene *von Lilienfeld,* een kooljonker uit het Oostzee-gebied. Wat de Russische boeren in de ellende stort is hetzelfde wat de Franse boeren onder Lodewijk XIV in de ellende heeft gestort — *rijksbelastingen en de obrok*[21] *aan de grootgrondbezitters.* In plaats van ellende te veroorzaken heeft de gemeenschapseigendom die alleen gematigd.

Verder is het een historische leugen dat deze *gemeenschapseigen-*

dom Mongools zou zijn. Zoals ik al verschillende keren in mijn geschriften heb aangegeven, is hij van *Indische* afkomst en wordt derhalve bij alle Europese cultuurvolken aan het begin van hun ontwikkeling aangetroffen. De specifiek *Slavische* (niet Mongoolse) vorm ervan in Rusland (die zich ook bij *niet-Russische Zuid-Slaven* herhaalt) vertoont zelfs de meeste gelijkenis, mutatis mutandis,* met de *Oudduitse* variant van de Indische gemeenschapseigendom.

Dat de Pool *Duchinski* in Parijs de Grootrussische stam *niet Slavisch* maar *Mongools* noemt en dit met veel vertoon van geleerdheid heeft trachten te bewijzen, was vanuit het standpunt van een Pool geredeneerd in orde. Toch is het een onjuiste voorstelling van zaken. Niet de Russische boer, maar alleen de Russische adel is sterk met Mongools-Tartaarse elementen vermengd. De Fransman *Henri Martin* heeft zijn theorie aan Duchinski ontleend en 'de enthousiaste Gottfried Kinkel' heeft Martin vertaald[92] en zich als vriend van de Polen opgeworpen om de democratische partij zijn slaafse hulde aan Bismarck te doen vergeten.

Dat daarentegen de Russische staat in zijn *politiek* ten aanzien van Europa en Amerika het *mongolisme* vertegenwoordigt is natuurlijk een nu al tot gemeenplaats geworden waarheid, die dus zelfs voor lieden als Gottfried en de kooljonkers van de Oostzee, de kleinburgers, papen en professoren toegankelijk is. Het Baltisch-Duitse ach-en-wee-kabaal moet daarom ondanks alles uitgebuit worden, omdat het de grote mogendheid *Pruisen* in een akelige positie brengt. Alles wat van onze kant antipathie jegens die 'vertegenwoordigers der Duitse cultuur' opwekt, moet hen immers juist in de ogen van Pruisen pas goed waard maken om beschermd te worden!

Nog een voorbeeld van de krasse onwetendheid van de pamfletschrijver! In zijn ogen was het afstaan van het Russische Noord-Amerika niets anders dan een diplomatiek kneepje van de Russische regering, die overigens heel hard om geld verlegen zat.[93] Maar het

* met de voor de toepassing in een ander geval nodige veranderingen

voornaamste punt is dit: Het Amerikaanse Congres heeft onlangs de dokumenten over die transactie gepubliceerd. Daar zit o.a. een rapport bij van de Amerikaanse zaakwaarnemer, waarin deze uitdrukkelijk aan Washington schrijft: De verwerving is voorlopig *economisch* geen cent waard, maar . . . maar Engeland wordt daardoor van één kant van de zee door de Yankees afgesneden en er wordt door bespoedigd dat heel het Britse Noord-Amerika aan de Verenigde Staten ten deel valt. Daar zit 'm de kneep!

Met je correspondentie met Jacoby kan ik, wat de zakelijke kant betreft, wel instemmen, alleen heb ik het overdreven loven van mijn werkzaamheden beslist stuitend gevonden. Est modus in rebus!* als je dan toch wilt prijzen. De oude Jacoby zelf valt zeer te prijzen. Welke oude radikaal in Europa heeft de achtenswaardigheid en de moed bezeten om zich zo direct aan de kant van de proletarische beweging op te stellen? Dat er van zijn overgangsmaatregelen en zijn voorstellen op detailpunten weinig deugt is volstrekt bijzaak. Onder ons gezegd verwacht ik — alles bijeengenomen — voor de sociale beweging meer van Duitsland dan van Frankrijk!

Ik had een stevig conflict met de intrigant Bakoenin. Maar daarover in de volgende brief.

Mijn complimenten aan Madame la Comtesse en Fränzchen.

Je
K.M.

39 (Londen,) 26 maart 1870

Beste Kugelmann,

Ik schrijf je vandaag maar een paar regels, want er komt juist een Fransman, net op het moment dat ik er sinds zo lange tijd weer

* Alles met mate!

voor was gaan zitten om je te schrijven. Die man raak ik vanmiddag niet meer kwijt, en om half zes sluit de post.

Maar morgen is het zondag en dus voor een goede Christen als ik ben geoorloofd om het werk te onderbreken en jou uitvoeriger te berichten, speciaal over de Russische zaak, die zich flink verder heeft ontwikkeld.

Kleine Jenny, onze beroemde J. Williams, bezit een heel goede uitgave van Vader Goethe.[94] Ze was, dit ter zijde, kortgeleden uitgenodigd bij madame Vivanti, de vrouw van de rijke Italiaanse koopman. Daar was een groot gezelschap bijeen, onder wie ook een aantal Engelsen. Onze kleine Jenny had geweldig succes met een Shakespeare-voordracht.

Ik verzoek je mijn groeten over te brengen aan mevrouw de gravin en haar te bedanken voor de vriendelijke regels, die zij zo goed was mij te schrijven. Zij heeft niet de minste reden om te betreuren dat zij aan het Latijn de voorkeur geeft boven het Frans.[95] Dat laat niet alleen een klassieke en hoogontwikkelde smaak zien, maar het verklaart ook waarom Madame nooit aan het eind van haar Latijn is.

Ook de hartelijke groeten aan Fränzchen.

De
Moor·

40 Londen, 28 maart 1870

Beste Kugelmann,

Daar een gezwel rechts in de lende mij lang zitten onmogelijk maakt, stuur ik je bijgesloten *brief bestemd voor het Comité in Braunschweig, Bracke en cons.*, in plaats van twee keer te schrijven. Het beste zou zijn als je de zaak, na lezing, persoonlijk zou over-

· bijnaam van Marx wegens zijn donkere teint

handigen en er daarbij nog eens aan zou willen herinneren, dat deze mededeling vertrouwelijk, niet voor de openbaarheid bestemd is.[96]

41 (Londen, 8 mei 1870)

Beste Kugelmann,

Aangezien een lelijke hoest mij op het ogenblik het schrijven onmogelijk maakt, hier alleen mijn hartelijke dank voor de mooie verjaardagscadeaus.[97]

Je toegewijde
Karl Marx

42 Londen, 27 juni 1870

Beste keizer Wenceslaus,

Ik ben in de loop van deze week na een verblijf van een maand in Manchester hier teruggekeerd en heb je laatste brief gevonden.

Ik kan je over de datum van mijn vertrek in feite geen antwoord geven, zelfs niet op de vraag — die je niet gesteld hebt — namelijk *of ik wel op reis ga.*

Ik had er vorig jaar op gerekend dat ik na de voorjaarsbeurs een tweede oplage van mijn boek zou hebben en dientengevolge *de opbrengst* van de eerste oplage. Maar je ziet uit de bijgesloten brief van Meissner, vandaag gearriveerd, dat dit alles nog in een ver verschiet ligt. (Je stuurt me de brief wel terug.)

De heren Duitse professoren hebben zich de laatste tijd genoopt gezien hier en daar notitie van mij te nemen, zij het ook op een erg onnozele manier, zoals b.v. A. Wagner in een brochure over het grondbezit en Held (Bonn) in een brochure over de boerenleen-

banken in de Rijnprovincie.

De heer Lange (Over *het arbeidersvraagstuk* enz., 2de druk) prijst mij uitbundig, maar met het doel zichzelf als belangrijk voor te stellen. De heer Lange heeft namelijk een grote ontdekking gedaan. De hele geschiedenis kan onder één enkele natuurwet samengevat worden. Deze natuurwet is de *frase* (—Darwins uitdrukking wordt louter frase als je haar zo gebruikt—) 'struggle for life', 'strijd om het bestaan', en de inhoud van deze frase is Malthus' wet van de bevolking of veeleer van de overbevolking. In plaats dus van het analyseren van de 'struggle for life', zoals die zich historisch in verschillende uitgesproken maatschappijvormen manifesteert, hoeft men niets anders te doen dan iedere concrete strijd om te zetten in de frase 'struggle for life' en deze frase weer in de 'bevolkingsfantasie' van Malthus. Men moet toegeven dat dit een zeer lukratieve methode is — voor opgeblazen, wetenschappelijk doende, hoogdravende onwetendheid en denkluiheid.

Wat diezelfde Lange over de methode van Hegel en over mijn toepassing daarvan zegt is werkelijk kinderlijk. Ten eerste begrijpt hij niets van Hegels methode en derhalve ten tweede nog veel minder van mijn kritische manier om die toe te passen. Hij doet me in zeker opzicht aan Moses Mendelssohn denken. Dit oertype van een zeikerd schreef namelijk aan Lessing, hoe deze het in z'n hoofd kon halen om 'die dooie hond van een Spinoza' au sérieux te nemen! Precies zo verwondert de heer Lange zich erover dat Engels, ik enz. de dode hond Hegel au sérieux nemen, nadat toch Büchner, Lange, dr. Dühring, Fechner enz. het er al lang over eens zijn geworden dat zij — och arme — hem al lang hebben begraven. Lange is zo naïef om te zeggen dat ik mij in de empirische stof 'met een zeer ongewone vrijheid beweeg'. Hij heeft er geen idee van dat dit 'vrije bewegen in de stof' volstrekt niets anders is dan parafrase voor de *methode* om de stof te behandelen — namelijk de *dialektische methode*.

Mijn hartelijke dank aan Madame la comtesse voor haar allerliefste regels. Dat doet werkelijk goed in een tijd 'waar de

besten meer en meer verdwijnen'. Maar in alle ernst, ik verheug me altijd als enkele regels van je lieve vrouw mij herinneren aan de vrolijke tijd, die ik temidden van jullie heb doorgebracht.

Wat Meissners aandringen op band II betreft — ik werd niet alleen gedurende de gehele winter door ziekte onderbroken. Ik vond het nodig om Russisch te gaan blokken, daar het voor de behandeling van het vraagstuk van de grond onontkoombaar is geworden de Russische grondbezitsverhoudingen in de originele bronnen te bestuderen. Daar kwam bij dat de Engelse regering naar aanleiding van het Ierse grondvraagstuk een serie blauwboeken (binnenkort het laatste) heeft uitgegeven[59] over de grondverhoudingen in alle landen. Tenslotte — entre nous — wilde ik eerst een tweede editie van band I. Zou deze tussen de uiteindelijke voltooiing van band II komen, dan zou dat alleen maar storend zijn.

De hartelijke groeten van Jenny en mijzelf aan alle leden van de familie Kugelmann.

Je
K.M.

43 (Londen,) 14 september 1870

Beste Wenceslaus,

Ingesloten Adres.[98]

Mijn tijd is zo volledig opgeslokt door werk voor de Internationale, dat ik nooit voor 3 uur 's nachts in mijn bed kom. Mijn hardnekkig stilzwijgen moet daardoor geëxcuseerd worden.

Hartelijke groeten aan Madame la Comtesse en aan Fränzchen.

Je
K.M.

44 Londen, 13 december (1870)

Beste Kugelmann,

De verklaring voor mijn langdurige zwijgen moet je maar zoeken in het feit dat ik tijdens deze oorlog, die het grootste deel van de buitenlandse correspondenten van de Algemene Raad naar Frankrijk heeft getrokken, *bijna de gehele internationale correspondentie* moet voeren, wat geen kleinigheid is. Bovendien is het bij de thans in Duitsland en met name in de Noordduitse Bond, en helemaal 'met name' in Hannover heersende *'vrijheid van briefverkeer'* weliswaar niet voor mij, maar wel voor mijn Duitse correspondenten gevaarlijk, wanneer ik hun mijn opvattingen over de oorlog schrijf, en waarover kan men op dit ogenblik anders schrijven?

Je wilt b.v. van mij ons eerste Adres over de oorlog. Ik had het je gestuurd. Het is blijkbaar verdonkeremaand. Ik sluit vandaag voor jou zowel de beide in een pamflet verenigde Adressen bij, alsook professor Beesly's artikel uit de *'Fortnightly Review'* en de *'Daily News'* van vandaag. Aangezien dit een Pruisisch gekleurd blad is, zal het spul er wel door komen. Professor Beesly is aanhanger van Comte en is als zodanig verplicht allerlei grillen tot gelding te brengen, maar verder is het een heel bekwame en moedige man. Hij is professor in de geschiedenis aan de universiteit van Londen.

Het schijnt, dat men niet alleen Bonaparte, zijn generaals en zijn leger in Duitsland gevangen heeft genomen, maar dat men met hem ook het hele imperialisme met al zijn gebreken in het land van de eiken en de linden heeft geacclimatiseerd.

Wat de Duitse bourgeois betreft — zijn veroveringsroes verbaast me hoegenaamd niet. Ten eerste is inpalmen het levensprincipe van elke bourgeoisie, en buitenlandse provincies nemen is altijd 'nemen'. Bovendien heeft de Duitse burger van zijn soevereinen en speciaal van de Hohenzollerns op de meest onderdanige wijze zoveel trappen in ontvangst genomen, dat het voor hem een waar genoegen moet zijn als diezelfde trappen voor de afwisseling ook

eens aan een vreemde worden toegediend.

In ieder geval heeft deze oorlog ons verlost van de 'burgerlijke republikeinen'. Hij heeft deze kliek een schrikwekkend einde bereid. En dat is een belangrijk resultaat. Hij heeft onze professoren een prachtige gelegenheid geboden om zich voor de hele wereld als serviele pietlutten belachelijk te maken. De verhoudingen, welke het gevolg ervan zijn, zullen de beste propaganda maken voor onze principes.

Hier in Engeland was de publieke opinie aan het begin van de oorlog ultra-Pruisisch, maar die is nu in haar tegendeel omgeslagen. In de cafés chantants b.v. worden de Duitse zangers met hun Wi-Wa-Wacht am Rhein met gesis tot zwijgen gebracht, terwijl de Franse zangers met de Marseillaise in koor worden begeleid. Afgezien van de uitgesproken sympathie van de volksmassa voor de republiek en de ergernis van de betere kringen over het thans zonneklare bondgenootschap tussen Pruisen en Rusland en de onbeschaamde toon van de Pruisische diplomatie sinds de militaire successen, heeft de wijze van oorlogvoeren — het systeem van vorderingen, het platbranden van dorpen, het doodschieten van francs-tireurs, het nemen van gijzelaars en soortgelijke herhalingen uit de Dertigjarige Oorlog — hier algemene verontwaardiging gewekt. Natuurlijk hebben de Engelsen hetzelfde gedaan in India, Jamaica etc., maar de Fransen zijn geen Hindoes, Chinezen of negers, en de Pruisen zijn geen door god gezonden Engelsen! Het is echt een idee van de Hohenzollerns, dat een volk een misdaad begaat als het doorgaat zich te verdedigen, zodra zijn staande leger van de kaart is. De Pruisische volksoorlog tegen Napoleon I was inderdaad een ware doorn in het oog van de brave Friedrich Wilhelm III; daarvan kan men zich overtuigen in professor Pertz' verhaal over Gneisenau, die in zijn landstormreglement de francs-tireursoorlog in systeem had gebracht. Het zat F.W.III helemaal niet lekker dat het volk op eigen houtje en onafhankelijk van het allerhoogste bevel slag leverde."

Laat men intussen geen hei roepen voor men over de brug is. De

oorlog in Frankrijk kan nog een erg akelige keer nemen. De weerstand van het Loire-leger[100] was niet ingecalculeerd en de huidige verspreiding van de Duitse strijdkrachten rechts en links moet alleen maar schrik aanjagen, maar heeft in feite geen ander gevolg dan dat de verdedigingskracht op alle punten in het leven wordt geroepen en dat de aanvalskracht wordt verzwakt. Ook het dreigement om Parijs te bombarderen is alleen maar een truc. Op de stad Parijs zelf kan het volgens alle regels der waarschijnlijkheidsrekening in het geheel geen ernstige uitwerking hebben. Al zouden er een paar van de buitenste vestingwerken in puin worden geschoten en bressen worden geslagen, wat helpt dat in een geval, waarin het aantal belegerden groter is dan dat van de belegeraars? En als de belegerden al buitengewoon goed hebben gevochten bij uitvallen, waarbij de tegenstanders zich achter verschansingen verdedigden, hoe zal het er dan uitzien als de rollen zijn omgedraaid?

De uithongering van Parijs is het enige reële middel. Maar als de tijd, die daarvoor nodig is, zo lang duurt dat er in de provincies legers worden geformeerd en de volksoorlog zich ontwikkelt, dan is ook daarmee alleen maar bereikt dat het zwaartepunt wordt verlegd. Bovendien zou Parijs, dat niet met een handjevol bezet en rustig gehouden kan worden, zelfs na een kapitulatie een groot deel van de indringers lam leggen.

Maar hoe de oorlog ook zal aflopen, hij heeft het Franse proletariaat met wapens leren omgaan, en dat is de beste garantie voor de toekomst.

De onbeschaamde toon, die Rusland en Pruisen tegenover Engeland aanslaan, zou voor hen tot geheel onverwachte en onaangename resultaten kunnen leiden. De zaak zit eenvoudig zo: Engeland heeft zich in het Parijse vredesverdrag van 1856 *zelf ontwapend*.[101] Het is een zeemogendheid en kan tegenover de grote militaire mogendheden van het continent alleen maar de middelen van de zeeoorlog in de schaal werpen. Het feilloze middel hier is het tijdelijk vernietigen, resp. stilleggen van de overzeese handel van de continentale landen. Het berust hoofdzakelijk op de toepas-

sing van het principe om vijandelijke waren in neutrale schepen te kapen. Dit zeerecht (benevens andere soortgelijke rechten) hebben de Engelsen opgegeven door de zogenaamde Deklaratie, die aan het Parijse verdrag is gekoppeld. Clarendon deed dit op geheime order van de Rus Palmerston. De Deklaratie is echter geen inherent deel van het verdrag zelf en is door Engeland *nooit* wettelijk gesanktioneerd. De heren Russen en Pruisen rekenen buiten de waard als ze zich verbeelden, dat de invloed van de koningin,* die uit familieoverwegingen ver-Pruist is, en de burgerlijke zwakzinnigheid van een Gladstone er John Bull op het beslissende moment van zouden weerhouden deze zelf geschapen 'lieftallige hindernis' overboord te gooien. En dan kan hij de Russisch-Duitse overzeese handel in een paar weken de doodklap geven. We zullen dan de gelegenheid krijgen om de lange gezichten van de diplomaten van Petersburg en Berlijn en de nog langere van de 'krachtpatriotten' te bestuderen. Qui vivra, verra.**

Mijn beste complimenten aan Madame la Comtesse en Fränzchen.

Je
K.M.

Apropos. Kun je mij de verschillende redevoeringen van Windthorst in de Rijksdag bezorgen?

45 Londen, 4 februari 1871

Beste Kugelmann,

Ik heb tot mijn spijt uit je laatste brief opgemaakt dat je gezondheidstoestand weer slechter is geworden. De mijne was in de herfst- en wintermaanden redelijk, hoewel de hoest, die ik bij mijn laatste

* Victoria
** Wie dan leeft die dan zorgt; de tijd zal het leren

verblijf in Hannover opliep, tot op dit moment voortduurt.

Ik had je de *'Daily News'*, waar mijn brief in stond, *gestuurd*.[77] Die is kennelijk weer verdonkeremaand, net als mijn andere zendingen. Ik sluit vandaag het knipsel bij, evenals het Eerste Adres van de Algemene Raad. De brief bevat inderdaad alleen *maar* feiten, maar sorteerde juist daardoor effekt.

Je kent mijn opvatting over de helden van de bourgeoisie. De heer Jules Favre (berucht uit de tijd van de voorlopige regering en Cavaignac) en Co. hebben evenwel mijn verwachtingen nog overtroffen. Eerst hebben ze de 'orthodoxe houwdegen', de 'militaire cretin' — zoals Blanqui Trochu zeer juist heeft gekarakteriseerd — toegestaan zijn 'plan' uit te voeren. Dit plan bestond eenvoudig uit het verlengen van het *passieve verzet* van Parijs tot het uiterste, d.w.z. tot het punt van de verhongering, terwijl het offensief werd beperkt tot schijnmanoeuvres, tot 'platonische uitvallen'. Ik spreek hier niet op grond van 'vermoedens'. Ik ken de inhoud van een brief, die Jules Favre zelf aan Gambetta heeft geschreven en waarin hij klaagt, dat hij en andere leden van het in Parijs hokkende deel van de regering Trochu vergeefs hebben aangespoord tot serieuze offensieve maatregelen. Trochu heeft steeds geantwoord, dat de *Parijse demagogie* daardoor de overhand zou krijgen. Gambetta antwoordde hem: U hebt uw eigen veroordeling uitgesproken! Trochu vond het veel belangrijker om met zijn Bretonse lijfwacht, waarvan hij zich net zo bediende als Louis-Bonaparte van de Corsicanen, de roden in Parijs onder de duim te houden dan de Pruisen te verslaan. Dit is het werkelijke geheim van de nederlagen niet alleen in Parijs, maar overal in Frankrijk, waar de bourgeoisie, in overeenstemming met de meerderheid van de plaatselijke autoriteiten, volgens hetzelfde principe heeft gehandeld.

Nadat dus het plan van Trochu tot zijn climax was uitgevoerd — tot het punt, waarop Parijs zich moest overgeven of verhongeren —, hadden Jules Favre en Co. eenvoudig het voorbeeld van de vestingcommandant van Toul moeten volgen.[93] Hij kapituleerde niet. Hij verklaarde de Pruisen eenvoudig dat hij door gebrek aan

levensmiddelen gedwongen was de verdediging op te geven en de poorten van de vesting te openen. Ze konden wat hem betreft nu doen wat hun beliefde.

Jules Favre evenwel neemt er geen genoegen mee een formele kapitulatie te tekenen. Na zichzelf, regeringsgenoten en Parijs tot *krijgsgevangenen* van de koning van Pruisen te hebben verklaard, had hij de onbeschaamdheid *uit naam van heel Frankrijk op te treden*. Wat wist hij van de toestand van Frankrijk buiten Parijs? Absoluut niets, behalve wat Bismarck zo goedertieren was hem mee te delen.[104]

Nog meer. Deze *heren gevangenen van de koning van Pruisen* gaan verder en verklaren, dat het nog vrije deel van de Franse regering in Bordeaux zijn volmacht heeft verspeeld en alleen nog *in overleg* met hen, de *krijgsgevangenen van de koning van Pruisen*, mag optreden.[105] Aangezien zij nu zelf als krijgsgevangenen alleen *kunnen* handelen zoals hun overwinnaar het hun voorschrijft, hebben zij daarmee de koning van Pruisen als de *de facto hoogste autoriteit* in Frankrijk geproklameerd.

Zelfs Louis-Bonaparte was na zijn kapitulatie en gevangenneming bij Sedan minder schaamteloos. Hij verklaarde in antwoord op Bismarcks voorstellen, dat hij niet op onderhandelingen kon ingaan, omdat hij als gevangene van Pruisen had opgehouden enig gezag in Frankrijk te bezitten.

J. Favre kon hoogstens *onder één voorwaarde* een wapenstilstand voor heel Frankrijk aannemen, namelijk onder het voorbehoud dat deze overeenkomst de sanctie kreeg van de regering in Bordeaux, die tevens als enige gerechtigd en in staat was de clausules van deze wapenstilstand met de Pruisen overeen te komen. Zij zouden laatstgenoemden in elk geval niet hebben toegestaan het *oostelijke* strijdtoneel van de wapenstilstand uit te sluiten. Zij zouden de Pruisen niet hebben toegestaan hun bezettingslijn op een voor hen zo voordelige wijze af te ronden!

Brutaal geworden door de usurpatie van zijn krijgsgevangenen, die als zodanig doorgaan Franse regering te spelen, mengt Bismarck

zich nu ook ongegeneerd in de binnenlandse Franse aangelegenheden. Hij, de edele heer, *protesteert* tegen Gambetta's dekreet betreffende de algemene verkiezingen voor de Nationale Vergadering, omdat het dekreet afbreuk zou doen aan de vrijheid van de verkiezingen![106] Jawel! Gambetta zou moeten antwoorden met een protest tegen de staat van beleg en overige toestanden in Duitsland, die de vrijheid van de verkiezingen voor de Rijksdag vernietigen.

Ik hoop dat Bismarck voet bij stuk houdt met zijn vredesvoorwaarden! Vierhonderd miljoen Pond Sterling oorlogsschatting — de helft van de Engelse staatsschuld! Dat zullen zelfs de Franse bourgeois begrijpen! Ze zullen misschien eindelijk inzien dat ze in het ergste geval door voortzetting van de oorlog *alleen maar kunnen winnen*.

Het voorname en minder voorname gepeupel gaat op de schijn af, op het uiterlijk, het directe succes. Het heeft b.v. gedurende 20 jaar overal Louis-Bonaparte verheerlijkt. Ik heb hem inderdaad steeds, zelfs tijdens zijn apogeum, als een *middelmatig canaille* ontmaskerd. Over jonker Bismarck heb ik dezelfde mening. Toch acht ik Bismarck niet zo dom als hij zou moeten zijn, wanneer zijn diplomatie *vrijwillig* was. De man is door de Russische kanselarij in een net verstrikt, dat alleen een leeuw zou kunnen verscheuren, en hij is geen leeuw.

Neem Bismarcks eis dat Frankrijk hem zijn 20 beste oorlogsschepen en Pondichéry in Oost-Indië moet uitleveren! Van een werkelijke Pruisische diplomaat kon zo'n idee niet uitgaan. Die moest weten dat een Pruisisch Pondichéry slechts een Pruisisch pand in Engelse handen is, dat Engeland, als het wil, de 20 oorlogsschepen kan onderscheppen voor ze in de Oostzee komen en dat zulke eisen alleen het vanuit Pruisisch standpunt absurde doel kunnen hebben John Bull achterdochtig te maken voordat de Pruisen uit de Franse moeilijkheden zijn. Maar Rusland had er belang bij juist dit resultaat te verwekken om nog zekerder te zijn van de vazalliteit van Pruisen. Een feit is dat deze eisen zelfs onder de vredelievende middenklasse van Engeland een volledige

ommezwaai hebben teweeggebracht. Alles roept nu om oorlog. Deze provocatie van Engeland en dit in gevaar brengen van zijn belangen maken zelfs de bourgeois dol. Het is meer dan waarschijnlijk, dat dankzij deze *Pruisische 'wijsheid'* Gladstone en Co. afgezet en vervangen zullen worden door een kabinet dat Pruisen de oorlog verklaart.

Anderzijds ziet het er in Rusland erg 'akelig' uit. Sinds Wilhelm in een keizer is veranderd heeft de oud-Moskovische anti-Duitse partij, met de troonopvolger* aan het hoofd, weer helemaal de overhand gekregen. En zij heeft de stemming onder het volk mee. De subtiele politiek van Gortsjakow is voor haar onbegrijpelijk. Het is derhalve waarschijnlijk, dat de tsaar** zijn buitenlandse politiek volledig moet omkeren of dat men hem in het stof zal laten bijten, zoals zijn voorvaders Alexander I, Paul en Peter III.

Als het in Engeland en Rusland gelijktijdig tot een politieke stuiptrekking zou komen, waar zou Pruisen dan blijven op het moment dat zijn noordelijke en zuidoostelijke grenzen zonder verzet aan iedere invasie zijn prijsgegeven en dat de militaire kracht van Duitsland is uitgeput? Laten we niet vergeten dat Pruisen-Duitsland van het begin van deze oorlog tot nu toe 1.500.000 man naar Frankrijk heeft gestuurd en dat daarvan nog maar ongeveer 700.000 op de been zijn.

Ondanks de schijn van het tegendeel is de situatie van de Pruisen dus alles behalve prettig. Als Frankrijk het uithoudt, van de wapenstilstand gebruik maakt voor het reorganiseren van zijn legers en de oorlog eindelijk een werkelijk revolutionair karakter geeft — en de lepe Bismarck doet wat hij kan om dat te bereiken — kan het nieuw-Duitse Borussische keizerrijk bij wijze van doop nog wel eens een heel onverwacht pak slaag krijgen.

Mijn complimenten aan de Gravin en Fränzchen.

Je
K.M.

* Alexander Alexandrowitsj
** Alexander II

Apropos. Je schreef me eens over een boek van Haxthausen over Westfaalse (geloof ik tenminste) grondbezitsverhoudingen. Ik zou graag willen dat je het opstuurt.

Wil je zo vriendelijk zijn het bijgeslotene aan dr. Jacoby (Koningsbergen) te bezorgen, maar *frankeer* het uit voorzorg.

Laat je vrouw op bijgesloten brief het adres aan dr. Johann Jacoby, Koningsbergen, schrijven.

Kleine Jenny geeft me net opdracht om de groeten te doen aan 'Trautchen, Fränzchen en Wenzelchen', wat bij deze geschiedt.

46 Londen, 12 april 1871

Beste Kugelmann,

Het 'medische deel' van je brief heeft in zoverre resultaat gehad, dat ik mijn dokter Maddison heb geraadpleegd en me voorlopig aan zijn behandeling heb toevertrouwd.[107] Hij verklaart evenwel dat mijn longen prima in orde zijn en dat de hoest met bronchitis enz. te maken heeft. Dito zal hij op de lever inwerken.

Gisteren kregen we het allerminst geruststellende bericht dat Lafargue (niet Laura) op het ogenblik in Parijs zit.

Wanneer je het laatste hoofdstuk van mijn 'Achttiende Brumaire' naleest, zul je zien dat de eerstvolgende poging van de Franse revolutie naar mijn mening zal zijn niet meer, zoals tot nu toe, de bureaucratisch-militaire machinerie uit de ene hand in de andere te doen overgaan, maar haar *te breken*, en dat is de voorwaarde voor iedere werkelijke volksrevolutie op het vasteland. Dit is ook de poging van onze heldhaftige Parijse partijgenoten. Welk een soepelheid, welk een historisch initiatief, welk een offervaardigheid zit er in deze Parijzenaars! Na zes maanden van uithongering en van ruïnering nog meer door verraad van binnenuit dan door de vijand van buiten, komen ze onder Pruisische bajonetten in opstand, alsof er nooit een oorlog tussen Frankrijk en Duitsland

heeft bestaan en de vijand niet nog voor de poorten van Parijs staat! De geschiedenis kent een dergelijk voorbeeld van een dergelijke grootheid niet! Als zij het onderspit delven is daar alleen hun 'goedmoedigheid' debet aan. Het was zaak direct naar Versailles op te rukken, nadat eerst Vinoy en daarna het reactionaire deel van de Parijse Nationale Garde zelf het veld hadden geruimd. Het juiste moment werd wegens gewetensbezwaren verzuimd. Men wilde de *burgeroorlog* niet *beginnen*, alsof het boosaardige misbaksel van een Thiers de burgeroorlog niet al was begonnen met zijn poging om Parijs te ontwapenen! Tweede fout: Het centrale comité gaf zijn macht te vroeg uit handen om plaats te maken voor de Commune. Alweer om te 'eerzame' gewetensbezwaren! Hoe het ook zij, deze huidige opstand van Parijs is — ook al delft hij het onderspit tegen de wolven, zwijnen en gemene honden van de oude maatschappij — de meest glorieuze daad van onze partij sedert het Parijse juni-oproer.'[108] Vergelijk eens met deze hemelbestormers van Parijs de devote slaven van het Duits-Pruisische heilige Roomse rijk met zijn posthume maskerades, riekend naar kazerne, kerk, kooljonkerdom en vooral kleinburgerdom.

Apropos. In de *officiële publikatie* van de namen van hen die direct uit de kas van Louis-Bonaparte werden gesubsidieerd, komt de aantekening voor dat *Vogt* in augustus 1859 40.000 francs heeft ontvangen! Ik heb Liebknecht dit feit meegedeeld om het verder te gebruiken.

Je kunt mij de Haxthausen sturen, daar ik de *laatste* tijd niet alleen uit Duitsland, maar zelfs uit Petersburg verschillende brochures etc. ongeschonden ontvang.

Bedankt voor de verschillende kranten die je me hebt gestuurd (ik verzoek je er meer te zenden, daar ik wat over Duitsland, de Rijksdag etc. wil schrijven).

Hartelijke groeten aan mevrouw de Gravin en Käuzchen.

Je
K.M.

47 (Londen,) 17 april 1871

Beste Kugelmann,

Je brief is goed aangekomen. Ik heb op dit ogenblik mijn handen vol. Daarom maar een paar woorden. Hoe jij kleinburgerlijke demonstraties à la 13 juni 1849 etc. kunt vergelijken met de huidige strijd in Parijs is voor mij volkomen onbegrijpelijk.[109]

Het zou overigens erg gemakkelijk zijn om wereldgeschiedenis te maken, wanneer de strijd alleen maar zou worden opgenomen onder de voorwaarde van niet te missen gunstige kansen. Aan de andere kant zou zij van zeer mystieke aard zijn, als 'toevalligheden' geen rol zouden spelen. Deze toevalligheden vallen natuurlijk zelf onder de algemene loop van de ontwikkeling en worden door andere toevalligheden weer gecompenseerd. Maar versnelling en vertraging zijn in hoge mate afhankelijk van zulke 'toevalligheden', waartoe ook het 'toeval' hoort van het karakter van de mensen, die het eerst aan het hoofd van de beweging staan.

Het in beslissende mate ongunstige 'toeval' moet dit keer geenszins gezocht worden in de algemene voorwaarden van de Franse maatschappij, maar in de aanwezigheid van de Pruisen in Frankrijk en in hun positie vlak voor Parijs. Dat hebben de Parijzenaars heel goed geweten. Dat hebben echter ook de burgerlijke canailles van Versailles geweten. Daarom juist plaatsten ze de Parijzenaars voor het alternatief de strijd op te nemen of zonder strijd het onderspit te delven. De demoralisering van de arbeidersklasse in het laatste geval zou een veel groter ongeluk zijn geweest dan de ondergang van een willekeurig aantal 'leiders'. De strijd van de arbeidersklasse tegen de kapitalistenklasse en haar staat is door de strijd van Parijs in een nieuwe fase gekomen. Hoe de zaak ook direct moge verlopen, er is een nieuw uitgangspunt van wereldhistorische betekenis gewonnen.

Adio,

K.M.

48 (Londen,) 18 juni (1871)

Beste Kugelmann,

Je moet me mijn zwijgen niet kwalijk nemen; ook nu heb ik alleen tijd om je een paar regels te schrijven.

Je weet dat ik, zolang de jongste Parijse revolutie heeft geduurd, door de bladen van Versailles (met medewerking van Stieber) en van de weeromstuit door de kranten hier voortdurend ervan werd beticht de *'grote baas van de Internationale'* te zijn.

Daarbij komt nog het *Adres*,[110] dat je wel zult hebben ontvangen! Het veroorzaakt een duivels kabaal en ik geniet de eer op dit moment de best belasterde en meest bedreigde man in Londen te zijn. Dat doet een mens werkelijk goed na de twintig jaar durende saaie moerasidylle. Het regeringsblad — *'The Observer'* — bedreigt me met gerechtelijke vervolging. Laten ze de moed maar hebben! Ik heb maling aan dat canaille! Ik sluit voor jou een knipsel uit de *'Eastern Post'* bij, omdat daar ons antwoord op de circulaire van Jules Favre in staat. Ons antwoord verscheen oorspronkelijk in de *'Times'* van 13 juni.[111] Dit eerbiedwaardige blad heeft voor deze indiscretie een fikse uitbrander gekregen van de heer Bob Low (minister van financiën en lid van de Raad van Toezicht van de *'Times'*).

Hartelijk bedankt voor de Reuters[112] en mijn complimenten aan Madame la Comtesse en mijn dierbare Fränzchen.

Je
K.M.

49 (Londen,) 27 juli (1871)

Beste Kugelmann,

Wees zo goed en stuur het bijgesloten kaartje direct aan Liebknecht.

Ik vind je zwijgen hoogst bevreemdend. Ik kan niet aannemen dat de verschillende zendingen drukwerk je niet bereikt hebben.

Anderzijds zou het erg dwaas zijn als je mij — volgens het oude oog om oog, tand om tand — op deze manier voor mijn niet-schrijven zou willen straffen. Bedenk, mijn beste, dat, wanneer de dag 48 uren zou hebben, ik sinds maanden altijd nog niet met mijn dagelijkse werk klaar zou zijn gekomen.

Het werk voor de Internationale is immens, en dan nog al die vluchtelingen, die Londen overspoelen en voor wie we moeten zorgen. Bovendien word ik overspoeld door andere lieden, krantekerels en anderen van allerlei slag die het 'monster' met eigen ogen willen zien.

Men heeft tot nu toe geloofd dat de christelijke mythenvorming onder het Romeinse keizerrijk slechts mogelijk is geweest, doordat de boekdrukkunst nog niet was uitgevonden. Het is precies andersom. De dagbladpers en de telegraaf, die de bedenksels daarvan in een oogwenk over de gehele aardbodem uitstrooit, fabriceren in één dag meer mythen (en het bourgeoisrund gelooft en verspreidt ze) dan er vroeger in een hele eeuw geproduceerd konden worden.

Mijn dochters zijn sinds een paar maanden in de Pyreneeën. Kleine Jenny, die nog steeds aan de naweeën van een borstvliesontsteking leed, knapt zienderogen op, zoals ze me schrijft.

Bedankt voor je Germaanse zendingen.

Ik hoop dat jij, je lieve vrouw en Fränzchen — die ik je verzoek hartelijk te groeten — het goed maken.

Apropos. Je was waarschijnlijk verbaasd dat ik in mijn missive aan de *'Pall Mall'* zinspeelde op een duel.[113] Dat zat eenvoudig zo: Had ik de redacteur niet dit aanknopingspunt voor een paar goedkope grapjes gegeven, dan had hij eenvoudig de hele zaak in de doofpot gestopt. Maar zo liep hij in de val en beantwoordde aan mijn eigenlijke doel — hij drukte uit het Adres letterlijk de aanklachten tegen Jules Favre en Co. af.

Saluut.

Je
K.M.

50 (Londen,) 9 november 1871

Beste Kugelmann,

Ik heb nog steeds mijn handen zo overvol met werk, dat ik je alleen maar deze paar regels kan schrijven.

De akte ontvangen. Het is een waardige imitatie van het Weense voorbeeld, dat later door het Weense hof van cassatie nietig werd verklaard.[114]

Bijgaand een Frans en een Engels exemplaar van de besluiten.[115]

Hartelijke groeten aan madame la comtesse en Fränzchen.

Je
K.M.

51 (Londen,) 9 juli 1872

Beste Kugelmann,

Hartelijk bedankt voor het geschenk van £ 15 voor kleine Jenny. Ik heb me met werken zo afgebeuld, dat ik vandaag (binnen twee uur) met Engels Londen voor vier tot vijf dagen verlaat en naar zee (Ramsgate) ga. Na mijn terugkeer heb ik tot 2 september (wanneer het internationale congres in Den Haag begint) de handen meer dan vol, maar daarna ben ik weer vrijer. Deze vrijheid begint echter pas midden september, daar ik zelf naar Den Haag zal gaan.

Misschien kunnen wij elkaar later ontmoeten (d.w.z. jij mij, daar ik in Duitsland niet veilig zou zijn).

Adio.

Je
Karl Marx

Zodra de eerste afleveringen uit zijn (in het Duits of in het Frans) krijg je ze natuurlijk. *Over Meissner ben ik buitengewoon onte-*

vreden. Hij heeft me bij de neus genomen, me eerst over de kop laten werken door de onvoorbereide en plotselinge haast, waarmee hij me de tweede uitgave aankondigde (eind november 1871), vervolgens maanden verloren en de beste tijd voorbij laten gaan. Het is een luie kleine filister.

Om Meissner te straffen zou het erg goed zijn als *jij hem schreef onder het voorwendsel* dat je wilt weten wanneer eindelijk de 'eerste' aflevering zal verschijnen. Bij die gelegenheid merk je dan heel terloops op dat je uit mijn laatste brieven de indruk hebt gekregen dat ik *jegens Meissner erg bitter gestemd* en erg *ontevreden over hem ben*; en hoe dat toch komt? Dat is toch tegen mijn gewone manier van doen! Die vent heeft me inderdaad zeer geërgerd met zijn 'komt het vandaag niet dan komt het morgen wel'-manier.

52 (Londen,) 23 juli 1872

Beste Kugelmann,

Ik zal, als er niets tussen komt, op 2 september in Den Haag zijn en me zeer verheugen als ik je daar zou ontmoeten. Ik had je al de 'Scissions etc.'[116] gestuurd, maar ze schijnen achterover te zijn gedrukt. Ik sluit er dus nu een in de brief bij. Je moet me excuseren als ik vandaag niet meer schrijf. Ik moet nog drukproeven naar Parijs sturen en ben trouwens overstelpt door zaken.

Je
K.M.

53 (Londen,) 29 juli 1872

Beste Kugelmann,

Op het internationale congres (Den Haag, opening 2 september) gaat het om leven of dood van de Internationale, en voor ik uit-

treed wil ik haar in elk geval tegen de ontbindende elementen beschermen."[117] Duitsland moet dus zoveel mogelijk vertegenwoordigers hebben. Omdat jij nu toch komt, schrijf dan aan Hepner, dat ik hem verzoek jou een mandaat als gedelegeerde te bezorgen.

Je
K. Marx

54 (Londen,) 26 augustus 1872

Beste Kugelmann,

In Den Haag moeten de afgevaardigden blauwe strikken dragen, opdat degenen die hen afhalen hen herkennen.

Mochten we elkaar mislopen:
Privé-adres: Bruno Liebers, Jacob Catsstraat 148.
Openbare congreszaal: Concordia, Lombardstraat.
In alle haast.

Je
K.M.

55 (Londen,) 19 januari 1874

Beste Wenzel,

Engels heeft me van jouw brief verteld."[118] Vandaar deze regels. Na mijn terugkeer brak er op mijn rechterwang een karbonkel uit, die geopereerd werd; later kreeg hij verscheidene kleine opvolgers en ik denk dat ik op dit moment door de *laatste* ervan wordt gekweld.

Overigens, trek je vooral niets aan van het geklets in de kranten en *ga er nog veel minder op in*. Ik zelf sta de Engelse bladen toe dat ze me van tijd tot tijd dood melden, zonder mijnerzijds een teken van leven te geven. Ik heb nergens een grotere hekel aan dan

aan de schijn, dat ik via mijn vrienden (*jij bent de grote zondaar op dit punt*) aan het publiek verslag doe over mijn gezondheidstoestand. Ik geef geen duit om het publiek, en als er wordt overdreven als ik mij toevallig niet goed voel, heeft dat tenminste het voordeel dat het me allerlei verzoeken (theoretische en andere) van onbekende personen uit alle delen van de wereld van het lijf houdt.

Hartelijk bedankt voor de vriendelijke regels van mevrouw de Gravin en Fränzchen.

De toezending van de 'Frankfurter Zeitung' is me erg welkom; ik vind er van alles in dat me interesseert.

Met de relatieve overwinning van de ultramontanen en sociaaldemocraten bij de verkiezingen krijgen de heer Bismarck en zijn bourgeoisgevolg wat hun toekomt.[1] Een andere keer meer.

Je
K.M.

Apropos. Op aanwijzing van mijn vriend dokter Gumpert (in Manchester) heb ik nu, zodra ik een spoor van karbonkeljeuk voelde, de desbetreffende plek met kwikzalf ingewreven en ik vind dat dit middel heel goed werkt.

Wat is er geworden van je vriend 'dr. Freund' uit Breslau, die naar jouw mening zo'n veelbelovende man was? Het schijnt, achteraf, dat er weinig pit in zit.

56 (Londen,) 18 mei 1874

Beste Kugelmann,

Ik heb alles ontvangen, je brieven (inklusief enkele vriendelijke regels van je lieve vrouw en Fränzchen), de 'Meyer'* (politie-socialist, aansteller, kladschrijver), de knipsels uit de 'Frankfurter' etc.,

* Rudolph Hermann Meyer

en tenslotte een brief van mevrouw Tenge.

Ik ben jou, de jouwen en mevrouw Tenge bijzonder dankbaar voor de vriendelijke belangstelling voor mijn welzijn, maar je doet me onrecht als je mijn nalatigheid op het gebied van het schrijven aan enige andere oorzaken toeschrijft dan aan mijn wankele gezondheidstoestand, die voortdurend mijn werk onderbreekt, dan weer opjaagt om de verloren tijd weer in te halen, waarbij alle overige verplichtingen (inklusief brieven) worden verwaarloosd, en een mens tenslotte van streek en inactief maakt.

Na mijn terugkeer uit Harrogate had ik eerst een aanval van karbonkels, vervolgens kwam mijn hoofdpijn weer opzetten, slapeloosheid etc., zodat ik van half april tot 5 mei in Ramsgate (aan zee) moest doorbrengen. Sinds die tijd ben ik veel beter, maar nog geenszins helemaal hersteld. Mijn specialist (dr. Gumpert in Manchester) staat er op dat ik naar Karlsbad ga en hij zou willen dat ik me zo snel mogelijk daarheen op weg begeef, maar ik moet toch eindelijk de Franse vertaling, die helemaal is blijven steken, afmaken, en bovendien zou het me ook veel liever zijn als ik jou daar kon ontmoeten.

In de tussentijd, terwijl ik niet kon schrijven, heb ik belangrijk nieuw materiaal voor band II bij elkaar geploeterd. Ik kan de definitieve uitwerking ervan echter niet ter hand nemen voor de Franse uitgave klaar is en mijn gezondheidstoestand geheel hersteld is.

Ik weet dus nog helemaal niet zeker hoe ik over de zomer zal beschikken.

De ontwikkeling van de Duitse arbeidersbeweging (idem in Oostenrijk) is zeer bevredigend. In Frankrijk is het gebrek aan theoretische grondslag en praktisch gezond verstand zeer merkbaar. In Engeland is op het ogenblik alleen de beweging van de landarbeiders in opmars;[120] de industriearbeiders moeten voor alles hun huidige leiders zien kwijt te raken. Toen ik die kerels op het Haagse congres aan de kaak stelde,[121] wist ik dat ik me daardoor impopu-

lariteit, laster etc. op de hals zou halen, maar van zulke consequenties heb ik me nooit wat aangetrokken. Hier en daar begint men in te zien dat ik met hen aan de kaak te stellen alleen mijn plicht heb gedaan.

In de Verenigde Staten heeft onze partij met grote, ten dele economische, ten dele politieke hinderpalen te kampen, maar ze breekt baan. De grootste hinderpaal daar zijn de beroepspolitici, die meteen proberen elke nieuwe beweging te vervalsen en in een nieuw 'spekulatieobject' te veranderen.

Ondanks alle diplomatieke schaakzetten is een nieuwe oorlog vroeger of later onvermijdelijk, en voor deze beëindigd is zal het bezwaarlijk ergens tot gewelddadige volksbewegingen komen of kunnen ze hoogstens plaatselijk of onbetekenend blijven.

Het verblijf van de keizer van Rusland geeft de Londense politie handen vol werk, en de regering hier zal blij zijn als ze die man zo gauw mogelijk weer kwijt is.'[122] In haar bezorgdheid heeft ze van de Franse regering 40 politieagenten (stillen) laten komen met aan het hoofd de beruchte commissaris van politie Bloche (Ali Baba en de veertig rovers) om de hier verblijvende Polen en Russen in de gaten te houden (tijdens het verblijf van de tsaar). De zogenaamde petitie van de Polen hier voor amnestie is het werk van de Russische ambassade; de hier verblijvende Polen hebben daar tegen een door Wroblewski geschreven en ondertekende oproep doen uitgaan, die aan de Engelsen is gericht en op de zondagse meetings in het Hydepark veelvuldig is verspreid. De pers hier (met een heel enkele uitzondering) kwispelstaart — de tsaar is immers 'onze gast' —, maar ondanks alles is de werkelijke stemming tegen Rusland onvergelijkbaar meer vijandig dan sinds de Krim-oorlog, en de intrede van een Russische prinses in de koninklijke familie heeft eerder verdenking gewekt dan weggenomen. De feiten — het willekeurig ongedaan maken van de bij de vrede van Parijs overeengekomen bepalingen over de Zwarte Zee, de veroveringen en het bedrog in Centraal-Azië etc. — geven John Bull aanstoot, en Disraeli maakt geen kans

lang aan het roer te blijven als hij de buitenlandse politiek van de zalvende Gladstone voortzet.[123]

Mijn hartelijke groeten aan je lieve gezin en mevrouw Tenge,

je

K.M.

57 (Londen,) 24 juni 1874

Beste Kugelmann,

Ik heb eindelijk besloten met mijn jongste dochter Eleanor (Tussy genoemd) half augustus naar Karlsbad te gaan. Jij moet dus voor onderdak zorgen en me schrijven hoeveel die geschiedenis ongeveer per week gaat kosten. Wat later komt hangt van de omstandigheden af.

Hartelijke groeten aan mevrouw de Gravin en Fränzchen.

Je

K.M.

De Oostenrijkse regering zou dom genoeg kunnen zijn om me moeilijkheden te bereiden; daarom is het raadzaam niemand iets van de voorgenomen reis te laten weten.

58 (Londen,) 4 augustus 1874

Beste Kugelmann,

Ongeveer acht dagen geleden stuurde ik je lieve vrouw een paar regels met de kennisgeving van de dood van mijn enige kleinzoon en over de ernstige ziekte van mijn jongste dochter. Dat laatste was evenwel niets speciaals, maar veeleer het akuut uitbreken van een slepende ziekte. Eleanor is nu weer uit bed, veel eerder dan haar

arts (mevrouw dr. Anderson-Garrett) had gehoopt. Ze is in staat te reizen, maar is natuurlijk nog in een delikate conditie. Volgens mevrouw Anderson is het water van Karlsbad erg aan te raden voor haar volledige genezing, precies zoals dr. Gumpert mij de kuur daar eerder nog heeft *be*volen dan *aanbe*volen. Het valt me natuurlijk zwaar om Jenny nu (ik bedoel natuurlijk over ongeveer twee weken) te verlaten. Ik ben in dit opzicht minder stoïcijns dan in andere aangelegenheden en de tobberijen in het gezin grijpen me steeds erg aan. Hoe meer men, zoals ik, nagenoeg afgesloten van de buitenwereld leeft, des te meer is men gevoelsmatig in beslag genomen door de meest intieme kring.

Je moet me in elk geval precies je adres in Karlsbad schrijven en me vooral ook bij je vrouw en Fränzchen verontschuldigen, als ik hun lieve vriendelijke brieven niet heb beantwoord.

Je
K.M.

59 (Londen,) 10 augustus 1874

Beste Kugelmann,

Ik kan niet voor 15 augustus (zaterdag) van hier vertrekken en zal wel vier dagen nodig hebben tot de plaats van bestemming, daar ik Tussy niet te veel mag inspannen.[124]

Saluut.

Je
K.M.

TOELICHTINGEN

AANTEKENINGEN

1 *'Die Neue Zeit'* was het theoretische tijdschrift van de Duitse sociaal-democratie, dat van 1883 tot oktober 1890 maandelijks te Stuttgart verscheen, daarna tot de herfst van 1923 wekelijks. Tot 1917 was Karl Kautsky hoofdredacteur. Van 1885 tot 1894 schreef Friedrich Engels een reeks van artikelen voor het tijdschrift, gaf de redactie advies en kritiseerde haar wanneer in haar publikaties afwijkingen van het marxisme optraden.

2 Lenin doelt hier op de Russische revolutie van 1905-1907, waarin het 'proletariaat . . . voor het gehele Russische volk, zij het slechts voor korte tijd, een in Rusland nimmer gekende persvrijheid, vrijheid van vergadering en van vereniging' wist te bevechten (Lenin).

3 De *'Zwarte Honderd'* waren monarchistische benden in het tsaristische Rusland, door de politie georganiseerd ter bestrijding van de revolutionaire beweging. De leden van de 'Zwarte Honderd' vermoordden revolutionairen, pleegden aanslagen op progressieve intellektuelen en organiseerden jodenpogroms.

4 Lenin doelt hier op het werk 'Revolutie en contrarevolutie in Duitsland', dat oorspronkelijk in afleveringen verscheen (tussen oktober 1851 en oktober 1852) in de 'New-York Daily Tribune', ondertekend met de naam Karl Marx. Pas toen in 1913 de briefwisseling tussen Marx en Engels werd uitgegeven, werd bekend dat Engels de schrijver van de serie artikelen was. Zie F. Engels, 'Revolutie en contrarevolutie in Duitsland', Pegasus, Amsterdam 1973.

5 Met *brentanoisme* bedoelt Lenin de opvattingen van de burgerlijke econoom Lujo Brentano (1844-1931), die de 'sociale vrede' in de kapitalistische maatschappij predikte en verkondigde dat het mogelijk was de maatschappelijke tegenstellingen van het kapitalisme zonder klassenstrijd te overwinnen.

Stroewisme slaat op de opvattingen van P. B. Stroewe (1870-1944), Russisch burgerlijk econoom en publicist, een van de leiders van de Constitutioneel-democratische Partij (Kadetten). Hij was in de 90er jaren van de vorige eeuw een der voornaamste vertegenwoordigers van het 'legale marxisme' in Rusland.

Sombartisme was een liberaal-burgerlijke stroming, genoemd naar een van de ideologen van het liberalisme, de Duitse vulgair-econoom W. Sombart (1863-1941). Sombart stond een liberale politiek voor, verhuld achter een marxistisch aandoende fraseologie.

6 Zie 'Tweede Adres van de Algemene Raad over de Duits-Franse oorlog' in: K. Marx, 'De burgeroorlog in Frankrijk', Pegasus, Amsterdam 1971.

7 *'De man in het foedraal'* is de titelheld van een vertelling van Tsjechow —

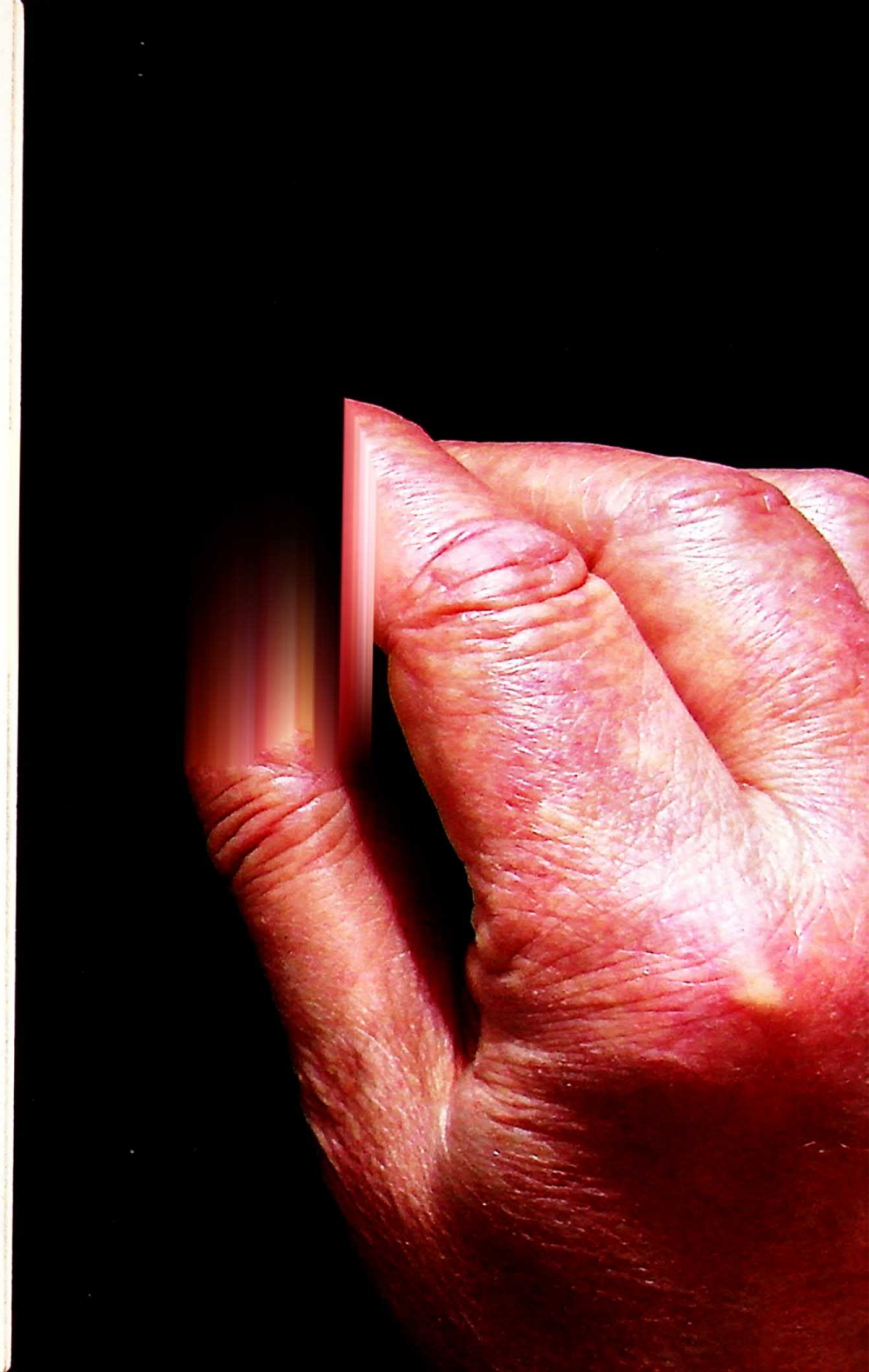

het type van een bekrompen filister, bevreesd voor al wat nieuw is en voor elk initiatief.

8 *'De wijze grondeling'* is het type van de lafhartige kleinburger uit een sprookje van de Russische satiricus M. E. Saltykow-Sjtsjedrin.

9 Lenin bedoelt 'De burgeroorlog in Frankrijk' (zie noot 6).

10 Met deze brief begon de regelmatige correspondentie tussen Marx en de arts Ludwig Kugelmann te Hannover. Kugelmann had deelgenomen aan de revolutionaire beweging van 1848/49. De correspondentie duurde tot 1874. Ze werd voor het eerst in 1902 gepubliceerd door Karl Kautsky in 'Die Neue Zeit'. In 1907 verscheen de eerste uitgave ervan in het Russisch, onder redactie en met een voorwoord van Lenin.

11 In 1859 verscheen 'Zur Kritik der Politischen Oekonomie', de aanzet tot het eerste van een voorgenomen reeks van zes boeken. Het moest uit vier gedeelten komen te bestaan: a) Het kapitaal in het algemeen; b) De concurrentie of het inwerken van de vele kapitalen op elkaar; c) Krediet; d) Het aandelenkapitaal. Afdeling a) zou onderverdeeld worden in drie hoofdstukken: 1. Waarde (waar); 2. Geld; 3. Kapitaal. Dit laatste hoofdstuk onderverdeeld in: Produktieproces van het kapitaal, Circulatieproces van het kapitaal, Eenheid van beide of kapitaal en winst, rente.

Marx had zich voorgenomen zijn werk in de vorm van losse afleveringen uit te geven, waarbij de eerste aflevering beslist een relatief geheel en de grondslag van het gehele werk moest vormen.

'Zur Kritik . . .' was de eerste aflevering en bestond niet, zoals gepland uit drie, maar uit twee hoofdstukken: 'De waar' en 'Het geld of de eenvoudige circulatie'. Om politieke redenen had Marx de derde afdeling — 3. Het kapitaal — niet opgenomen in de definitieve opzet van de eerste publikatie. Dit hoofdstuk, dat de voornaamste inhoud vormde van het manuskript van 1857/58, zou als eerstkomende aflevering verschijnen. Daartoe hervatte Marx begin 1860 zijn systematische onderzoekingen naar de politieke economie in het British Museum te Londen. Hij moest die echter na circa twee maanden onderbreken om zich te verdedigen tegen de lasterlijke aanvallen van Vogt (zie volgende noot).

In augustus 1861 begon Marx met het schrijven van een nieuw omvangrijk manuskript, dat hij in juli 1863 voltooide. Het bestaat uit 23 afleveringen, heeft een totale omvang van ca. 200 vellen druks en draagt als voortzetting van 'Zur Kritik . . .' dezelfde titel. Het grootste deel van het manuskript behandelt de geschiedenis van de economische leerstellingen. Marx had zich voorgenomen de tekst van de 'Theorien über den Mehrwert', waarmee hij in januari/februari 1862 was begonnen en die hij begin 1863 voltooide, later uit te geven als afsluiting van het historisch-kritische gedeelte.

In de loop van deze hernieuwde kritische standpuntbepaling t.a.v. de

burgerlijke produktiewijze en de burgerlijke politieke economie ontwikkelt Marx essentiële delen van zijn theorie en hij besluit in de eerste helft van 1863 zijn werk in nieuwe vorm op te zetten. Die vorm kwam overeen met wat hij vroeger voor het hoofdstuk 'Kapitaal' met zijn drie afdelingen had uitgewerkt: Boek I — Produktieproces van het kapitaal, Boek II — Circulatieproces van het kapitaal, Boek III — Vormen van het proces in zijn geheel, Boek IV — Over de geschiedenis van de theorie.

Marx stapte van zijn eerdere voornemen af om het werk in opeenvolgende afleveringen te publiceren. Hij wilde het werk in zijn geheel afmaken en het pas dan uitgeven.

Marx ging hiermee intensief aan de gang en werkte in het bijzonder op die gedeelten, die in het manuskript van 1861/63 nog niet voldoende uitgewerkt waren. Hij bestudeerde daartoe een grote hoeveelheid economische en technische literatuur, statistisch materiaal, parlementaire stukken, officiële rapporten over kinderarbeid in de industrie, over de levensomstandigheden van het Engelse proletariaat enz. Direct daarna schiep Marx in de loop van tweeëneenhalf jaar (augustus 1863 tot eind 1865) een nieuw omvangrijk manuskript, dat de eerste, tot in details uitgewerkte variant van de drie banden van 'Het Kapitaal' vormt.

12 In december 1859 verscheen Karl Vogts smaadschrift 'Mein Prozess gegen die "Allgemeine Zeitung" ', dat lasterlijke aantijgingen bevatte tegen de arbeidersbeweging en tegen Marx in het bijzonder. Dit vormde de aanzet tot een gehele reeks van lasterlijke publikaties, waartegen Marx zich, met hulp van F. Engels en anderen, gedurende lange tijd verweerde door middel van ingezonden stukken, brochures ('Herr Vogt', verschenen 1860) en gerechtelijke processen.

13 Marx was geruime tijd medewerker van de *'New-York Daily Tribune'*, waaraan hij tweemaal in de week een artikel placht te sturen.

14 Marx verwijst naar de publikaties in de 'Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue', aflevering vijf en zes, 1850, waarin de gedachte tot uitdrukking is gebracht, dat een opmars van de revolutie onvermijdelijk is.

15 Bedoeld is het zgn. Inaugurale Adres van de op 28 september 1864 opgerichte Internationale Arbeidersassociatie. (Zie Marx-Engels-Werke (MEW), Dietz Verlag, Berlijn, deel 16, blz. 5-13.)

16 De leiders van de Londense vakbonden hadden op 26-3-1863 in de *St. James' Hall* een solidariteitsmeeting belegd ter ondersteuning van de strijd der Noordelijke staten van de Verenigde Staten van Amerika tegen de slavenhoudersstaten in het zuiden. De meeting was tevens een protest tegen de gewapende inmenging door de Engelse regering ten gunste van de Zuidelijken.

Begin april 1864 bracht *Giuseppe Garibaldi* een bezoek aan Engeland met het doel de Engelse regering te bewegen tot steun aan de door hem geplande veldtocht tegen de Oostenrijkse heerschappij in Venetië. Door de Engelse arbeiders werd hem een grootse ontvangst bereid.

17 Lassalle was ervan overtuigd, dat Bismarck voor de eenmaking van Duitsland onder leiding van Pruisen de steun van de massa's tegen het particularisme van de kleine burgerij niet kon ontberen. Hij wilde Bismarck in die zin beïnvloeden en meende dat de Pruisische staat op zijn beurt gedwongen zou zijn socialistische maatregelen te nemen.

18 De *Nationale Vereniging* was een organisatie van de liberale burgerij, die zich inzette voor een sterke gecentraliseerde Duitse staat zonder Oostenrijk onder leiding van een monarchistisch Pruisen. De vereniging werd in 1859 opgericht. Na de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog (1866) en de vorming van de Noordduitse Bond verklaarde de Nationale Vereniging zich in november 1867 voor ontbonden.

Prins Wilhelm (van 1861 af koning) van Pruisen verkondigde bij zijn installatie als prins-regent in oktober 1858 een 'liberale' koers. Hij gaf het kabinet-Manteuffel zijn congé en vormde een regering van gematigde liberalen. In de burgerlijke pers werd dit gebeuren bewierookt als het aanbreken van een *'Nieuw Tijdperk'*. In werkelijkheid was Wilhelms politiek uitsluitend gericht op het versterken van de machtsposities van de Pruisische monarchie en van de jonkers (grootgrondbezitters). Van de door de bourgeoisie verwachte hervormingen kwam niets terecht.

Op 21 maart 1848 verklaarde koning Friedrich Wilhelm IV, dat Pruisen in Duitsland zou dienen op te gaan en dat hij bereid was zich 'aan het hoofd van het gehele volk' te plaatsen ten einde Duitslands eenheid en vrijheid te redden. In de jaren van de strijd om de vereniging van Duitsland doelde men met het *'Pruisische hoofd'* op het streven van Pruisen Duitsland onder zijn hegemonie te verenigen.

20 De *markies van Posa* is de held in een stuk van Schiller: hij beijvert zich om de tiran Philips II (van Spanje) te 'overtuigen' van de rechtvaardigheid van zijn zaak. De markies van Posa is het symbool van de staatsman, die de loop van de geschiedenis meent te kunnen wijzigen dank zij zijn persoonlijke bekwaamheden, zijn intelligentie enz.

De *Uckermark* is een golvend, vruchtbaar gebied, rijk aan meren, tussen de Havel en de benedenloop van de Oder.

21 De *Algemene Duitse Arbeidersvereniging* was in mei 1863 opgericht en Ferdinand Lassalle tot haar voorzitter gekozen. Na jaren van de duisterste reactie (na de revolutiejaren 1848/49) was dit de eerste arbeidersorganisatie op nationale grondslag. Hoe positief dit ook was, de opvattingen van Lassalle hadden er een ongunstige uitwerking op. Zijn reformistische en natio-

nalistische denkbeelden, zijn gepakteer met de Pruisische militaristische staat en met Bismarck maakten het onmogelijk dat de Arbeidersvereniging zich tot een revolutionaire arbeiderspartij ontwikkelde.

Nadat oppositionele elementen zich in 1869 hadden afgescheiden en hadden deelgenomen aan de oprichting (in Eisenach) van de op marxistische grondslag staande Sociaal-democratische Arbeiderspartij onder leiding van W. Liebknecht en A. Bebel, kwam het in mei 1875 in Gotha tot een samengaan van de Arbeidersvereniging met de partij van Liebknecht.

22 Met *Vooruitgangers* worden de leden van de Partij van de Vooruitgang (Fortschrittspartei) bedoeld, die in juni 1861 was opgericht. In haar programstond de vereniging van Duitsland onder leiding van Pruisen, het bijeenroepen van een parlement voor geheel Duitsland en de vorming van een liberaal kabinet. Uit vrees voor een volksrevolutie gaf ze geen steun aan de eis van algemeen kiesrecht en van de vrijheid van vereniging, vergadering en pers.

23 Het Pruisische *personeelsreglement* onderwierp de landarbeiders aan de volstrekte willekeur van de grootgrondbezitters. Het dateerde uit 1810 en bevatte o.a. twee paragrafen, die het afranselen met de stok uitdrukkelijk toestonden. Het personeelsreglement (Gesindeordnung) werd pas door de november-revolutie van 1918 weggevaagd.

24 Naar aanleiding van de troonsbestijging door Wilhelm I werd op 12 januari 1861 een amnestie afgekondigd, waarbij politieke emigranten ongehinderd naar Pruisen mochten terugkeren. Gedurende zijn verblijf in Berlijn in het voorjaar van 1861 had Marx stappen gedaan om het Pruisische staatsburgerschap terug te krijgen. Zijn verzoek werd door de autoriteiten van de hand gewezen.

25 Marx doelt hiermee op de activiteit van de Reform-League, in 1865 in Londen op initiatief en met medewerking van de Internationale Arbeidersassociatie opgericht. De Hervormingsliga eiste het kiesrecht voor de gehele volwassen mannelijke bevolking. Deze beweging had een grote weerklank onder de Engelse arbeiders.

26 Kugelmann had in zijn brief van 20-12-1865 verzocht om lidmaatschapskaarten van de Internationale voor zichzelf en Th. H. Menke.

27 In september 1865 werd door een conferentie in Londen van de Internationale besloten het eerste congres van de Internationale in mei 1866 te Genève te houden. Het congres vond uiteindelijk plaats van 3 tot 8 september van dat jaar.

28 Met *navolger van Justus von Möser* bedoelt Marx hier Johannes von Miquel, die in 1865 burgemeester van Osnabrück was geworden.

29 Het door vestingwallen omgeven plaatsje *Düppel* (Zuid-Jutland) werd in

1864 door Pruisische troepen stormenderhand genomen.

30 De strijd om de hegemonie in Duitsland was geëindigd met de overwinning van Pruisen op Oostenrijk. Daarmee had Bismarck een beslissende stap gedaan ter vereniging van Duitsland van bovenaf. Sleeswijk-Holstein, Hannover, het keurvorstendom Hessen, Nassau en de vrije stad Frankfort a/d Main werden door Bismarck bij het Pruisische koninkrijk ingelijfd. Hij schoof de Bondsdag aan de kant en stichtte de Noordduitse Bond, waarbij 21 kleine staten en vrije steden waren aangesloten en waarin Pruisen de lakens uitdeelde.

31 Het *Congres van Genève* (het eerste congres van de Internationale Arbeidersassociatie) had van 3 tot 8 september 1866 plaats. Er namen 60 afgevaardigden deel uit Engeland, Frankrijk, Duitsland en Zwitserland.

De belangrijkste besluiten van het congres berustten op de door Marx opgestelde 'Instrukties voor de afgevaardigden van de Voorlopige Centrale Raad met betrekking tot de afzonderlijke kwesties', die als officieel verslag van de Centrale Raad werden ingediend. Marx gaf daarin een duidelijke oriëntering voor de economische klassenstrijd en toonde de noodzaak aan om die strijd met de politieke strijd te verbinden. Op elk punt van de agenda kwamen de proudhonisten met een speciaal memorandum tegenover de 'Instrukties' aandragen. Toch werden door het congres zes van de negen 'Instrukties' in de vorm van resoluties aangenomen, en wel over het internationaal bundelen van de inspanningen in de strijd tussen arbeid en kapitaal met behulp van de associatie; het beperken van de arbeidsdag; de arbeid van jeugdigen en kinderen; het werk in coöperaties; de vakbonden, hun verleden, heden en toekomst, alsmede over de legers. Het congres nam de door Marx uitgewerkte statuten, alsmede een organisatiereglement aan en koos de Algemene Raad — tot dan Centrale Raad — in zijn bestaande samenstelling. Het congres vormde de afsluiting van het constitueren van de Internationale als massaorganisatie van het proletariaat.

32 Op het *arbeiderscongres in Baltimore* (20/25 augustus 1866), waarheen 59 vakbonden en andere organisaties, die strijd voerden voor de achturige werkdag, afgevaardigden hadden gezonden, werden o.a. de volgende kwesties besproken: wettelijke invoering van de achturendag en aaneensluiting van alle arbeiders in vakbonden. Het congres besloot tot oprichting van de National Labor Union.

33 Marx bedoelt hier klaarblijkelijk de aan Virgilius (Aeneas, 2,6) ontleende zin *Quorum pars magna fui*, hetgeen betekent: waarin ik een groot aandeel heb gehad; van welke gebeurtenis een groot deel mij betrof. Het laatste woord, 'fui', was in de brief niet te ontcijferen.

34 Met *'Workman'* bedoelt Marx hier waarschijnlijk het reformistische weekblad 'The Working Man', dat 1866/67 in Londen verscheen.

Het Londense arbeidersweekblad *'The Commonwealth'* verscheen van september 1865 onder de naam 'The Workman's Advocate' en was het officiële orgaan van de Centrale, resp. Algemene Raad van de Internationale. Na reorganisatie en naamsverandering in februari 1866 kregen de opportunistische leiders van de vakbonden langzamerhand de overhand in de redactie. In juli 1867 werd de verschijning van het blad gestaakt.

35 Marx' brief van 23-8-1866 aan L. Kugelmann werd door laatstgenoemde pas op 27 november ontvangen.

36 In zijn brief van 23-10-1866 aan Marx had Kugelmann verzocht om toezending van het adres van F. Engels, aangezien hij (Kugelmann) wilde proberen met Engels een uitweg te vinden voor de moeilijke financiële situatie van Marx. In dezelfde brief had Kugelmann aan Marx voorgesteld zich tot de in New York wonende arts *A. Jacobi* te wenden.

37 Het betreft een ingezonden stuk van Marx, bestemd voor de *'Zeitung für Norddeutschland'*, waarin Marx het bericht, dat in nr. 5522 van dat blad was verschenen en waarin gezegd werd dat 'Marx ertoe uitverkoren schijnt te zijn het vasteland af te reizen om voor de komende opstand in Polen propaganda te maken', als een van politiezijde op touw gezette provokatie bestempelt.

38 Marx bedoelt het in beslag nemen van brieven van leden van de Internationale door de Franse politie en de inbeslagneming van statuten en congresmateriaal (van Genève) aan de Franse grens.

39 Op 10-4-1867 reisde Marx naar Hamburg en bezocht Kugelmann in Hannover, waar hij tot half mei bleef. Op zijn terugreis verbleef hij weer enkele dagen in Hamburg om verder met de uitgever Meissner te onderhandelen.

40 Het *'dappere krijgsleger'* is een parafrasering van de uitdrukking 'heerlijke krijgsleger', afkomstig uit de Nieuwjaarsboodschap 1849 van Friedrich Wilhelm IV aan het Pruisische leger.
Zwart-wit waren de kleuren van de Pruisische vlag.

41 Met *'Madämchen'* wordt Kugelmanns dochter Franziska bedoeld, in de verdere correspondentie ook wel aangeduid als Fränzchen en Käuzchen.

42 Kugelmann had Marx een foto van zijn dochter Franziska en een portret van Hegel gestuurd.

43 Bedoeld is 'Zur Kritik der Politischen Oekonomie', in 1859 verschenen te Berlijn bij de uitgeverij van Duncker.

44 In brieven van 29 sept. en 8 okt. 1867 had Kugelmann zijn vreugde uitgesproken over de ontvangst van een exemplaar van 'Het Kapitaal' en Marx gevraagd of deze besprekingen van het boek in politieke tijdschriften wenste, waartoe Kugelmann om richtlijnen verzocht voor een passend artikel 'voor burgerlijke zieltjes'.

45 Op een internationaal vredescongres, gehouden in september 1867 in Genève, werd de Liga voor Vrede en Vrijheid opgericht. Het was een burgerlijk-pacifistische organisatie, o.a. gesteund door Victor Hugo en Giuseppe Garibaldi. Ondanks officiële uitnodigingen tot deelname aan het congres door de Internationale Arbeidersassociatie, namen leden ervan slechts als privé-personen aan het congres deel. Ook Kugelmann was erbij aanwezig.

Sigismund Borkheim had voordien aan Marx het concept toegestuurd van de rede, die B. op dit congres wilde houden, met het verzoek er kanttekeningen bij te maken. Borkheim kon zijn redevoering op het congres niet afmaken wegens heftig tumult in de zaal. Hij gaf die later in brochurevorm uit onder de titel 'Mijn paarlen voor het Geneefse congres'.

46 Toen Marx met zijn pamflet 'Herr Vogt' begon, wendde hij zich in februari 1860 tot de hem toen nog onbekende Borkheim met het verzoek hem mee te delen wat hem bekend was over een club vluchtelingen, die in de jaren 1849/50 onder de naam 'Schwefelbande' in Genève bestond. Op 12 febr. 1860 had Borkheim met een uitvoerige brief hierop geantwoord.

47 Kugelmann, die aan het vredescongres in Genève had deelgenomen, had zich tegen de kandidatuur van Vogt als één der vijf vice-voorzitters gekeerd, en met succes.

48 Bedoeld zijn hier de door Engels opgestelde besprekingen van de eerste band van 'Het Kapitaal' voor 'Die Zukunft', een burgerlijk-democratisch blad, dat van 1866 tot 1871 in Berlijn verscheen, en voor de 'Rheinische Zeitung', een burgerlijk dagblad, dat van 1863 tot 1874 in Düsseldorf, resp. Keulen verscheen.

49 Het betreft het eerste optreden van Wilhelm Liebknecht in de Rijksdag op 30 sept. 1867, waarbij hij zich o.a. scherp keerde tegen het willekeurige optreden van de politie inzake verblijfsvergunningen.

50 Johann Philipp Becker schreef in een brief van 7-10-1867 aan Marx' vrouw Jenny over de noodsituatie, waarin hij verkeerde en die hem verdere activiteiten onmogelijk dreigde te maken. Op aandrang van vrienden en kameraden bleef Becker evenwel op zijn post.

51 In de eerste band van 'Het Kapitaal' had Marx uit de naam Faucher de woorden 'vorfauchen' en 'lügenfauchendsten' gevormd. Het Duitse werkwoord 'fauchen' betekent snuiven, blazen, sissen.

52 Het betreft een brief (van 24-10-1867), die Marx had ontvangen van Joseph Dietzgen, destijds in leidende funktie werkzaam in de leerfabriek van Wladimir in Petersburg. Dietzgen liet zich daarin zeer lovend uit over 'Zur Kritik . . .' en de eerste band van 'Het Kapitaal', waarna hij de grondslagen van zijn (Dietzgens) materialistische wereldbeschouwing uiteenzette. Met deze brief begonnen de vriendschappelijke betrekkingen

tussen Marx en Dietzgen.

53 Kugelmann had Marx op 1-12-1867 per brief o.a. gevraagd 'of Borkheim via diens vriend Bucher niet de deuren van de "Norddeutsche Allgemeine Zeitung" zou kunnen openen voor het plaatsen van recensies van "Het Kapitaal" van de hand van Engels'.

Met de *koninklijke Pruisische Staatscourant* wordt de 'Königlich Preussischer Staats-Anzeiger' bedoeld.

54 Kugelmann had de familie Marx met Kerstmis een van de antieke godenbustes geschonken, die de salon van de familie Kugelmann sierden.

55 Het gaat om de recensie door Eugen Dühring van de eerste band van 'Het Kapitaal', verschenen in 'Ergänzungsblätter zur Kenntniss der Gegenwart', Hildburghausen 1867.

56 Naar Voltaire, 'Candide ou l'Optimisme', hfdst. 1: Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles = alles is ten beste ingericht in de beste der mogelijke werelden.

57 In zijn brief van 17/18 januari 1867 kondigde Kugelmann Marx het bezoek aan van Carl Coppel, een jonge bankier uit Hannover.

In dezelfde brief had Kugelmann geschreven, dat hij bezoek had gehad van ene Kertbény, die over alles en nog wat sprak. Hij vroeg Marx of hij Kertbény kende en welke houding hij tegenover hem moest aannemen.

58 Op 12 december 1867 was in de bijlage van het blad 'Zukunft' onder de titel 'Plagiarismus' een anoniem artikel verschenen, afkomstig van Marx. Het was het antwoord op een redevoering, die de lassalleaan J. B. von Hofstetten op 24-11-1867 op de algemene vergadering van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging had gehouden. Hij had daarin diverse passages nagenoeg letterlijk aan Marx' 'Kapitaal' ontleend, zonder dit werk of de schrijver ervan ook maar te noemen. Bovendien had hij de strekking van de geplagieerde passages veelal verminkt.

59 *Blue Books* (blauwboeken) — de algemene benaming van de publikaties van Engelse parlementaire stukken en diplomatieke documenten. De blauwboeken, zo genoemd naar hun blauwe omslag, werden sedert de 17e eeuw uitgegeven en zijn de voornaamste officiële bron van de geschiedenis van de economie en diplomatie van dit land.

60 Verwijzing naar artikel 11 van de Franse perswet, die op 11-2-1868 door enkele afgevaardigden, onder wie Jean Dollfus, in de wetgevende vergadering was ingediend en op 6-3-1868 in de volgende redactie werd aangenomen: 'Elke publikatie in periodieken, die betrekking heeft op het privéleven, is in strijd met de wet en kan met een boete van 500 frs. bestraft worden'.

61 De parlementsverkiezingen van november 1868 in Engeland vonden plaats op grondslag van de kiesrechthervorming van 1867. Door deze hervorming

kregen alle huiseigenaars en huurders, die een bepaald bedrag aan belasting betaalden, het kiesrecht *(household suffrage)*.

De liberaal *Gladstone* beloofde de Ierse kwestie te zullen regelen en wist daarmee een aantal Engelse arbeidersleiders in zijn vaarwater te krijgen.

62 Freiligraths brief van 3-4-1868 bevatte naast gelukwensen ter gelegenheid van het huwelijk van Laura Marx met Paul Lafargue uitvoerige woorden van dank voor een exemplaar van 'Het Kapitaal' en het verzoek aan Marx er bij gelegenheid zijn naam in te schrijven. Over het werk zelf de volgende uitlating: 'Het is nu eenmaal een boek dat bestudeerd moet worden, en daarom is het succes misschien niet al te snel en al te luidruchtig, maar de werking in stilte zal er des te dieper en duurzamer om zijn. Ik weet dat er aan de Rijn vele jonge kooplui en fabrieksbezitters geestdriftig over het boek zijn. In deze kringen zal het zijn eigelijke doel bereiken —, voor de geleerde zal het daarnaast als bronnenboek onontbeerlijk zijn'.

63 In het voorjaar van 1867 werden in diverse landen inzamelingen gehouden voor F. Freiligrath, die zijn baan als leider van het Londense filiaal van de Banque Générale Suisse was kwijtgeraakt wegens opheffing van het filiaal. Vooral in Duitsland werden tal van Freiligrath-comités gevormd.

64 In zijn brief van 8-4-1868 had Kugelmann geschreven, dat hij *Virchow* op het werk van Marx attent had gemaakt en hem had geschreven, dat Marx in de politieke economie dezelfde methode als Virchow in de medicijnen toepaste en dat men 'Het Kapitaal' gevoeglijk de cellulair-pathologie van de burgerlijke maatschappij kon noemen.

65 Kugelmann had in zijn brief van 9-7-1868 enkele in de Duitse pers verschenen besprekingen van de eerste band van 'Het Kapitaal' bijgesloten.

66 Marx kritiseerde de opvattingen van de Franse burgerlijke econoom Bastiat en van diens Duitse navolgers in het nawoord bij de tweede druk (1872) van 'Het Kapitaal' en in diverse passages in dat werk.

Over de heren van de 'vulgaire economie' zie ook Marx' 'Theorien über den Mehrwert'.

67 Verwijzing naar de met 'h' ondertekende recensie van 'Het Kapitaal' in 'Literarisches Centralblatt für Deutschland' van 4-7-1868.

68 Kugelmann had Marx in een brief van 2-8-1868 om materiële steun gevraagd voor stakende wevers in Linden bij Hannover. Dit verzoek werd op 4 augustus behandeld in een bijeenkomst van de Algemene Raad van de Internationale.

69 De Franse sektie van de Internationale Arbeidersassociatie in Londen werd in het najaar van 1865 opgericht. Naast vertegenwoordigers van het proletariaat maakten kleinburgerlijke emigranten er deel van uit, onder wie Félix Pyat. Medio 1868 achtte de Algemene Raad het noodzakelijk zich van het avontuurlijke en provokatorische optreden van Pyat te distanciëren,

waarop de vertegenwoordigers van het proletariaat uit de sektie traden. De groep rond Pyat, die geen enkele binding met de Internationale meer had, bleef toch in haar naam agiteren, waarbij ze antiproletarische groeperingen ondersteunde. Op 10 mei 1870 verbrak de Algemene Raad officieel elke band met deze groep.

70 Marx doelt hier op zijn werken 'De armoede van de filosofie' en 'Zur Kritik der Politischen Oekonomie'.

71 *in partibus infidelium* (in de gebieden van de ongelovigen) wil zoveel zeggen als: slechts in naam, alleen de titel als zodanig dragend; oorspronkelijke toevoeging bij de titel van katholieke bisschoppen van diocesen in niet-christelijke landen.

72 De burgerlijke revolutie in Spanje (1868-1874) begon in september '68 met een opstand van de vloot in Cádiz tegen de reactionaire monarchie van Isabella II. In 1873 bereikte deze revolutie haar hoogtepunt met de oprichting van een burgerlijk-democratische federale republiek. In 1874 werd evenwel de dynastie der Bourbons opnieuw op de troon geholpen door de grote bourgeoisie en de landheren.

73 Kugelmann had Engels op 26-7-1868 meegedeeld, dat Ernst Keil in Leipzig zich, naar de woorden van Kertbény, ermee accoord had verklaard de biografie van Marx in de 'Gartenlaube' op te nemen. De door Engels geschreven korte biografie werd door de redactie echter geweigerd.

'Die Gartenlaube' was een kleinburgerlijk geïllustreerd weekblad 'voor het gezin', dat van 1853 tot 1943 verscheen.

74 *'Daheim'* — geïllustreerd literair weekblad, in 1864 in Leipzig gesticht, van christelijk-conservatieve richting.

75 Het betreft het manuskript van het geschrift 'Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit', dat Joseph Dietzgen ter beoordeling aan Marx had gezonden. Het werk verscheen voor het eerst in 1869 in Hamburg.

76 De *National Labor Union* van de Verenigde Staten werd in augustus 1866 in Baltimore opgericht (zie ook noot 32). Van de oprichting af ondersteunde de NLU de Internationale Arbeidersassociatie, hetgeen culmineerde in het in augustus 1870 op het congres in Cincinnati genomen besluit om zich bij de Internationale aan te sluiten, welk besluit evenwel niet werd gerealiseerd.

77 Het betreft een brief van A. Ruge aan een zekere Steinthal, een Duitse koopman in Manchester, waarin Ruge zich zeer lovend over 'Het Kapitaal' uitlaat.

78 Naar een drama van Adolph Müller, 'De schuld', 2de akte, 5de scène.

79 *'L'Union Libérale'* — coalitie van burgerlijke republikeinen, orleanisten en een deel van de legitimisten op grondslag van de gemeenschappelijke oppositie tegen het keizerrijk tijdens de verkiezingen voor de wetgevende ver-

gadering van 1863. Voor de verkiezingscampagne 1869 moest de Unie opnieuw georganiseerd worden, hetgeen evenwel niet lukte, daar de meningsverschillen tussen de diverse partijen te groot bleken te zijn.

80 Kugelmann had in zijn brief van 4-3-1869 Marx verzocht hem een opgave te verstrekken van literatuur over de invloed van Rusland in de staten van Europa.

Sedert de dertiger jaren publiceerde de Engelse politicus en publicist David Urquhart diplomatieke stukken en werken over de buitenlandse politiek. Deze publikaties verschenen in de vorm van boeken en brochures, alsmede in verschillende periodieken.

81 Kugelmann had Marx een verhandeling gestuurd over de behandeling van huidziekten door middel van ventilatie.

82 In april 1869 maakte de overheid in België op bloedige wijze een eind aan stakingen in de ijzerfabriek van Cockerill in Seraing en van mijnwerkers in Frameries.

De Algemene Raad van de Internationale hield zich met deze gebeurtenissen bezig en gaf Marx opdracht tot het schrijven van een adres hierover. (Zie MEW, deel 16, blz. 350-354.)

83 Kugelmann had in zijn brief van 6-7-1869 voorgesteld de door Engels geschreven biografie 'Karl Marx' in het blad 'Zukunft' te publiceren. (Zie ook noot 73.)

84 Marx ging circa 10 september 1869 met zijn dochter Jenny op reis naar Duitsland om Kugelmann te bezoeken. Ze bleven tot 7 oktober in Hannover. Op de terugweg deden ze Hamburg aan, waar Marx een ontmoeting had met zijn uitgever Meissner.

85 Na zijn verblijf bij de Kugelmanns in het najaar van 1869 noemde Marx in zijn brieven aan Kugelmann diens vrouw veelal Madame la Comtesse, mevrouw de gravin. (Zie ook noot 41.)

86 Het betreft het werk 'De toestand van de werkende klasse in Rusland' van N. Flerowski, dat Marx door N. F. Danielson was toegestuurd en dat voor Marx aanleiding vormde zich bezig te houden met het leren van de Russische taal.

87 Na het neerslaan van de in 1798 begonnen Ierse opstand werd door de Engelse regering aan Ierland in 1801 de Unie tussen Engeland en Ierland opgedrongen, waarmee de laatste sporen van autonomie werden weggevaagd.

88 In oktober 1641, aan de vooravond van de Engelse burgerlijke revolutie, brak in Ierland een nationale opstand uit die er bijna toe leidde, dat het grootste deel van het eiland aan Engeland ontviel. Deze opstand werd in de jaren 1649/52 door *Oliver Cromwell* onderdrukt. De 'pacifikatie' van Ierland geschiedde met een gruwelijkheid zonder weerga en eindigde ermee, dat het grondbezit in Ierland op massale schaal werd onteigend ten

gunste van nieuwe Engelse landheren. Hierdoor werd de positie van de burgerlijke grootgrondbezitters in Engeland versterkt en werd de herinvoering van de monarchie in de hand gewerkt.

Non bis in idem! — moge het geen tweede maal gebeuren!

89 Bij aanvullende verkiezingen voor het Engelse parlement was *O'Donovan Rossa*, een vooraanstaande leider van de Fenian-beweging, die in 1865 tot levenslange opsluiting was veroordeeld, kandidaat gesteld in Tipperary (Zuid-Oost-Ierland). Op 25-11-1869 werd Rossa in het parlement gekozen. Hoewel deze verkiezing ongeldig werd verklaard, getuigde de verkiezing van Rossa van het toenemende protest tegen de Engelse politiek onder de Ierse massa's.

De *Habeas Corpus Wet* werd in 1679 door het Engelse parlement aangenomen. Volgens deze wet moest elk arrestatiebevel gemotiveerd zijn en moest de arrestant op korte termijn, binnen 3 tot 20 dagen, ofwel aan de rechtbank zijn overgegeven ofwel zijn vrijgelaten. Deze wet gold niet voor gevallen, waarin de aanklacht staatsverraad luidde, en ze kon door het parlement tijdelijk buiten werking worden gesteld, hetgeen enkele malen geschiedde.

90 Het *Eulenburg-schandaal* heeft betrekking op een verklaring in de Pruisische Landdag door de minister van binnenlandse zaken, graaf von Eulenburg, waarmee hij zich schaarde achter het optreden van het Pruisische militaire bestuur in Celle (Hannover). Het ging daarbij om het neerhalen, tegen een gerechtelijke uitspraak in, van een monument voor de in de slag bij Langensalza in de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog (1866) gevallen Hannoveranen.

91 De *obrok* was een in het oude Rusland jaarlijks terugkerende belasting in natura of geld, die door de lijfeigenen aan de landheren moest worden voldaan.

92 F. Duchinski stelde in de jaren 1854/61 de theorie op, dat het Russische volk van de Mongolen zou afstammen. Henri Martin geeft in zijn boek 'La Russie et l'Europe', dat in 1866 in Parijs verscheen, een uiteenzetting van die theorie. G. Kinkel vertaalde dit werk in 1869 in het Duits.

93 Krachtens een verdrag van 30 maart 1867 kwamen de Russische bezittingen in Noord-Amerika (Alaska) voor een bedrag van 7,2 miljoen dollar in handen van de Verenigde Staten.

94 Marx' dochter Jenny publiceerde onder het pseudoniem *J. Williams* een reeks artikelen over de Ierse kwestie in het Franse blad 'Marseillaise'. Het derde artikel in die reeks werd door haar gezamenlijk met haar vader geschreven.

Kugelmann had in zijn brief van 21-3-1870 verzocht hem mee te delen of Jenny voor haar verjaardag een plezier gedaan kon worden met een goed

exemplaar van het volledige werk van *Goethe*.

95 Klaarblijkelijk een toespeling op het verhaal over een jongen, dat Marx tijdens zijn verblijf bij de familie Kugelmann had verteld. Die jongen jammerde voortdurend: Ach, had ik nu maar Frans in plaats van Latijn geleerd! Mevrouw Kugelmann herhaalde deze uitdrukking in de brief van 21-3-1870.

96 De bijlage betreft de door Marx opgestelde 'Vertrouwelijke Mededeling' van de Algemene Raad van de Internationale bestemd voor het bestuur van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij in Duitsland. Het is een lijvig stuk over de geschiedenis van de controverse tussen de Internationale en de Russische anarchist Bakoenin en diens aanhangers. (Zie MEW, deel 16, blz. 409-420.)

97 Diverse geschenken van de fam. Kugelmann waren bestemd voor dochter Jenny. Voor Karl Marx zelf was er een wandtapijt uit de studeerkamer (van het afgebroken huis) van de geleerde Leibniz, voor wie Marx grote bewondering had.

98 Karl Marx: 'Tweede Adres van de Algemene Raad over de Duits-Franse oorlog', zie 'De burgeroorlog in Frankrijk', Pegasus, Amsterdam 1971.

99 Het *landstormreglement* van 1813 voorzag, in de bevrijdingsoorlog van Pruisen tegen de aanvallen van Napoleon I, in de bewapening van het volk op omvangrijke schaal. De gehele weerbare mannelijke bevolking, voorzover ze niet tot het leger behoorde, was verplicht dienst te nemen bij de landstorm om het geregelde leger in de vorm van een guerrillaoorlog te ondersteunen. Onder invloed van de reactionaire krachten werd dit reglement reeds hetzelfde jaar weer ongedaan gemaakt.

100 Het inderhaast gevormde en in meerderheid slecht opgeleide *Loire-leger* besliste de militaire operaties in het gebied van Orleans; in verscheidene gevechten behaalde het de overwinning op de Duitse troepen, daarbij ondersteund door de bevolking.

101 Met het *vredesverdrag van Parijs* kwam er een einde aan de Krim-oorlog tussen enerzijds Rusland en anderzijds Engeland, Frankrijk, Turkije en Sardinië om de hegemonie in het Nabije Oosten. Rusland trok hierbij aan het kortste eind.

102 Het betrof de *'Daily News'* van 19-1-1871, waarin een ingezonden stuk van Marx was opgenomen over de vrijheid van pers en van het woord in Duitsland (zie MEW deel 17, blz. 283-285).

103 De vestingcommandant van Toul, Hück, staakte op 23 sept. 1870 het verzet tegen de sinds 19 augustus durende belegering.

104 Bismarck en Jules Favre ondertekenden op 28 januari 1871 een conventie over de wapenstilstand en over de kapitulatie van Parijs. Een op korte termijn te kiezen Nationale Vergadering moest er over beslissen of de oorlog

werd voortgezet of een vredesverdrag moest worden gesloten. Na de verkiezingen van 8-2-1871 knoopte Thiers, die door de Nationale Vergadering tot hoofd van de uitvoerende macht was benoemd, direct vredesonderhandelingen aan. Op 26-2-1871 werd in Versailles tussen het Duitse rijk en Frankrijk het voorlopige vredesverdrag gesloten, gevolgd door het definitieve op 10-5-1871 in Frankfort a.d. Main.

105 Medio september 1870 werd een delegatie van de kort voordien in Parijs gevormde regering van nationale verdediging naar Tours gezonden om het verzet in de provincie tegen de verdere Duitse opmars te organiseren en zo mogelijk buitenlandse hulp te verkrijgen. In december verplaatste de delegatie haar zetel naar Bordeaux. Van begin oktober tot het einde van de oorlog had Léon Gambetta, onder wie defensie en binnenlandse zaken ressorteerden, de leiding van de delegatie. Het in Parijs achtergebleven grootste deel van de regering stond onder leiding van Trochu.

106 Op 31-1-1871 vaardigde de regering in Bordeaux een dekreet uit inzake de verkiezingen voor de Nationale Vergadering (zie n. 104), waarin aan diverse vooraanstaande personen uit de tijd van het Tweede Keizerrijk het stemrecht werd ontnomen. In een telegram aan Gambetta protesteerde Bismarck tegen deze maatregel, die overigens door de regering in Parijs bij dekreet van 4-2-1871 ongeldig werd verklaard. Gambetta diende daarop zijn ontslag in.

107 Kugelmann had in zijn brief van 5-4-1871 Marx dringend aangemaand om wat aan zijn gezondheidstoestand te doen, opdat hij (Marx) voor zijn wetenschappelijke werk en voor de Internationale 'en ook een beetje voor ons' behouden zou blijven, zoals K. schreef.

108 Bedoeld is de heldhaftige opstand van de Parijse arbeiders van juni 1848. (Zie K. Marx, 'De klassenstrijd in Frankrijk', Pegasus, Amsterdam 1974.)

109 Kugelmann schreef op 15-4-1871 aan Marx, dat de 'nederlaag de arbeiders weer voor geruime tijd van hun leiders zal beroven, hetgeen een niet te onderschatten ongeluk betekent. Het proletariaat, schijnt het, heeft meer behoefte aan voorlichting dan aan de strijd met de wapens. De slechte afloop aan deze of gene toevalligheid toeschrijven — wil dat niet zeggen dat men in dezelfde fout vervalt, die in de "Achttiende Brumaire" zo treffend de kleinburgers wordt verweten?'

Op *13 juni 1849* had de kleinburgerlijke Montagne uit protest tegen het zenden van Franse troepen om de revolutie in Italië te onderdrukken, tot een vreedzame demonstratie in Parijs opgeroepen. Volgens de Franse grondwet was het verboden Franse troepen in te zetten tegen de vrijheid van andere volken. Het mislukken van deze demonstratie, die door troepen uiteengejaagd werd, richtte als het ware de schijnwerper op het bankroet van de kleinburgerlijke democratie in Frankrijk.

110 Bedoeld is 'De burgeroorlog in Frankrijk'.

111 In een circulaire aan de diplomatieke vertegenwoordigers van Frankrijk deed Jules Favre een beroep op de Europese regeringen om tot een gemeenschappelijke vervolging van de Internationale Arbeidersassociatie te komen. Engels en Marx schreven in opdracht van het subcomité van de Algemene Raad in antwoord hierop de 'Verklaring van de Algemene Raad naar aanleiding van het rondschrijven van Jules Favre', welke verklaring ook aan diverse kranten werd gezonden. (Zie MEW, deel 17, blz. 367/368.)

112 In zijn brief van 27 april 1871 feliciteerde Kugelmann Marx met diens verjaardag en stuurde hem als kleine 'opmontering' een boek van Fritz Reuter, 'Ut mine Stromtid'.

'13 De redacteur van de 'Pall Mall Gazette' Frederic Greenwood had in zijn blad van 29-6-1871 de beschuldigingen aan het adres van Jules Favre, waarvoor Marx zich persoonlijk verantwoordelijk stelde, 'laster' genoemd. In het bedoelde ingezonden stuk van Marx noemde deze op zijn beurt Greenwood een 'lasteraar, even ignorant als arrogant'. Marx schreef, dat, zouden zij op het Europese vasteland leven, hij Greenwood 'op andere wijze ter verantwoording zou roepen'.

114 Kugelmann stuurde Marx op 1-11-1871 de aanklacht van de officier van justitie tegen Bracke en anderen, ex-leden van het bestuur van de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij. Een centrale plaats in die aanklacht nam de verhouding van de partij tot de Algemene Raad van de Internationale in. Het lidmaatschap van de Internationale moest hiermee strafbaar gesteld worden. Het proces in hoger beroep eindigde met een volledige nederlaag voor de heersende klassen. Marx vergelijkt hier de aanklacht met een in 1870 voor het Weense gerechtshof gevoerd proces tegen sociaal-democraten, onder wie Johann Most.

115 Bedoeld zijn de besluiten van de conferentie van afgevaardigden van de Internationale Arbeidersassociatie, gehouden van 17/23-9-1871 te Londen (zie MEW, deel 17, blz. 418-426).

116 Marx bedoelt hiermee de vertrouwelijke circulaire van de Algemene Raad van de Internationale 'Over de zogenaamde scheuringen in de Internationale', die begin 1872 door Marx en Engels werd geschreven. Er wordt een beeld in geschetst van de historische ontwikkeling, de beginselen en de politiek van de Internationale enerzijds en van het ondermijnende optreden door de aanhangers van de anarchist Bakoenin en andere elementen. Marx en Engels ontmaskerden de ware doeleinden van de anarchisten en brandmerkten de activiteit van de door Bakoenin geleide Alliantie.

Het rondschrijven werd in het Frans uitgegeven. De titel luidde: *'Les prétendues scissions dans l'Internationale'*.

117 Marx zinspeelt hier op zijn besluit om op het Haagse Congres van de Internationale (2 tot 7 sept. 1872) zijn bestuursfunkties neer te leggen, ten einde zich verder uitsluitend aan theoretisch werk te kunnen wijden.

Op dit congres, waarvoor Marx en Engels een enorm stuk werk verzetten, werden belangrijke besluiten genomen, o.a. over de politieke activiteit van de arbeidersklasse, wijziging van statuten en huishoudelijk reglement van de Internationale en uitbreiding van de bevoegdheden van de Algemene Raad. Bovendien kwam de jarenlange strijd tegen allerlei soorten kleinburgerlijk sektarische richtingen in de arbeidersbeweging binnen de Internationale hier tot een afsluiting. De leiders van de anarchisten, Bakoenin en Guillaume, werden uit de Internationale geroyeerd. De besluiten van het Haagse Congres legden de grondslag voor de ontwikkeling van zelfstandige nationale politieke partijen van de arbeidersklasse.

118 Ongerust geworden door een mededeling over de gezondheidstoestand van Marx in de 'Frankfurter Zeitung', had Kugelmann zich op 13 januari 1874 tot Engels gewend en hem om nadere gegevens verzocht.

119 De verkiezingen voor de Rijksdag van 10-1-1874 leverden voor de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij een weergaloos succes op doordat het aantal op haar kandidaten uitgebrachte stemmen werd verviervoudigd (van ruim 40.000 naar 171.000), terwijl het aantal zetels steeg van twee naar zes. De Algemene Duitse Arbeidersvereniging zag haar stemmental stijgen van 60.000 naar 180.000 en kreeg drie zetels. Ook de (katholieke) Centrumpartij, waartegen Bismarck strijd voerde, kon op een aanzienlijke stemmenwinst bogen.

120 Eind maart 1872 werd in het graafschap Warwickshire een landarbeidersvakbond opgericht, die zich aan het hoofd plaatste van een staking, die snel om zich heen greep. Mede door de hulp van de vakbonden van stedelijke arbeiders kon deze stakingsbeweging met succes worden bekroond. In mei 1872 werd een nationale landarbeidersbond opgericht, de National Agricultural Labourers' Union, die eind 1873 al circa 100.000 leden telde.

121 Marx had in de zitting van 3 september van het Haagse Congres van de Internationale in verband met het controleren van de mandaten gezegd, dat de zogenaamde leiders van de Engelse arbeiders in meerdere of mindere mate door de bourgeoisie en de regering gekocht waren.

122 In mei 1874 verbleef tsaar Alexander II in Engeland, ten einde de betrekkingen met de Engelse regering nauwer aan te halen. Hiervoor werd een bezoek van Alexander aan diens dochter Maria Alexandrowna, die met de hertog van Edinburg gehuwd was, als voorwendsel genomen.

123 Begin 1871 had in Londen een internationale conferentie plaatsgehad, waaraan vertegenwoordigers van Rusland, Engeland, Oostenrijk-Hongarije, Duitsland, Frankrijk, Italië en Turkije deelnamen. Op 13 maart 1871

ondertekende de conferentie een conventie, die enkele artikelen van het Parijse vredesverdrag van 1856 (zie ook noot 101) buiten werking stelde. Rusland en Turkije kregen daarmee weer toestemming om oorlogsschepen in de Zwarte Zee te stationeren en langs de oevers arsenalen op te richten.

124 Op 15 augustus 1874 ging Marx met zijn dochter Eleanor op dringend advies van zijn artsen voor een kuur naar Karlsbad (Karlovy Vary). Hij bleef daar ruim een maand, in hetzelfde hotel als de familie Kugelmann. Dit was tevens de laatste ontmoeting tussen Marx en Kugelmann. Het schijnt in Karlsbad tot een breuk tussen hen beiden gekomen te zijn.

In de door Franziska Kugelmann op schrift gestelde herinneringen maakt zij er gewag van, dat gedurende de laatste dagen van hun verblijf aldaar, 'na een wandeling, die langer was dan gewoonlijk', de relaties tussen haar vader en Karl Marx bruusk verbroken bleken te zijn. Over de oorzaken sprak haar vader nauwelijks. 'Waarschijnlijk', schrijft Franziska Kugelmann, 'had hij Marx ertoe trachten over te halen elke politieke propaganda op te geven om zich volledig aan de voltooiing van "Het Kapitaal" te wijden'.

De oorspronkelijk utopistische en later duidelijk reformistische opvattingen van Kugelmann zullen er wel niet vreemd aan zijn geweest. Desondanks bleef Kugelmann zijn best doen om 'Het Kapitaal' in Duitsland bekendheid te geven en onderhield hij contacten met Engels.

Alexander I (1777-1825): tsaar van Rusland (1801/25).
Alexander II (1818-1881): tsaar van Rusland (1855/81).
Anderson-Garrett, Elisabeth (1836-1917): Engelse arts en natuurkundige.

Badinguet zie Napoleon III.

Bakoenin, Michail Alexandrowitsj (1814-1876): een van de Russische ideologen en publicisten van het anarchisme; nam deel aan de revolutie in Duitsland (1848/49), verkondigde panslavistische opvattingen; trad in de Internationale Arbeidersassociatie op als gezworen vijand van het marxisme en werd in 1872 op het Haagse Congres wegens scheurmakerij uit de Internationale gestoten.

Bastiat, Frédéric (1801-1850): Frans vulgair-econoom, apologeet van het kapitalisme.

Becker, Bernhard (1826-1882): Duitse publicist; medeoprichter van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging en voorzitter ervan (1864/65); trad in 1870 toe tot de Sociaal-democratische Arbeiderspartij, keerde zich na 1874 van de arbeidersbeweging af en publiceerde in 1879 een smaadschrift tegen de Commune van Parijs.

Becker, Johann Philipp (1809-1886): Duitse borstelmaker, actief in de nationale beweging en de revolutie van 1848/49; sinds 1860 vriend en medestrijder van Marx en Engels; redacteur van het maandblad 'Der Vorbote' (1866/71), van 1864 tot aan zijn dood actief in Genève voor de Internationale.

Beesly, Edward Spencer (1831-1915): Engels historicus en politicus, burgerlijke radikaal, positivist; hoogleraar aan de universiteit van Londen; president van de oprichtingsbijeenkomst op 24-9-1864 van de Internationale Arbeidersassociatie; bevriend met Marx.

Benedek, Ludwig August, Ridder von (1804-1881): Oostenrijks generaal, opperbevelhebber van het leger in de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog van 1866.

Benkert zie Kertbény.

Bismarck, Otto, Fürst von (1815-1898): Duits staatsman en diplomaat, vertegenwoordigde de belangen van de Pruisische jonkers; minister-president van Pruisen (1862/71) en rijkskanselier van Duitsland (1871/90); voltooide de vereniging van Duitsland, bevorderde het bondgenootschap tussen jonkers en grote bourgeoisie en stimuleerde de groei van het Pruisisch-Duitse militarisme; ontketende de oorlog tegen Frankrijk en steunde de Franse bourgeoisie bij het neerslaan van de Commune (1870/71); dreef in 1878 de Socialistenwet door, die door de strijd van de arbeidersklasse in 1890 moest worden ingetrokken.

Blanqui, Louis-Auguste (1805-1881): Frans revolutionair, utopisch communist; organisator van verscheidene geheime genootschappen en samenzweringen, nam actief deel aan de revoluties van 1830 en 1848; een der leiders van de opstand van 31-10-1870 in Parijs; ten tijde van de Commune gevangene van de regering van Versailles; heeft in totaal 36 jaren van zijn leven in gevangenissen doorgebracht.

Blind, Karl (1826-1907): Duitse publicist, kleinburgerlijk democraat; nam deel aan de opstandige beweging in Baden-Palts (1848/49), in de 50er jaren actief in emigrantenkringen in Londen.

Boelgakow, S. N. (1871-1944): Russisch burgerlijk econoom en filosoof, idealist; trad naar voren met een revisie van Marx' leer over het agrarische vraagstuk.

Böhme, Jacob (1575-1624): Duitse schoenmaker; pantheïstisch filosoof, mysticus, wiens leer tegelijkertijd diepe dialektische en materialistische gedachten bevatte.

Bonaparte zie Napoleon III.

Borkheim, Sigismund Ludwig (1825-1885): Duitse publicist, democraat; nam deel aan de revolutionaire beweging 1848/49; emigreerde naar Zwitserland, later Engeland.

Bracke, Wilhelm (1842-1880): Duitse boekhandelaar en uitgever; een der oprichters en leiders van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij; lid van de Rijksdag (1877/79); stond dicht bij Marx en Engels.

Brockhaus, Heinrich (1804-1874): uitgever en boekhandelaar te Leipzig.

Bucher, Lothar (1817-1892): Pruisisch justitieel ambtenaar, publicist; na de revolutie (1848/49) emigrant in Londen; correspondent van de Berlijnse 'National-Zeitung', later nationaal-liberaal en medewerker van Bismarck voor buitenlandse zaken.

Büchner, Ludwig (1824-1899): Duits natuurkundige en filosoof; nam deel aan de revolutie van 1848/49; behoorde tot de uiterste linkervleugel van de kleinburgerlijke democratie, wees een zelfstandige arbeidersbeweging van de hand.

Bürgers, Heinrich (1820-1878): Duits radikaal publicist; in Keulen actief in de Bond der Communisten, lid van de redactie van de 'Neue Rheinische Zeitung' (1848/49), in 1852 in het Keulse Communistenproces tot zes jaar vestingstraf veroordeeld; later nationaal-liberaal.

Cabanis, Pierre-Jean-George (1757-1808): Franse arts en materialistisch filosoof.

Carey, Henry Charles (1793-1879): Amerikaans vulgair-econoom, aanhanger van het protektionisme, voorvechter van de klassenharmonie in de burgerlijke maatschappij.

Cassagnac zie Granier de Cassagnac.

Castille, Charles-Hippolyte (1820-1886): Frans schrijver en publicist; aanvanke-

lijk republikein, tijdens het Tweede Keizerrijk bonapartist; schreef verscheidene werken over de Franse geschiedenis.

Cavaignac, Louis-Eugène (1802-1857): Frans generaal en politicus, gematigd burgerlijk-republikein; berucht wegens zijn barbaarse oorlogvoering bij de verovering van Algerije; onderdrukte als minister van oorlog in juni 1848 op gruwelijke wijze de Parijse opstand.

Clarendon, George William Frederick Villiers, graaf van (1800-1870): Brits staatsman, liberaal; onderkoning van Ierland (1847/52), onderdrukte de Ierse opstand 1848; minister van buitenlandse zaken (1853/58, 1865/66 en 1868/70).

Comte, Isidore-Auguste-François-Marie (1798-1857): Frans mathematicus, filosoof en socioloog, grondlegger van het positivisme.

Contzen, Karl Wilhelm (geb. 1855): Duits econoom, aanhanger van Roscher; in de 60er jaren privaatdocent aan de universiteit van Leipzig.

Cromwell, Oliver (1599-1658): Engels staatsman, leider van de bourgeoisie en de verburgerlijkte adel; sinds 1649 opperbevelhebber van het leger in Ierland en Lord-stadhouder van Ierland; Lord-Protector van Engeland, Schotland en Ierland (1653/58).

Darwin, Charles Robert (1809-1882): Engels natuurvorser; grondlegger van de leer over het ontstaan en de ontwikkeling van de planten- en diersoorten.

Delescluze, Louis-Charles (1809-1871): Frans politicus en journalist, kleinburgerlijk-revolutionair; nam deel aan de revolutie van 1848/49; afgevaardigde in de Nationale Vergadering van 1871, lid van de Commune, sneuvelde in mei 1871 op de barrikaden.

Dietzgen, Joseph (1828-1888): Duits leerbewerker, autodidaktisch filosoof, aanhanger van het dialektische materialisme; sociaal-democraat.

Disraeli, Benjamin, graaf van Beaconsfield (1804-1881): Brits staatsman, schrijver, leider van de Tories; minister van financiën (1852, 1858/59, 1866/68), minister-president (1868, 1874/80).

Dollfus, Jean (1800-1887): Frans grootkapitalist uit de Elzas, burgerlijk filantroop; burgemeester van Mühlhausen (Mulhouse).

Duchinski, Franciszek (1817-1893): Pools geschiedkundige en etnograaf, emigreerde na de opstand van 1830 naar Parijs.

Dühring, Eugen Karl (1833-1921): Duits eclectisch filosoof en vulgair-econoom, vertegenwoordiger van het reactionaire kleinburgerlijke socialisme, metafisicus; privaatdocent aan de universiteit van Berlijn (1863/77).

Duncker, Franz Gustav (1822-1888): Duits publicist en uitgever; lid van de partij van de Vooruitgang, medeoprichter van reformistische vakbonden.

Eccarius, Johann Georg (1818-1889): kleermaker uit Thüringen, publicist; emi-

grant in Londen, lid van de Bond der Rechtvaardigen, later Bond der Communisten, een der leiders van de Duitse Ontwikkelingsvereniging voor Arbeiders in Londen, lid van de Algemene Raad van de Internationale (1864/72), algemeen secretaris van de Raad (1867/71); sloot zich later aan bij de reformistische leiders van de Britse vakbeweging.

Eleanor zie Marx, Eleanor.

Eulenburg, Friedrich Albrecht, graaf von (1815-1881): Pruisisch staatsman en diplomaat, minister van binnenlandse zaken (1862/78).

Falloux, Frédéric-Alfred-Pierre, graaf de (1811-1886): Frans politicus en schrijver, legitimist en klerikaal, op wiens initiatief de Parijse Juni-opstand (1848) bloedig werd neergeslagen; later lid van de Nationale Vergadering en minister van onderwijs.

Faucher, Julius (1820-1878): Duits publicist, Jong-Hegeliaan, vulgair-econoom, emigrant in Engeland (1850/61); had als lid (sinds 1866) van de Nationaal-liberale Partij zitting in de Pruisische Kamer.

Favre, Claude-Gabriel-Jules (1809-1880): Frans advocaat en politicus, leider van de gematigde burgerlijke republikeinen, afgevaardigde in de constituerende en de wetgevende Nationale Vergadering (1848/51), minister van buitenlandse zaken (1870/71); beul van de Parijse Commune.

Fechner, Gustav Theodor (1801-1887): Duits natuurkundige en idealistisch filosoof.

Fielden, John (1784-1849): Engels fabrikant, burgerlijk filantroop, aanhanger van de fabriekswetgeving.

Firks, Fjodor Iwanowitsj, baron (1812-1872): Russisch publicist, liberaal; schreef onder het pseudoniem Schédo-Ferroti, D.K. verscheidene werken over het boerenvraagstuk in Rusland.

Fourier, François-Marie-Charles (1772-1837): belangrijkste Franse utopische socialist naast Saint-Simon.

Fränzchen zie Kugelmann, Franziska.

Freiligrath, Ferdinand (1810-1876): belangrijkste Duitse dichter van de burgerlijk-democratische revolutie; gedurende vele jaren vriend van Marx en Engels, redacteur van de 'Neue Rheinische Zeitung', lid van de Bond der Communisten, van 1851 tot 1868 emigrant in Londen; distancieerde zich in de loop der jaren van de revolutionaire strijd.

Freund, Wilhelm Alexander (1833-1918): Duits gynaecoloog, privaatdocent.

Fribourg, E. E.: Frans graveur, later koopman, rechtse proudhonist; nam deel aan de oprichtingsbijeenkomst van de Internationale (1864), een der leiders van de Franse sektie; publiceerde in 1871 een tegen de Internationale en de Commune van Parijs gericht geschrift.

Friedrich Karl (1828-1885): prins van Pruisen, generaal, in de oorlog tegen

Denemarken (1864) opperbevelhebber van het Pruisische, later van het Pruisisch-Oostenrijkse leger; voerde in de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog van 1866 het bevel over het eerste Pruisische leger.

Friedrich Wilhelm III (1770-1840): koning van Pruisen (1797/1840).

Gambetta, Léon (1838-1882): Frans staatsman, burgerlijk republikein, lid van de regering van nationale verdediging (1870/71), leider van de regeringsdelegatie naar Tours, minister-president en minister van buitenlandse zaken (1881/82).

Garibaldi, Giuseppe (1807-1882): nationale held van de Italianen, democraat; gaf in de 50er en 60er jaren leiding aan de strijd van het Italiaanse volk voor nationale bevrijding en hereniging van Italië; begaafd veldheer.

Gek zie Goegg, Marie.

Gladstone, William Ewart (1809-1898): Brits staatsman, Tory, daarna aanhanger van Peel (gematigde Tory), later leider der Liberale Partij, minister van financiën (1852/55, 1859/66), minister-president (1868/74, 1880/85, 1886, 1892/94).

Gneisenau, August Wilhelm Anton, graaf Neithardt von (1760-1831): Pruisisch generaal en militaire theoreticus; speelde een vooraanstaande rol in de nationale bevrijdingsoorlog van 1813/15.

Goegg, Marie (geb. 1826): voorzitster van de Internationale Vrouwenassociatie; vrouw van de Duitse kleinburgerlijke democraat en pacifist Amand Goegg.

Goethe, Johann Wolfgang von (1749-1832): belangrijkste vertegenwoordiger van de Duitse klassieke letteren.

Gortsjakow, Alexander Michailowitsj, vorst (1798-1883): Russisch staatsman en diplomaat, minister van buitenlandse zaken (1856/82).

Götz, Ferdinand (1826-1915): Duitse arts en politicus, deelnemer aan de opstand in Dresden (mei 1849), later nationaal-liberaal, afgevaardigde in de Noordduitse en Duitse Rijksdag.

Granier de Cassagnac, Paul-Adolphe-Marie-Prosper (1843-1904): Frans journalist en politicus, bonapartist, hoofdredacteur van 'Le Pays'.

Guizot, François-Pierre-Guillaume (1787-1874): Frans historicus en staatsman, orleanist; leidde van 1840 tot 1848 de binnen- en buitenlandse politiek van Frankrijk.

Gumpert, Eduard (overl. 1893): Duitse arts in Manchester, vriend van Marx en Engels.

Habsburg: dynastie van keizers van het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie (1273 tot 1806 met onderbrekingen), van de keizers van Oostenrijk (1804/1918) en van de keizers van Oostenrijk-Hongarije (1867/1918).

Hatzfeld, Sophie, gravin von (1805-1881): vriendin en volgelinge van Lassalle,

ex-echtgenote van een Pruisisch grootgrondbezitter.

Haxthausen, August, Freiherr von (1792-1866): hooggeplaatst Pruisisch ambtenaar, aanhanger van de lijfeigenschap.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831): belangrijkste vertegenwoordiger van de klassieke Duitse filosofie (objectieve idealist), die in het systeem van Hegel haar hoogtepunt vond.

Held, Adolf (1844-1880): Duits vulgair-econoom, aanhanger van de historische school der politieke economie; in 1867 privaatdocent, later hoogleraar in Bonn.

Hepner, Adolf (1846-1923): Duits redacteur, lid van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij; samen met A. Bebel en W. Liebknecht in 1872 aangeklaagd wegens hoogverraad.

Herzen, Alexander Iwanowitsj (1812-1870): vooraanstaande Russische revolutionaire democraat, materialistisch filosoof, publicist en schrijver; emigreerde in 1847 naar Frankrijk, woonde vanaf 1852 in Londen, waar hij een drukkerij stichtte en o.a. het tijdschrift 'Kolokol' (De Klok) uitgaf.

Hirsch, Carl (1841-1900): Duits journalist, medeoprichter van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij, voordien lid van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging, redacteur van de 'Crimmitschauer Bürger- und Bauernfreund', het eerste sociaal-democratische dagblad in Duitsland; na 1872 correspondent te Parijs en uitgever van 'Die Laterne' in Brussel.

Hofstetten, Johann Baptist von (overl. 1877): Beierse luitenant, later journalist, lid van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging, mede-uitgever en mede-eigenaar van 'Der Social-Demokrat'; distancieerde zich later van de arbeidersbeweging.

Hohenzollern: dynastie van Brandenburgse keurvorsten (1415-1701), Pruisische koningen (1701-1918) en Duitse keizers (1871-1918).

Jacobi, Abraham (1830-1919): Duitse arts, lid van de Bond der Communisten, actief in Göttingen, Berlijn en Bonn, medebeklaagde in het Keulse Communistenproces (1852); emigreerde naar Amerika, waar hij de ideeën van het wetenschappelijke communisme propageerde; trok zich later uit de arbeidersbeweging terug, nam deel aan de burgeroorlog aan de kant van de Noordelijken; later president van de Academie der Medische Wetenschappen te New York; schreef verscheidene medische publikaties.

Jacoby, Johann (1805-1877): arts uit Koningsbergen, publicist en politicus, consequente kleinburgerlijke democraat, lid van de Pruisische Kamer van Afgevaardigden, felle tegenstander van Bismarcks politiek, in 1870 gearresteerd wegens zijn optreden tegen de annexatie van Elzas-Lotharingen, oprichter van 'Die Zukunft'; sloot zich in de 70er jaren bij de sociaal-democraten aan.

Jenny zie Marx, Jenny.

John Bull: spotnaam voor de Engelsman, afkomstig van Jonathan Swift en John Artbuthnot; meestal benaming voor de vertegenwoordigers van de Engelse bourgeoisie.

Jones, Ernest Charles (1819-1869): Engels proletarisch dichter en publicist, een der leiders van de linkervleugel der Chartisten, lid van de Internationale, vriend van Marx en Engels.

Kaub, Karl: Duitse arbeider, emigrant in Londen, na 1865 in Parijs; lid van de Duitse Ontwikkelingsvereniging voor Arbeiders te Londen, lid van Algemene Raad van de Internationale (1864/65, 1870/71).

Keil, Ernst (1816-1878): Duits publicist, uitgever en boekhandelaar, kleinburgerlijke democraat, uitgever van het weekblad 'Die Gartenlaube'.

Kertbény, Karl Maria (eigenlijke naam *Benkert*) (1824-1882): Hongaars schrijver, burgerlijke liberaal; had relaties tot leidende figuren van de revolutionaire beweging.

Kinkel, Gottfried (1815-1882): Duits dichter en publicist, kleinburgerlijke democraat; nam in 1849 deel aan de opstand in Baden-Palts, werd door een Pruisische rechtbank tot levenslange vestingstraf veroordeeld, vluchtte en emigreerde naar Engeland, waar hij tegen Marx en Engels ageerde.

Kossuth, Lajos (1802-1894): leider van de Hongaarse nationale bevrijdingsbeweging; na de nederlaag van de revolutie van 1848/49 vluchtte hij naar Turkije en ging later naar Engeland en Amerika; zocht in het begin der 50er jaren steun in bonapartistische kringen.

Kugelmann, Franziska (Fränzchen, Käuzchen, Madämchen) (geb. 1858): dochter van Ludwig Kugelmann.

Kugelmann, Gertrud (Trautchen, madame la comtesse, mevrouw de gravin) (geb. ca. 1839): echtgenote van Ludwig Kugelmann.

Kugelmann, Ludwig (Wenzel, keizer Wenceslaus) (1828-1902): Duitse arts, democraat, deelnemer aan de revolutie van 1848/49, actief lid van de Internationale Arbeidersassociatie in Hannover; had een groot aandeel in de verbreiding van 'Het Kapitaal' in Duitsland; vriend van Marx en Engels.

Lafargue, Paul (1842-1911): Franse arts, socialist, propagandist van het marxisme, leerling en strijdmakker van Marx en Engels, lid van de Algemene Raad van de Internationale, corresponderend secretaris voor Spanje, medeoprichter van sekties van de Internationale in Frankrijk, Spanje en Portugal, in 1879 medeoprichter van de Franse Arbeiderspartij; gehuwd met Marx' dochter Laura.

Lange, Friedrich Albert (1828-1875): Duits filosoof en sociaal-econoom, tot 1864 secretaris van de Kamer van Koophandel in Duisburg; vooraanstaand burgerlijk democraat, actief in het Verbond van Duitse Arbeidersverenigingen,

lid van de Internationale; vertrok in 1866 naar Zwitserland, werd in 1870 professor in Zürich, in 1872 in Marburg.

Lassalle, Ferdinand (1825-1864): Duitse advocaat; tot 1862 kleinburgerlijke democraat, in 1863 een der oprichters van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging, waarvan hij voorzitter werd; deed veel agitatorisch werk; grondlegger van de als lassalleanisme bekend geworden variant van het opportunisme; pakteerde met Bismarck; werd bij een duel gedood.

Laura zie Marx, Laura.

Law, Harriet (1832-1897): vooraanstaande vertegenwoordigster van de atheïstische beweging in Engeland, lid van de Algemene Raad van de Internationale (1867/72).

Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807-1874): Frans advocaat en politicus, leider der kleinburgerlijke democraten, in 1848 minister van binnenlandse zaken in de voorlopige regering; emigreerde in 1849 naar Engeland.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729-1781): Duits dichter, literatuur- en kunsthistoricus, belangrijkste vertegenwoordiger van de Verlichting in Duitsland, grondlegger van een realistische esthetica, humanist, tegenstander van het absolutisme.

Liebknecht, Wilhelm (1826-1900): Duits publicist; nam als lid van de Bond der Communisten deel aan de revolutie van 1848/49, emigreerde naar Engeland, waar hij een vriend en strijdmakker van Marx en Engels werd, keerde in 1862 naar Duitsland terug, werd lid van het partijbestuur van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij en verantwoordelijk redacteur van het partijorgaan; afgevaardigde in de Rijksdag.

Lilienfeld-Toal, Pawel Fedorowitsj (1829-1903): Russisch vulgair-socioloog, grondbezitter uit de Baltische landen en hooggeplaatst tsaristisch ambtenaar.

Lochner, Georg (geb. ca. 1824): Duits meubelmaker, deelnemer aan de revolutie van 1848/49, lid van de Bond der Communisten en van de Duitse Ontwikkelingsvereniging voor Arbeiders in Londen, lid van de Algemene Raad van de Internationale (1864/67 en 1871/72); vriend en strijdmakker van Marx en Engels.

Lodewijk XIV (1638-1715): koning van Frankrijk (1643/1715).

Lodewijk Napoleon zie Napoleon III.

Louis Bonaparte zie Napoleon III.

Lowe, Robert (Bob), burggraaf Sherbrooke (1811-1892): Brits staatsman en publicist, liberaal, lid van het parlement, minister van financiën (1868/73), minister van binnenlandse zaken (1873/74).

Malthus, Thomas Robert (1766-1834): Engels geestelijke en econoom, ideoloog van de verburgerlijkte grootgrondbezittersaristocratie, apologeet van het kapitalisme; stelde de reactionaire theorie op van de overbevolking als oorzaak

van de ellende der werkende massa's.

Marie, Alexandre-Thomas (1795-1870): Frans advocaat en politicus, gematigd burgerlijk republikein, minister voor openbare werken in de voorlopige regering (1848), later minister van justitie in de regering-Cavaignac.

Markheim, Bertha: aanhangster van de Bond der Communisten; stond van 1854 tot 1865 in nauwe relatie tot de familie Marx.

Marr, Wilhelm (1819-1904): winkelbediende en journalist uit Hamburg, in de 40er jaren een der leiders van het Jonge Duitsland in Zwitserland, in de 60er jaren spion van de Pruisische politie.

Martin, Bon-Louis-Henri (1810-1883): Frans historicus en politicus; werd in 1865 lid van de Internationale, schreef een meerdelig werk over de geschiedenis van Frankrijk.

Martow, L. (J. O. Zederbaum) (1873-1923): Russisch sociaal-democraat, sinds 1900 redactielid van de 'Iskra', na het Tweede Congres van de RSDAP in 1903 een der leiders van de mensjewiki; emigreerde in 1920 naar Duitsland.

Marx, Eleanor (Tussy) (1855-1898): jongste dochter van Karl Marx, actief in de Engelse en internationale arbeidersbeweging; huwde in 1884 met Edward Aveling.

Marx, Jenny (geb. *von Westphalen*) (1814-1881) echtgenote van Karl Marx.

Marx, Jenny (1844-1883): oudste dochter van Karl Marx, journaliste, actief in de internationale arbeidersbeweging; speelde een belangrijke rol in de strijd van het Ierse volk voor zijn bevrijding; in 1872 getrouwd met Charles Longuet.

Marx, Laura (1845-1911): tweede dochter van Karl en Jenny Marx, actief in de Franse arbeidersbeweging; in 1868 getrouwd met Paul Lafargue.

Maslow, P. P. (1867-1946): Russisch econoom, sociaal-democraat, mensjewiek; schreef een reeks van werken over het agrarische vraagstuk, hield zich na de Oktober-revolutie met pedagogisch en wetenschappelijk werk bezig.

Meissner, Otto Karl (1819-1902): uitgever te Hamburg; gaf 'Het Kapitaal' en andere geschriften van Marx en Engels uit.

Mendelssohn, Moses (1729-1786): Duits idealistisch filosoof van de Verlichting, een der voornaamste vertegenwoordigers van het deisme in Duitsland.

Menke, Theodor Heinrich: Duits statisticus te Hannover, relatie van L. Kugelmann, lid van de Internationale.

Meyer, Gustav: Duits fabrikant in Bielefeld, kennis van L. Kugelmann.

Meyer, Rudolph Hermann (1839-1899): Duits econoom en publicist, conservatief.

Meyer, Sigfrid (ca. 1840-1872): Duits mijnbouwingenieur, aanhanger van Marx, medeoprichter van een sektie van de Internationale te Berlijn; gaf voor eigen rekening 'Het Communistisch Manifest' uit, emigreerde in 1866 naar Amerika, waar hij actief was in de arbeidersbeweging.

Miquel, Johannes (1828-1901): Duits advocaat, deelnemer aan de revolutie van

1848/49, lid van de Bond der Communisten, koos later de kant van de bourgeoisie; medeoprichter van de Nationale Vereniging 1859, burgemeester van Osnabrück (1865/70, 1876/80), sinds 1867 een der leiders van de Nationaalliberale Partij, afgevaardigde in de Pruisische Kamer en de Duitse Rijksdag; in 1897 in de adelstand verheven.

Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, graaf de (1749-1791): politicus van de Franse Revolutie; streed voor de belangen van de grote bourgeoisie en de verburgerlijkte adel.

Mohl, Moritz (1802-1888): Duits econoom; had als gematigd linkse zitting in de Nationale Vergadering van Frankfort; had leidende funktie in de Groot-Duitse Partij.

Moilin, Jules-Antoine (Tony) (1832-1871): Franse arts en publicist, kleinburgerlijke socialist, deelnemer aan de Commune van Parijs, gefusilleerd door de troepen van Versailles.

Möser, Justus (von) (1720-1794): Duits geschiedschrijver, secretaris van de ridderschap van Osnabrück, staatsman.

Napoleon I Bonaparte (1769-1821): keizer der Fransen (1804/14 en 1815).

Napoleon III Louis Bonaparte (Lodewijk Napoleon) (1808-1873): neef van Napoleon I, president van de Tweede Republiek (1848/52), keizer der Fransen (1852/70); ondernam in 1836 poging tot een militaire putsch, werd na arrestatie verbannen naar Amerika; in augustus 1840 landde hij met een kliek samenzweerders in Boulogne en trachtte aldaar een militaire muiterij te ontketenen; hij werd tot levenslang veroordeeld, doch wist in 1846 in de kleren van de metselaar *Badinguet* naar Engeland te ontkomen.

Niemann, Albert (1831-1917): Duits operazanger.

Odger, George (1820-1877): Engels schoenmaker, actief in de vakbeweging, medeoprichter en secretaris (1862/72) van de London Trades Council, lid (1864/71) en voorzitter (1864/67) van de Algemene Raad van de Internationale, van de Reform League en de Land and Labour League; keerde zich tegen de Commune van Parijs en trad uit de Algemene Raad.

O'Donovan Rossa, Jeremiah (1831-1915): medeoprichter en leider van de Fenian-beweging in Ierland, uitgever van de 'Irish People' (1863/65); werd in 1865 tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld, in 1870 geamnestieerd; emigreerde naar Amerika.

Owen, Robert (1771-1858): Engels fabrikant, utopisch socialist; stichtte het 'New Lanark'-bedrijf, waarin arbeiders coöperatief konden deelnemen.

Palmerston, Henry John Temple, burggraaf (1784-1865): Brits staatsman, eerst Tory, na 1830 rechtse leider der Whigs, minister van buitenlandse

zaken (1830/34, 1835/41, 1846/51), minister van binnenlandse zaken (1852/55), minister-president (1855/58, 1859/65).

Paul I (1754-1801): tsaar van Rusland (1796/1801).

Pelletan, Pierre-Clément-Eugène (1813-1884): Frans publicist en politicus, burgerlijk republikein, lid van de Wetgevende Vergadering, lid van de regering van nationale verdediging (1870/71).

Pertz, Georg Heinrich (1795-1876): Duits geschiedvorser, auteur van verscheidene werken over de geschiedenis van Duitsland, gematigd conservatief.

Peter III (1728-1762): tsaar van Rusland (1761/62).

Philips II (1527-1598): koning van Spanje (1556/98).

Plechanow, Georgi Walentinowitsj (1856-1918): vooraanstaand figuur uit de Russische en internationale arbeidersbeweging, eerste propagandist van het marxisme in Rusland; stichtte in 1883 te Genève de eerste Russische marxistische organisatie, de groep 'Bevrijding van de Arbeid', schreef tussen 1883 en 1903 een aantal werken ter verdediging en propagering van de materialistische wereldbeschouwing, nam later opportunistische standpunten in en sloot zich in 1903 bij de mensjewiki aan; na de Februari-revolutie van 1917 gaf hij leiding aan de uiterst rechtse groep 'Eenheid' en trad op tegen de bolsjewiki en tegen de socialistische revolutie, omdat Rusland naar zijn mening er nog niet rijp voor was.

Potter, Georg (1832-1893): Engels timmerman, vakbondsleider, lid van de London Trades Council, oprichter en uitgever van 'Bee-Hive Newspaper'; voerde een politiek van compromissen met de liberale bourgeoisie.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865): Frans publicist, socioloog en econoom, ideoloog van de kleine burgerij, een der theoretische grondleggers van het anarchisme.

Puttkamer, Elisabeth von: nicht van Bismarck; telg uit een familie van hooggeplaatste ambtenaren en officieren in Pruisen.

Pyat, Félix (1810-1889): Frans publicist, dramaturg en politicus, kleinburgerlijk democraat; nam deel aan de revolutie van 1848, emigreerde in 1849, was gekant tegen een zelfstandige arbeidersbeweging, voerde jarenlang een lastercampagne tegen Marx en de Internationale; lid van de Commune van Parijs, emigreerde daarna weer naar Engeland.

Quételet, Lambert-Adolphe-Jacques (1796-1874): Belgische geleerde, statisticus, mathematicus en astronoom; poneerde de theorie van de 'doorsnee-individu'.

Rasch, Gustav (1825-1878): Duits publicist en jurist, democraat, deelnemer aan de revolutie van 1848 in Berlijn, daarna emigrant, later lid van de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij.

Rau, Karl Heinrich (1792-1870): Duits burgerlijk econoom; deelde enigszins de opvattingen van Smith en Ricardo.

Reich, Eduard (1836-1919): Duits arts, auteur van werken over openbare gezondheidszorg en hygiëne.

Reuter, Fritz (1810-1874): Duits schrijver; beeldde op humoristische wijze, in dialekt, de levensomstandigheden op het Mecklenburgse platteland uit; in 1833 wegens deelname aan de nationale beweging (Burschenschaftsbewegung) eerst ter dood veroordeeld, daarna tot 30 jaar vestingstraf begenadigd en in 1840 geamnestieerd.

Ricardo, David (1772-1823): Engels econoom, wiens werk het hoogtepunt vormt van de klassieke burgerlijke politieke economie.

Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817-1894): Duits vulgair-econoom, grondlegger van de vroege historische school van de politieke economie in Duitsland; bestreed het utopische socialisme en de klassieke politieke economie, ontkende het bestaan van economische wetmatigheden.

Ruge, Arnold (1802-1880): Duits radikaal publicist, Jong-Hegeliaan; behoorde tot de linkervleugel van het Frankforter parlement (1848), daarna een der leiders van de kleinburgerlijke emigratie in Engeland.

Schabelitz, Jakob (1827-1899): Zwitsers uitgever en boekhandelaar, burgerlijke radikaal; stond enkele jaren in verbinding met Marx en Engels.

Schédo-Ferroti zie Firks.

Schily, Victor (1810-1875): Duits advocaat, democraat; nam deel aan de opstand in Baden-Palts 1849, emigreerde naar Frankrijk; als lid van de Internationale actief in Parijs.

Schnacke, Friedrich: Duits journalist, 'ware' socialist, deelnemer aan de revolutie van 1848/49.

Schramm, Conrad (1822-1858): Duits revolutionair, vriend en strijdmakker van Marx en Engels, lid van de Bond der Communisten, deelnemer aan de revolutie van 1848/49, uitgever van het 'Kieler demokratische Wochenblatt', sinds 1849 emigrant in Londen, verantwoordelijk uitgever van de 'Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue'.

Schulze-Delitzsch, Franz Hermann (1808-1883): Duits kleinburgerlijk econoom en politicus, in 1848 afgevaardigde in de Pruisische Kamer; trachtte de arbeiders van de strijd af te houden door het stichten van coöperaties; een der leiders van de Partij van de Vooruitgang, lid van de Rijksdag.

Schweitzer, Johann Baptist von (1834-1875): Duits advocaat, later journalist en schrijver, mede-eigenaar en redacteur van 'Der Social-Demokrat' (1864/67), van 1868 af alleeneigenaar; lid en van 1867 tot '71 voorzitter van de Algemene Duitse Arbeidersvereniging; steunde Bismarcks politiek van vereniging van Duitsland onder Pruisische hegemonie, belemmerde de eenheid van de Duitse

arbeidersbeweging, werd in 1872 uit de Alg. Duitse Arb.vereniging geroyeerd.

Siebel, Carl (1836-1868): dichter uit het Rijnland, verre bloedverwant van Friedrich Engels; deed veel voor de verbreiding van de werken van Marx en Engels.

Simon, Jules (Jules-François-Simon Suisse) (1814-1896): Frans politicus, gematigd burgerlijk republikein, afgevaardigde in de Nationale Vergadering (1848/49), minister van onderwijs in de regering van nationale verdediging en het kabinet-Thiers (1870/73), een der initiatiefnemers van de strijd tegen de Commune, minister-president (1876/77).

Spinoza, Baruch (Benedictus de) (1632-1677): Nederlands materialistisch filosoof; als atheïst door de Joodse Gemeente te Amsterdam in de ban gedaan; auteur van het beroemde werk 'Etica' en 'Theologisch-politiek Tractaat'.

Stepney, Cowell William Frederick (1820-1872): Engels politicus, lid van de Hervormingsliga, van de Algemene Raad der Internationale (1866/72) en penningmeester daarvan (1868/70), lid van de Britse Federale Raad.

Stieber, Wilhelm (1818-1882): Duits politieambtenaar, hoofd van de politieke politie van Pruisen (1852/60), later hoofd van de militaire politie en van spionagediensten.

Strohn, Wilhelm: Duits emigrant in Engeland, lid van de Bond der Communisten, vriend van Marx en Engels.

Struve, Gustav (1805-1870): Duits advocaat en publicist, kleinburgerlijke democraat, een der leiders van de opstand in Baden-Palts (1848/49), daarna emigrant in Engeland; streed in de Amerikaanse burgeroorlog (1861/65) aan de kant van de Noordelijken.

Stumpf, Paul, (1827-1913): Duits werktuigkundige, later koopman, actief in de Duitse Arbeidersvereniging te Brussel en de Bond der Communisten; nam deel aan de revolutie in Duitsland (1848/49); oprichter van de sektie Mainz van de Internationale, sinds 1869 lid van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij, vriend van Marx en Engels.

Szemere, Bertalan (Bartholomeus) (1812-1869): Hongaarse politicus en publicist, deelnemer aan de revolutie in Hongarije (1848/49), in 1848 minister van binnenlandse zaken, in 1849 hoofd van de revolutionaire regering; emigreerde na de nederlaag van de revolutie.

Tenge, mevrouw (geb. ca. 1833): echtgenote van een Westfaalse grondbezitter, vriendin van Gertrud Kugelmann.

Ténot, Pierre-Paul-Eugène (1839-1890): Frans publicist, burgerlijk republikein.

Thiers, Louis-Adolphe (1797-1877): Frans historicus en staatsman, orleanist, minister-president (1836, 1840), afgevaardigde in de constituerende en wetgevende Nationale Vergadering (1849/51), president van de republiek

(1871/73), beul van de Commune van Parijs.

Thünen, Johann Heinrich von (1783-1850): Duits burgerlijk econoom.

Tolain, Henri-Louis, (1828-1897): Frans graveur, rechtse proudhonist, medeoprichter van de Internationale Arbeidersassociatie en een der leiders van de sektie Parijs, afgevaardigde in de Nationale Vergadering (1871); koos tijdens de Commune de kant van Versailles, daarna uit de Internationale geroyeerd.

Trautchen zie Kugelmann, Gertrud.

Tridon, Edme-Marie-Gustave (1841-1871): Frans publicist en politicus, blanquist, lid van de Internationale, afgevaardigde in de Nationale Vergadering 1871, lid van de Commune van Parijs; emigreerde daarna naar België.

Trochu, Louis-Jules (1815-1896): Frans generaal en politicus, orleanist, hoofd van de regering van nationale verdediging en opperbevelhebber van het Parijse leger (sept. 1870/januari 1871); saboteerde de verdediging van de stad.

Tusssy zie Marx, Eleanor.

Urquhart, David (1805-1877): Brits diplomaat, publicist en politicus, turkofiel, Tory, parlementslid (1847/52).

Vermorel, Auguste-Jean-Marie (1841-1871): Frans publicist, proudhonist, redacteur van 'Courrier français' (1866/67), lid van de Commune van Parijs.

Vésinier, Pierre (1826-1902): Frans publicist, een der organisatoren van de Franse sektie der Internationale in Londen; later wegens lasterlijke publikaties tegen de Centrale Raad uit de Internationale geroyeerd; lid van de Commune van Parijs.

Vinoy, Joseph (1800-1880): Frans generaal, bonapartist, deelnemer aan de staatsgreep van december 1851; in januari 1871 benoemd tot gouverneur van Parijs; voerde het bevel over het reserveleger van Versailles, een der beulen van de Commune.

Virchow, Rudolf (1821-1902): Duits patholoog, legde mede de grondslag voor de moderne antropologie en etnologie, grondlegger van de cellulairpathologie; humanist, een der leiders van de Partij van de Vooruitgang; trad in de Pruisische Kamer tegen Bismarck op.

Vogt, August (ca. 1830-ca. 1883): Duits schoenmaker, lid van de Bond der Communisten, deelnemer aan de revolutie van 1848/49; behoorde tot de proletarische oppositie in de Algemene Duitse Arbeidersvereniging, lid van de sektie Berlijn van de Internationale; emigreerde in 1867 naar Amerika, waar hij actief was in de arbeidersbeweging en corresponderend secretaris voor Amerika van de Internationale.

Vogt, Karl (1817-1895): Duits natuurkundige, vulgair-materialist, kleinburgerlijk democraat; behoorde in 1848/49 tot de linkervleugel van de Nationale

Vergadering van Frankfort, in juni 1849 een der rijksregenten; emigreerde in 1849; in de 50er en 60er jaren betaalde geheim agent van Louis Bonaparte, een der actiefste lasteraars tegen de arbeidersbeweging en tegen Marx, door deze laatste in zijn geschrift 'Herr Vogt' ontmaskerd.

Voltaire, François-Marie Arouet de (1694-1778): Frans deïstisch filosoof, satirisch schrijver, historicus, vertegenwoordiger van de Verlichting; streed tegen absolutisme en katholicisme.

Wagener, Hermann (1815-1889): Duits publicist, ideoloog van de verburgerlijkte adel en van een reactionair Pruisisch staatssocialisme, medeoprichter van de Conservatieve Partij, regeringsambtenaar onder Bismarck (1866/73), oprichter van de 'Neue Preussische Zeitung' ('Kreuz-Zeitung'), later medewerker van de 'Norddeutsche Allgemeine Zeitung'.

Wagner, Adolph (1835-1917): Duits vulgair-econoom, aanhanger van de zgn. sociale-rechtsschool in de politieke economie.

Warnebold, Ernst: advocaat te Hannover, aanhanger van de Partij van de Vooruitgang, later nationaal-liberaal.

Weber, Josef Valentin (1814-1895): Duits horlogemaker, deelnemer aan de revolutie in Baden (1848/49), lid van de Bond der Communisten; emigreerde naar Zwitserland, daarna Engeland; lid van de Duitse Ontwikkelingsvereniging voor Arbeiders in Londen.

Weerth, Georg (1822-1856): Duits 'dichter van het proletariaat' (F. Engels), koopman; emigreerde in 1843 naar Engeland, leerde Engels en Marx kennen, maakte zich hun ideeën eigen; lid van de Bond der Communisten, redacteur van de 'Neue Rheinische Zeitung' (1848/49).

Wilhelm I (1797-1888): prins van Pruisen, prins-regent (1858/61), koning van Pruisen (1861/88), keizer van Duitsland (1871/88).

Windthorst, Ludwig (1812-1891): Duits reactionair politicus, minister van justitie in Hannover (1851/52, 1862/65), afgevaardigde in de Rijksdag en een der leiders van de Centrumpartij.

Wolff, Wilhelm (Lupus) (1809-1864): Duits onderwijzer en journalist, zoon van een lijfeigen Silezische boer; nam deel aan de 'Burschenschaftsbewegung' en zat van 1834 tot '39 in Pruisische vestingen; actief in de Bond der Communisten, in 1848/49 een der redacteuren van de 'Neue Rheinische Zeitung', lid van het Keulse Veiligheidscomité, afgevaardigde in de Frankforter Nationale Vergadering; daarna via Zwitserland geëmigreerd naar Engeland; intieme vriend van Marx en Engels.

Wroblewski, Walery (1836-1908): Pools revolutionair democraat, een der leiders van de Poolse bevrijdingsopstand van 1863/64, generaal van de Parijse Commune, lid van de Algemene Raad van de Internationale en corresponderend secretaris voor Polen (1871/72).

Zederbaum zie Martow.

Inhoudsopgave

Voorwoord van W. I. Lenin voor de Russische vertaling van 1907 . . 7
1. Brief van 28 december 1862 17
2. Brief van 29 november 1864 19
3. Brief van 23 februari 1865 21
4. Brief van 15 januari 1866 26
5. Brief van 6 april 1866 28
6. Brief van 23 augustus 1866 29
7. Brief van 9 oktober 1866 31
8. Brief van 13 oktober 1866 33
9. Brief van 25 oktober 1866 35
10. Brief van 18 februari 1867 36
11. Brief van 10 juni 1867 37
12. Brief van 13 juli 1867 39
13. Brief van 11 oktober 1867 41
14. Brief van 15 oktober 1867 44
15. Brief van 30 november 1867 45
16. Brief van 7 december 1867 47
17. Brief van 11 januari 1868 48
18. Brief van 30 januari 1868 50
19. Brief van 6 maart 1868 51
20. Brief van 17 maart 1868 53
21. Brief van 6 april 1868 56
22. Brief van 17 april 1868 58
23. Brief van 24 juni 1868 59
24. Brief van 2 juli 1868 60
25. Brief van 11 juli 1868 60
26. Brief van 10 augustus 1868 63
27. Brief van 12 oktober 1868 65
28. Brief van 26 oktober 1868 67
29. Brief van 5 december 1868 68
30. Brief van 12 december 1868 71
31. Brief van 11 februari 1869 72

32. Brief van 3 maart 1869 74
33. Brief van 11 mei 1869 76
34. Brief van 15 juli 1869 78
35. Brief van 30 juli 1869 79
36. Brief van 12 oktober 1869 80
37. Brief van 29 november 1869 80
38. Brief van 17 februari 1870 83
39. Brief van 26 maart 1870 86
40. Brief van 28 maart 1870 87
41. Brief van 8 mei 1870 88
42. Brief van 27 juni 1870 88
43. Brief van 14 september 1870 90
44. Brief van 13 december 1870 91
45. Brief van 4 februari 1871 94
46. Brief van 12 april 1871 99
47. Brief van 17 april 1871 101
48. Brief van 18 juni 1871 102
49. Brief van 27 juli 1871 102
50. Brief van 9 november 1871 104
51. Brief van 9 juli 1872 104
52. Brief van 23 juli 1872 105
53. Brief van 29 juli 1872 105
54. Brief van 26 augustus 1872 106
55. Brief van 19 januari 1874 106
56. Brief van 18 mei 1874 107
57. Brief van 24 juni 1874 110
58. Brief van 4 augustus 1874 110
59. Brief van 10 augustus 1874 111

Toelichtingen

Aantekeningen 115
Lijst van personen 133